چتر ٻولي چارڻان

(چارڻن جي ڍاٽڪي ٻوليءَ
لوڪ شاعري)

پارُومل اَمراڻي سُوٿهڙ

ثقافت کاتو،
حڪومت سنڌ

چتر ٻولي چارڻان

پارُومل اَمراڻي سُوٿهڙ

ثقافت کاتو،
حڪومت سنڌ

’چتر ٻولي چارڻان‘ سنڌ جي لوڪ ادب جي تاريخ ۾ نهايت اهم اضافو آهي. هن موضوع تي سنڌي ٻوليءَ ۾ اڳ ۾ ڪو به ڪتاب نہ آيل آهي. هن ڪتاب ۾ چارڻن جي لوڪ شاعري سان گڏ چارڻن جي ريتن رسمن ۽ عقيدتمندي تي لکيو ويو آهي. چارڻن جي اهم ديوين کي هن ڪتاب ۾ سٺي نموني بحث هيٺ آندو ويو آهي. مشهور چارڻ ڪوي سمنگ چارڻ، جمن چارڻ ۽ ٻيا جن کي اڄ جو نوجوان اديب وساري ويٺو آهي انهن تي نهايت خوبصورت طريقي سان لکيو ويو آهي. ليکڪ هن ڪتاب جي اڻٿڪ جي لاءِ ٿر جا ڪيترا لڪ لتاڙيا آهن. ڪيترا ڳوٺ گهميا آهن موجوده وقت ۾ چارڻن جي لوڪ شاعري جي حوالي سان ڪوي هيمڏان چارڻ وڏو ڄاتو آهي. ليکڪ هيمڏان سميت مختلف سگهڙن کان حال احوال ورتا آهن نهايت اهم ۽ منفرد موضوع وارو هي ڪتاب پڙهندڙن جي لاءِ لوڪ شاعري ۽ ثقافتي پهلو کي سمجهڻ ۾ ڪارگر ثابت ٿيندو

ڊاڪٽر ذوالفقار علي ڪلهوڙو

ثقافت کاتو،
حڪومت سنڌ

چتربولي چارڻان

پارومل امراڻي سوٺهڙ

سَتي جتي سُور وِير، سنپو سُت ويچار،
چارڻ رڻ ڪلر نهين، چارڻ ويد اُچار!

Gul Hayat Institute

چتر بولي چارڻان

(چارڻن جي ڏاهپ ڀري لوڪ شاعري)

ليکڪ

ڀارُو مل اَمراڻِي سُوٿهڙ

ڪتاب جا حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ آهن

ڪتاب جو نالو:	چتر بولي چارڻان
ليکڪ:	ڀارو مل امراڻي سوٿهڙ
ڇاپو پهريون:	ثقافت کاتو حڪومت سنڌ، 2018
لي آئوٽ:	امتياز علي انصاري
ٽائيٽل ڊزائن:	نعيم ديسوالي
ڇپيندڙ:	نيو انڊس پرنٽنگ پريس
ڇپرائيندڙ:	ثقافت کاتو حڪومت سنڌ
قيمت:	300/_ رپيا

Gul Hayat Institute

ملڻ جو هنڌ

ڪلچر ڪتاب گهر

سامهون ايم. پي. اي هاسٽل، غلام حسين هدايت الله روڊ

ڪراچي، سنڌ. 77400

فون: 021_99206073

ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ

Gul Hayat Institute

اللہ جي آس ڪري، هَليو هِئائِين،
چارڻ ٻَڌا چنگ کي، جھُوڙا ۽ جھائين،
ڏولِي راءِ ڏياچ جي، ڏوران ڏٺائين،
سباجھا سائين، راءِ ريجھائج راڳ سين.

(شاه لطيف)

چارڻ تنھنجي چنگ ۾، آرڻ جا اُڌما،
ڳُوپا، ڪنڌَ، ڪٽاريون، راتين جا راڙا،
ٻول ٻُريا چا چا، جاجڪ! تنھنجي جيءَ مان!

—

اھو چنگ چارڻ امانت اٿئي،
متان سر سوا ٻيون ڪرين ڪي صدائون

(شيخ اياز)

ارپنا

جيجل امان
۽
بابا سائين ڪانجي
جي نانءُ!

فهرست

پبلشر پاران 12
مهاڳ 14
لوڪ ادب جي سهيڙ ۽ پارو مل امراڻي 14
ليکڪ پاران 18

باب پهريون

’چارڻ‘ ذات جو بُڻ بنياد 24
’چارڻ‘ لفظ جي معنيٰ: 24
چارڻن جو شجرو ۽ تاريخ 25
چارڻن جون ريتون رسمون 33
چارڻن جي ڪجھ قبيلن جو اسلام قبول ڪرڻ 35
چارڻن جي ڪِرت ۽ سماج ۾ اهميت 36
ٿر ۽ عمرڪوٽ ۾ چارڻن جو ڳوٺ 39

باب ٻيو

چارڻ شڪتيون ۽ موتيسرا چارڻ 42
پورن ۽ نيمتي شڪتي: 42
آوڙ ديوي 43
ڏيول ديوي 48
وڙوڙي شڪتي 49
ساهو ستي 50
جوما ن ستي 51
ڏيمان ستي 52
چارڻن جا چارڻ موتيسرا 53

باب ٽيون

چارڻ ڪوِين جي شاعري (مختصر جائزو) 56
چارڻن جي شاعريءَ جي ٻولي 62
چارڻن جي مزاحمتي ڪوتا 62
انگريزن خلاف پارڪرين جي بغاوت ۽ چارڻن جي رزميه ڪوتا 66
چارڻ ڪوين جي رومانوي شاعري 79
چارڻن جي مزاحيه شاعري 100
چارڻن جي شاعري ۾ ’سچ گو‘ جا مثال 101
چارڻن جي شاعريءَ ۾ دعا ۽ پِٽ جو ذڪر 102
چارڻ، راڳ ۽ ساز جا چاڻو 105
چارڻن جي شاعري جون صنفون 106
سورٺيي جو مثال: 107

بابت چوٿون

مکيه چارڻ شاعرَ 110
سمنگ چارڻ 110
لال ٻارٽ 121
اجلي چارڻياڻي: 127
ڪوي پينگڙ 133
جنف چارڻ 134
جمن چارڻ: 136
جمن چارڻ (ننڊو) 138
ميا ن حسين چارڻ: 138
ڪوي ڪلول چارڻ: 139
سارنگ ڏر: 155
سيٽل چارڻياڻي: 156
شيو داس چارڻ: 164

Gul Hayat Institute

آشانند عرف آسو جي: 165
ايسر داس: 166
گرڏر: 174
ڏونگري سِي: 174
ڪوي پرڏان: 174
ڪرپارام: 174
سورج مل چارڻ: 179
سروپ ڏان 181
بانڪيداس آسيہ: 182
مهوڙ جي چارڻ: 183
آدو ڏراسواوڏا: 184
ڪرشن جي چارڻ: 185
ڪيسري سنگهہ ٻارٺ: 186
ٻُڌاجي: 187
ڪوي رڻ چوڙ ڏان: 187
چمن جي چارڻ: 189
ريوت ڏان: 192
شري ورجمل چارڻ: 193
ڏرس ڏان چارڻ: 194
سورو چارڻ: 196
جڳاجي چارڻ: 197
پريو ڏان چارڻ: 198
جوجهاڏان چارڻ: 200
ڪوي ڪمڏان چارڻ: 204
ڪوي ستيڏان چارڻ: 205
ڪوي روپ ڏان: 206
ڪوي جوو ۽ جالم ڏان: 208
ڪوي ڏيارام چارڻ: 209

ڪيوانچل ڏان: 210
ڪوي ڪيتي ڏان: 212
صدرالدين چارڻ: 214
سليمان چارڻ: 215
ڪوي ڪيلاش ڏان لاس: 216
ڪوي اجت ڏان چارڻ: 218
پروفيسر شڪتيڏان ڪويا چارڻ: 219
ڪوي هيمڏان چارڻ: 221
عاشق دادوي: 224
محمد اسماعيل چارڻ: 224
عبدالشڪور چارڻ: 224
ڪوي پور ڏان چارڻ: 224

باب پنجون

چارڻ ڪوين جي شاعريءَ جا لوڪ ڪردار 226
رٽمل جا دوها: 226
واگهجي جا دوها ۽ سورٺا: 235
لاکي قلاٽي جي جنم ڏينهن جو دوهو: 242
جيسي قادواٽي جا دوها ۽ سورٺا: 243
چندرراڻ جا دوها ۽ سورٺا: 244
ڏيسڙ جا ڙيجي جا سورٺا: 244
لچي سوتهڙ جا دوها ۽ سورٺا: 245
کاٻڙي خان ۽ جلال خان جا دوها: 246
جوجهار سنگهه جا دوها ۽ سورٺا: 247
رامي ٻوچيئي جو سورٺيو 248
جئهليو سمي جو دوهو 248
لاڏو ۽ لکمڻ ڪولهي جو دوهو 249
ڪيسر ڪولهڻ جو دوهو 249
مدي ڪتاب ۽ ماڻهو: 250

Gul Hayat Institute

پبلشر پاران

سنڌ سرڪار جي ثقافت کاتي پاران ٿر جي لوڪ ادب کي شايع ڪرڻ جو سلسلو صوبائي وزير ثقافت سيد سردار علي شاهه جي خصوصي هدايتن تي شروع ڪيو ويو آهي. ان سلسلي ۾ پارومل سوٿهڙ جو هڪ ڪتاب ڪوي بانيڪيداس جي ترجمو ڪيل شاعري جو ڪتاب، اڳي ڇڪو آهي. ان سان گڏوگڏ هي ٻيو ڪتاب “چتر ٻولي چارڻان”، اوهانجي هٿن ۾ آهي. هن ڪتاب ۾ ليکڪ وڏي محنت ڪري ‘چارڻ’ ذات جو بُڻ بنياد، ‘چارڻ’ لفظ جي معنيٰ، چارڻن جو شجرو ۽ تاريخ، چارڻن جون ريتون رسمون، چارڻن جي ڪجهه قبيلن جو اسلام قبول ڪرڻ، چارڻن جي ڪِرت ۽ سماج ۾ اهميت، ٿر ۽ عمر ڪوٽ ۾ چارڻن جو ڳوٺ، چارن شڪتيون ۽ موتيسرا چارڻ، پورن ۽ نيمتي شڪتي، آوڙ ديوي، ڏيول ديوي، ساهو ستي، جومان ستي، ڏيمان ستي، چارڻن جا چارڻ موتيسرا، چارڻ ڪوِين جي شاعري، چارڻن جي شاعريءَ جي ٻولي، چارڻن جي مزاحمتي ڪوتا، انگريزن خلاف پارڪرين جي بغاوت ۽ چارڻن جي رزميه ڪوتا، چارڻ ڪوين جي رومانوي ۽ سبق آميز شاعري، چارڻن جي مزاحيه شاعري ۽ چارڻن جي شاعري ۾ سچ گوئي جا مثال، چارڻن جي شاعريءَ ۾ دعا ۽ پِٽ جو ذڪر، چارڻ، راڳ ۽ ساز جا ڄاڻو چارڻ، جي شاعري جون صنفون، سورٺيي جو مثال وارن عنوانن کان سواءِ، مکيه چارڻ شاعرَ، سمنگ چارڻ، لال ٻارٽ، اجلي چارڻياڻي، ڪوي پينگڙ، جنف چارڻ، جمن چارڻ، جمن چارڻ (ننڊو)، ميان حسين چارڻ، ڪوي ڪلول چارڻ، سارنگ ڏر، سيڙل چارڻياڻي، شيو داس چارڻ، آشانند عرف آسو جي، ايسرداس، گرڏر، ڏونگري سِي، ڪوي پرڏان، ڪرپارام، سروپ ڏان، بانڪيداس آسيه، مهوڙ جي چارڻ، آدو ڏراسو اوڏا، ڪرشن جي چارڻ، ڪيسري سنگهه بابت تفصيلات ڏيئي وڏو ادبي پورهيو ڪيو آهي.

Gul Hayat Institute

هن ڪتاب ‘چتربوليچارٽان’ جي اشاعت سان سنڌ جي لوڪ ادب جي تاريخ ۾ نهايت اهم اضافو ٿيندو. چاڪاڻ هن موضوع تي سنڌي ٻوليءَ ۾ اڳ ۾ ڪو بہ ڪتاب نہ آيل آهي. هن ڪتاب ۾ چارڻن جي لوڪ شاعري سان گڏ چارڻن جي ريتن رسمن ۽ عقيدن بابت تفصيل سان لکيو ويو آهي. ساڳئي وقت چارڻن جي اهم رُخن کي هن ڪتاب ۾ سٺي نموني بحث هيٺ آندو ويو آهي. مشهور چارڻ ڪوي سمنگ چارڻ، جمن چارڻ بابت نهايت خوبصورت طريقي سان لکيو ويو آهي. موجوده وقت ۾ چارڻن جي لوڪ شاعري جي حوالي سان ڪوي هيمڏان چارڻ وڏو ڄاتو آهي. ليڪ هيمڏان سميت مختلف سگهڙن ڪان حال احوال ورتا آهن. انهيءَ سان پڙهندن کي نهايت اهم ۽ منفرد معلومات حاصل ٿئي ٿي. سچ پچ تہ اهم موضوع وارو هي ڪتاب پڙهندڙن جي لاءِ لوڪ شاعري ۽ ثقافتي پهلو کي سمجهڻ ۾ ڪارگر ثابت ٿيندو.

يقينن اها هڪ حقيقت آهي تہ چارڻ ننڍي ڪنڊ جي قصن ڪهاڻين ۽ داستانن جو اهم حصو رهيا آهن. ۽ لوڪ ادب جي صنف ۾ چارڻن جو بہ وڏو حصو آهي. ٻيجل چارڻ ڪان وٺي سمنگ چارڻ تائين مختلف ڪردارن تي سنڌي ادب ۾ تذڪرو تہ ٿيندو رهيو آهي. پر پارو مل هن ڪتاب ۾ انهن سمورن جو تفصيلات ڏيئي سنڌي ادب ۾ واڌارو آندو آهي.

مون کي اميد آهي تہ سنڌ جا با شعور پڙهندڙ هن ڪتاب جي دل سان آجيان ڪندا، تہ جيئن هن قسم جا مفيد سلسلا اڳتي وڌندا رهن.

غلام اڪبر لغاري
سيڪريٽري ثقافت، سياحت ۽ نوادرات کاتو
حڪومت سنڌ، ڪراچي
اپريل 2018

Gul Hayat Institute

مهاڳ

لوڪ ادب جي سهيڙيءَ پارو مل امراڻي

لوڪ ادب"جيڪو اسان جي مٽيءَ جو ادب آهي اُن مان صدين جي ساهت جي سرهاڻ اچي ٿي، ثقافتي طور تي شاهوڪار خطن جي شاهدي ملي ٿي، مور پنکن جهڙي تهذيب جا رنگ َ نروار ٿين ٿا، مهذب خِطن جي ماڻهن جي سماجي زندگيءَ جي تصوير چِٽي ٿي سامهون بيهي ٿي. انهيءَ لوڪ ادب ۾ موجود من مرياده، محبت ۽ سچيتائي جو پيغام، ڌرتيءَ جو گيت ٻڌجي وقت جي پولارن ۾ گونج پيدا ڪندو رهيو آهي.

ننڍي ڪنڊ جي وڏي ريگستان جو سماجي، ثقافتي ۽ تهذيبي سنگم صدين ڪان رهيو آهي. پوري ريگستان جي مختلف علائقن جي رهواسين جي رهڻي ڪهڻي ۽ سماجي سرشتو پاڻ ۾ گهڻو ميل کائي ٿو. لوڪ ادب، لوڪ رقص، لوڪ شاعري، ٻولي ۽ لباس هڪٻئي سان جُڙيل آهن.

ريگستان جي لوڪ ادب جي ڏيهان ڏيهہ هاڪ رهي آهي. ڳالهہ لوڪ ادب يعني فوڪ لور جي ڪبي تہ، اُن ۾ چارڻ قبيلو سرِ فهرست نظر ايندو. جنهن پنهنجي ذات جي ڏانءُ سان هر دور جي اتهاس کي دوهن، گيتن ۽ چند وديا جي ٻين صنفن ۾ سمائي، آئيندي جو آئينو بڻائڻ جي جستجو ڪئي آهي.

ٿرپارڪر جي اتهاسڪ خطي ۾ بہ چارڻ قبيلي سان تعلق رکندڙ اهڙا انيڪ ڪوي ٿي گذريا آهن، جن فطرت جي ڪمال آرٽ، ڏاهن جي ڏاهپ، بهادرن جي بيباڪي، اصول پرستن جي اصول پرستي، راجپوتي رس رهاڻين، املهہ گُڻن ، سخي مردن جي سخاوت ۽ انساني سونهن جي

جلوه گريءَ کي بيان ڪري پنهنجو نانءُ تاريخ جي ڪئنواس تي هميشہ هميشہ لاءِ چٽي ڇڏيو آهي. چارڻن جي اها شاعري جيڪا اسان جي ماضي جي شاندار روايتن، اصولن، اخلاقن ، انساني خصلتن، سماجي سڀنڌن، حسن جي رنگن روپن، نازن ۽ اندازن جو داستان آهي، جيڪا ماضيءَ جي باوقار رعنائين سان گڏ مستقبل جو تعين ڪندڙ بہ آهي. اها شاعري جيڪڏهن ڪي مت جا موڙهيا نقاد درٻاري شاعريءَ جي اجائي الزام هيٺ رديءَ جو ڪاغذ سمجهي وقت جي ٻست بن حوالي ڪرڻ جي ڪوشش ڪن تہ اهو ڪيڏو نہ الميو چئبو.

انهن خوبصورت ڪوين جي ڪوتائن کي گڏ ڪري ڪتابي شڪل ۾ آڻي پڙهندڙن تائين پهچائڻ وارو انتهائي ساراه جوڳو ڪم، اسان جو پيارو دوست، ٿر جو ناميارو ليکڪ، شاعر ۽ محقق، ڀارو مل امراڻي سر انجام ڏئي رهيو آهي. سندس هيءُ ڪتاب ‘چتر ٻولي چارڻا’ هڪ اهڙو ڪتاب آهي، جنهن ۾ چارڻ قبيلي تي تحقيق سان گڏ مختلف چارڻ ڪوين جي شاعريءَ کي سهيڙي، تشريح سان ڇپايو ويو آهي.

ڀارو مل امراڻي، پنهنجي سڀاءُ، سوچ ۽ ڳالهين ۾ هڪ آرٽسٽ آهي. هن فقيرتن ۽ دل جي درويش ماڻهو چارڻن جي وکري شاعريءَ کي ڳولي، سُوڌي سنواري، معنيٰ ۽ مفهوم جو سُٺ سلجهائي پڙهندڙن اڳيان پيش ڪيو آهي. چارڻن جي چتر ڪوتائن کي ڳوليندي سندس دل بہ چارڻ ٿي پئي آهي. هن لوڪ ادب سان عشق ڪيو آهي، ان ڪري ئي منجهس عميق احساس ڳر ڪنيو آهي. هو گذريل ڪيتري عرصي کان ڏيهہ کي ڏوري، لوڪ ادب جي پارکو ماڻهن سان ملندو ۽ ڪائنئن معلومات حاصل ڪندو رهيو آهي.

ڀارو بنيادي طور تي شاعر آهي. پر ڪيس لوڪ ادب جي پروڙ والدين کان ورثي ۾ مليل آهي. انهيءَ ڪري لوڪ ادب جي موتين کي گڏ ڪرڻ جي جستجو سندس اندر ۾ هميشہ رهي آهي. ان ڪري هن ڍٽ جي

ڍاٽين، ڪاٺڙ جي ڌهرن، سامروٽيءَ جي سيمن، وٽ جي رڻ ڪنڌيءَ کان وينديءَ پائر ۽ پارڪر جي پُٽن تائين لوڪ ادب، خاص ڪري لوڪ شاعريءَ کي سهيڙڻ لاءِ پنڌ ڪيا آهن. تڏهن وڃي مختلف ڪوين جي وکريل ذات کي سهيڙي سگهيو آهي ڳالهہ جذبي ۽ عشق جي هوندي آهي. ڪيترائي ماڻهو شوقيہ طور هن فيلڊ (لوڪ ادب جي تحقيق) ۾ ايندا تہ آهن، پر ڪو خاطر خواه نتيجو ڏئي نہ سگهندا آهن، پر ڀاروءَ پنهنجي شاعراڻہ دل جي اسرار تي انهي املهہ اثاثي کي گڏ ڪرڻ جو ڪم اورچائيءَ سان ڪيو آهي. ڀارو مل امراڻي جي لاءِ اها وڏي مڃتا آهي تہ چارڻي ادب ۾ هن دور جو اهم نالو ڪوي هيمڏان چارڻ ڀارو مل جي هن پورهئي سان پيار ڪندو آهي. ڀارو مل ‘چارڻن جو چارڻ موتيسرو’ ٿي لکيو آهي.

ڀارو مل ذاتي زندگيءَ ۾ منهنجي تمام گهڻو ويجهو رهيو آهي. اسين سوين ڀيرا گڏجي ٿهڪن ۾ ٽڙيا آهيون تہ گڏجي هڪ ٻئي جا اسان لڙڪ بہ اگهيا آهن. ناشاد سمون، ساگر خاصخيلي، اياز رضوي، دليپ ڪوٺاري ۽ گل گوماڻي سميت ڪيترائي دوست، اسان جي محبت جي مالها جا موتي رهيا آهن. اسين سڀ هڪ ٻي کان سواءِ اڌورا آهيون. ڀارو مل جي پيار ڀرئي ڪردار جي ڪري سڀ احترام ڪندا آهيون. منهنجي هن وڏي ڀاءُ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي منڙي ليکڪ ۽ شاعر وٽ سڀ ڪجهہ محبت آهي. محبت جا املهہ موتي جهان جي جواهرين وٽ هن وڏي اعتماد سان رکيا آهن.

شهاب نهڙيو
ڳوٺ گونگيو، ٿرپارڪر

Gul Hayat Institute

ليکڪ پاران

چارڻ قبيلو اسان جي سماج جو اهم حصو رهيو آهي. انهي ڪري چارڻ ڪوين ۾ پلا ۽نور بہ پيدا ٿيا آهن تي ڍلا ڍول بہ جنميا آهن. پر مجموعي طور تي چارڻ ڪوين سچ جو ساٿ ڏنو آهي، انسان دوستيءَ جي ورتاءُ کي اپاريو آهي. وطن پرستيءَ جي ويچارن کي وڌايو آهي. پريت جي پڪارن کي گونجايو آهي رچناڪر جي روپ ۾ باغي آرٽس طور خاموش خودڪشي نہ ڪئي آهي. تخليقي تجلن سان جيون کي جرڪايو آهي. پر وقت جي ستم ظريفي ۾ چارڻي ادب جون ڪيتريون ئي سگهاريون تخليقون گم ٿي ويون جنهن جي ڪري روايتن جي روشني ۾ چارڻي فن ۽ فڪر جو صديون پراڻو ناتو جوڙڻ ۾ وڏي مشڪلات ٿئي ٿي. چارڻ ڪوي جو نالو کڻڻ /ياد رکڻ جي بدران عام طور اسان وٽ رڳو ذات کي ڳڻڻ واري روَش بہ وڏو نقصان ڏنو آهي. انهن سببن جي ڪري ڪٿي چارڻ ڪوي جو جيون خاڪو ملي ٿو پر نموني طو رتي هن جي شاعري ڏيڻ ۾ ڏکائي ٿئي ٿي تہ ڪٿي شاعري ملي ٿي پر ڪوي جو نالو نامعلوم آهي. چارڻي تخليقن تي تحقيق دوران مون اوجاڳن جون ڏگهيون راتيون ڪٽيون آهن. روح جي رقص ۾ رهندي جسم جي ورزش وساري پورو ڏينهن ذات ۽ ڏانءُ تي ٽيڪاٽپڙي ڪندي گذاريو آهي. ڪتبخانن کان وڏيڪ مون کي اوطارن/اوتارن مان مواد مليو آهي. رڳو ڪنهن کي تنها تنها ڳولي ٽڪجڻ عذاب نہ آهي، پر تنها تنها لکي ٿڪجڻ بہ ماري وجهندو آهي. مون جڏهن بہ پاڻ کي لوڪ ادب تي لکندي ٿڪل ٿتل

Blacnk page16

Gul Hayat Institute

محسوس ڪيو آهي. تڏهن محبت جي گلابي هٿن جي شفقت مون کي تازو توانو ڪيو آهي. پيار جي پاٻوهه ۾ عشق جي اجري مُک مان اتساهه وٺي وک اڳتي وڌائي آهي. مون 'چتر ٻولي چارڻا' تي ڪم 2004ع ۾ شروع ڪيو هو. نوجواني جي عمر جا حسين ڏهاڙا مون هن ڪتاب جي تحقيق کي ڏنا آهن 'چتر ٻولي چارڻان' هڪ وڏو موضوع آهي. جنهن جو سنڌي ٻولي ۾ علمي ادبي جائزو وٺڻ جي مون هڪ ننڍڙي ڪوشش ڪئي آهي. آئون انهي سان ڪيترو نيائي سگهيو آهيان!؟ ڪا وڏي دعويٰ نه ٿو ڪريان پر ايترو ضرور چوان ٿو ته ان موضوع جي حوالي سان تحقيق جي بنيادي تاريخ ۾ مون پنهنجي حصي جو پورهيو شامل ڪيو آهي. هن ۾ فني ۽ فڪري حوالي سان ڪميون ڪوتاهيون ٿي سگهن ٿيون. پر منهنجي موضوع سان محبت جي حوالي سان هڪ رتيءَ جي ڪوٽ نظر نه ايندي هي ڪتاب جو ڀرين ڀاڱو آهي. ايترو ئي مواد ٻي ڀاڱي جو ٿيندو.

هُو چارڻ ڪوي جن کي بسنت جي هير ڳولي لهندي هئي. هو ڪلا جا ڏٽي جن ادب ۽ آرٽ جي لاءِ وهه پيئندي به ڪڏهن ڪوتا جون وٽيون اونڌيون نه ڪيون. هُو سپاجها شاعر جن جي لاءِ چنڊ آسمان تي اتاولو هوندو هو ته ڪهڙي بادل ڪان انهن جو ڏس پڇجي!؟ جن واري جي ذرن تي گيتن جا گل اربي صدين کي سرهو ڪيو هو اڄ تن جي ٻُني تي ڪير روهيڙي جا گل رکڻ وارو نه آهي!! ڇا هُو اسان جي هن مٽي جي امانت نه هئا!؟ ڇا انهن جي خيالن ۽ خوابن صدين جي سر زمين کي ڪيڙيو نه آهي!؟

آئون هن ڪتاب جي اٽت دوران منهنجي لاءِ هينئي ٽوٽيون تي بيهندڙ پنهنجن پيارن کي ڪٿي ٿو وساري سگهان جن جي ساٿ هن تحقيق جي جستجو ۾ هر ويلي آساني پيدا ڪئي. تن ۾ پروفيسر سائينداد ساند، شهاب نهڙيو، ساگر خاصخيلي، ناشاد سمون، محمد روات ڏوهٽ،

انيل ڪمار، پورو خان خاصخيلي، مشتاق قاسماڻي، شنڪر باغي، گوبند راءِ چيلاڻي، پرت نگاڻي، شوڪت تبسم ڪنير، پيارو شواڻي، سخي محمد نهڙي، نصرالله جروار، خليل ڪنيار، خالد ڪنيار، علي نواز چوهاڻ، اشوڪ مجروح سوٿهڙ، جهانگير ايوب ججهي، آفتاب جنجهي، اوگم وڪيل، غازي خان نهڙيو الماس نهڙيو نصير ڪنيار، مرتضيٰ راهمون، اياز رضوي ايوب ڪوسو منگل سنگهه راٺوڙ رائسنگهه سوڍو وڪيل، پريم سنگهه سوڍو اي بي آريسر، پرتاب شيواڻي، نور احمد جنجهي، امام جنجهي، نرسنگهه سوڍو، فقير منور ساگر، مير حسن آريسر، ڊاڪٽر عبالعزيز رحماني، محمد عظيم ڪنيار، شاهنواز هنگورجو نفيس احمد ناشاد، حاجي ساند، دليپ ڪوٺاري، تولارام سوٿهڙ، زاهد اوٺو گل گوماڻي، نظام سمون، محمد صديق نهڙيو ڪرشن ڏان چارڻ، گٽيس ڏان چارڻ، پورڏان چارڻ، جڳت ڏان چارڻ، ڪشور ڪنول، ڀڳوان داس، قربان علي شاه، هرجي سوٿهڙ، مهراج پرديپ ڪمار اوجها، دليپ دوشي لهاڻو علي اڪبر راهمون، جان محمد سمون، منوج گيناڻي، عثمان راهوڪڙو مقبول هاليپوٽو دولت رام کتري، اتم مهراج، غلام رسول نهڙي، ڊاڪٽر جيوت ڪمار، ڪيپل ڪمار، ديودت امراڻي، سريش ڪمار، اشرف سمون، محمد هنگورجو حاجي محمد ڪنيار، احمد علي راهمون، نديم سرور پاڙهو سائل پيرزادو، ڄام جمالي، فياض لطيف، علي مراد ٽانوري، محمد علي ٻانيڻ، علي اڪبر هنگورجو ڪلال، غلام حيدر شاه، خالد چانڊيو رضا محمد ڪوري، علي بخش نظاماڻي، اسد الله نظاماڻي، مظهر علي شيخ، اقرار پيرزادو، پروفيسر محمد هنگورجو، علي حسن چانڊيو ٽائيم ڪمار ۽ ٻيا شامل آهن. ڪتاب تي ڪم ڪرڻ دوران منهنجي وڪريل پنن کي ڳولي ڏيڻ ۽ انهن کي وري سنڀالي رکڻ جو ڪم منهنجو ننڍڙو ڀاڻيج اميت ڪمار نه ڪري ها، ته موضوع جي سلسلن کي جوڙڻ ۾ ڏکائي ٿئي ها.

Gul Hayat Institute

سائين تاج جويي جا اڳ جيان هن ڀيري بہ وڏا وڙ رهيا آهن. پياري خالد آزاد، ايوب گل ۽ منور هاليپوٽي جون مهربانيون مون تي موتي ڪٽين جيان وسيل آهن. پيارو شهاب مون کي پنهنجي وڏي پاءُ طور پائيندو آهي. هن جي راءِ پڙهي مون کي بي اختيار محسوس ٿيو تہ روح جي رشتي ۾ ائين مان ڏنو ويندو آهي. ڊاڪٽر عبدالعزيز شهاب نهڙي، مرتضيٰ راهمي مون سان گڏ مختلف ماڳن تي سگهڙ، سياڻن سان ڪچهرين ۾ اوجاڳا ڪيا آهن. هن ڪتاب جو پهرين مسودي جي ڪمپوزنگ پياري دليپ ڪوٺاري جي ٿورن سان تيرٿ مينگهواڙ ڪئي. پياري انور ابڙي مختلف قسطن ۾ ڪاوش دنيا مئگزين ۾ 'چترِ ٻولي چارڻان' جو ڪافي مواد ڇپيو. ان کان اڳ ۾ ڪجهہ مواد امداد سومري 'روزاني عبرت' ۾ ڇپيو هو. منهنجي جڏي ڪمپوزنگ کي سڌارڻ ۽ پروف ڏسڻ ۾ پياري تولارام سوٿهڙ جون وڏيون محنتون آهن.

علم بشريات جي ڄاڻو ڊاڪٽر ذوالفقار ڪلهوڙي سدائين مون تي پال پلايا. سنڌ ٻولي جي سگهاري شاعر، ليکڪ ۽ ثقافت، سياحت ۽ نوادرات کاتي جي وزير سائين سردار علي شاھ جي نوازش نظر کي آئون ڪڏهن وساري نہ ٿو سگهان. پڙهندڙن تائين هن ڪتاب جي پهچ جو وسيلو سائين شاھ صاحب بڻيو آهي.

سائين جي ذاتي ڪوشش سان هي ڪتاب پنهنجي پڙهندڙن جي هٿن ۾ آهي.

مينهان اُر موٺان گهران هنئيان مُ ڇوڙي آس
او برسي تو سرور پري، او نا ڇوڙي نراس

منهنجا جيءُ مينهن ۽ وڏن گهرن (خاندان وارن) مان ڪڏهين آس نہ پلجان، مينهن جڏهن وٺو تلاءَ ڀرندو ۽ هو (وڏو گهراڻو) ڪڏهين نراس نہ ڇڏيندو، خالي هٿين نہ روانو ڪندو.

آخر ۾ هي ننڍڙو عرض آهي تہ مون هي سارو پورهيو "محبت پائي من ۾ رنديا روڙيا جن" واري ڪيفيت ۾ ڪيو آهي. اميد آهي تہ ٻنان توريو اگهايو ويندو. منهنجي ذاتي طور ڪنهن سان بہ ڪا رنجش ڪونهي، نہ ئي ڪنهن سان ڪنهن بہ قسم جي هوڏ آهي. مون منهنجي حصي جو ڪم خاموشي سان ويهي پنهنجي علم ۽ مشاهدي جي آڌار ڪيو آهي. لوڪ ادب جي ميڙا چونڊي دوران ساٿ ڏيندڙ ڪنهن پياري جو نالو مون کان رهجي بہ ويو هوندو، آئون معافي جو طلبگار آهيان. آئون پنهنجن سمورن پيارن ۽ محسنن جي نالي هي لوڪ دوهو ارپڻ ڪرڻ چاهيان ٿو.

ساڄن ايسا ڪريئي جيسا ڪنڪڻ خار
آپ جلي پر ريجهائي ٽوٽا سنڌڻ هار.

(ساڄن اهڙو ڪجي جهڙو ڪنڪڻ خار آهي، ڪنڪڻ خار پاڻ کي جلائي ٽٽل (برتن کي جوڙڻ/ قلعي جو ٽانڪو لڳائڻ ۾ ڪم اچي ٿو) کي سنڌڻ ۾ ڪم اچي ٿو)

پارو مل امراڻي سوٿهڙ
14 سيپٽمبر 2017)
چيلهار، ٿرپارڪر

Gul Hayat Institute

باب پهريون

’چارڻ‘ ذات جو بُڻ بنياد

’چارڻ‘ لفظ جي معنيٰ:

لفظ ’چارڻ‘ جي لفظي معنيٰ ناميارو نقاد ۽ عالم پروفيسر هوتچند گربخشاڻي، پنهنجي ڪتاب ’روح رهاڻ‘ ۾ گهمندڙ ڦرندڙ (رولاڪ) ڄاڻائي ٿو. شاه سائين پنهنجي هڪ شعر ۾ چوي ٿو ته:

چارڻ سي چئجن، جنهين سڪ ناهه ڪو،
رمي راهه پُڇن، مٿي ڳُلهن ڪينرا!

ٽري لهجي جو لفظ ’چَوَڪ‘ جنهن جي معنيٰ ڳالهه پيش ڪرڻ جو خاص انداز آهي. چارڻن جي عقل ۽ فهم جي حوالي سان چئي سگهجي ٿو ته ’چارڻ‘ لفظ جو بُڻ بنياد اهو لفظ هجي. سنڌ جي سدا ملوڪ شاعر شاه لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ چارڻ قبيلي ڪي ساراهيو آهي. سنڌ ۾ چارڻ، مڱڻهار، يت، پان ۽ ڀاٽ قبيلا، راڳ رنگ، موسيقيءَ، علم، ادب ۽تاريخ جا سرچشما رهيا آهن.[1]

چارڻ ساهتيه ڪم تي ڪندڙ ڪجهه دانشورن، لفظ چارڻ جو بُڻ بنياد لفظ ’چارٽيا‘ ڄاڻايو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي’ بن ۾ مال چارڻ وارو.

انگريزي ڪتاب ’ان دي پرَيز آف ڊيٿ‘ [2]جي جرمن ليکڪا، جنيت ڪيمفرٽس پنهنجي ڪتاب ۾، لفظ ’چارڻ‘ جو بڻ بنياد بيان ڪندي ٿي رايا ڏنا آهن:

---

[1] ’روح رهاڻ‘:ص105

[2] 'In the prise of Death`, page no.224

Gul Hayat Institute

1. لفظ ‘چارناءَ’، جنهن جو راجستاني ٻوليءَ ۾ مطلب ‘ چوپايو مال چارڻ وارا’ آهي
2. لفظ ‘اچارڻ’، جنهن جو مطلب ‘ڳالهائڻ/ بيان ڪرڻ/ پڙهڻ’ آهي.
3. لفظ’ چهر’، جنهن جو مطلب ‘انصاف چاهيندڙ’ آهي.

عمر ڪوٽ جي ناليواري محقق ڊاڪٽر عبدالعزيز بہ مارو چارڻن متعلق پنهنجي هڪ مضمون ‘مارو چارڻن جو ماڳ’ ۾ بہ جنيٽ ڪيمفرٽس جي راءِ حوالي طور آندي آهي. چارڻن ۾ اهي ٽئي ڳڻ موجود آهن. اهي چوپائي مال ڪي سنڀاليندڙ ياڳيا پُڻ آهن؛ انهن وٽ ڳالهہ ڪرڻ يا شعر پڙهڻ جو مخصوص انداز بہ آهي، تہ چارڻ انصاف سان پيار ڪندڙ آهن.

ڪجهہ هندي ليڪڪن لفظ ‘چارڻ جو مطلب ‘چار نہ’پڻ ڏنو آهي. مطلب ‘چئن ورڻن منجهان نہ’، بلڪ چارڻ ڌار پنهنجو ورڻ آهن. انهيءَ راءِ متعلق وڌيڪ تفصيل چارڻن جي تاريخ ۾ ڏنو ويو آهي.

چارڻن جو شجرو ۽ تاريخ

چارڻن جو شجرو بيان ڪرڻ لاءِ سڀ کان اول اردو ادب جي نامياري اديب باغ علي شوق جي راءِ جو ذڪر ڪجي ٿو. جنهن ۾ هن ۾ هن، چارڻن ڪي هندن جي ورڻ سرشتي جو ‘پنجون ورڻ ‘ ڄاڻايو آهي. هي صاحب پنهنجي ڪتاب ‘راجستاني زبان اور ادب’[3] ۾ لکي ٿو تہ،’ چارڻ هندن جي چئن ورڻن جيان پنجون ورڻ آهن، جن جي ذمي تاريخ ۽ ادب کي تخليق ڪرڻ آهي.”

‘چارڻي اتهاس’ جي لوڪ ڪهاڻين مطابق دڪش پرجاپتيءَ جي ڌيءَ ‘ستي، شِو شنڪر ڪي پرڻايل هئي. شِو ڪڏهن ساڌُو سنياسيءَ جي ويس ۾ رهندو هو تہ ڪڏهن انگ ڀُڀوت جوڳي ٻڄي پيو رمندو هو. راجا

[3] ‘راجستاني زبان و ادب، ص:13

دڪش کي شِو جي اهڙي روِش نہ وڻندي هئي. هڪ دفعي راجا دڪش يگيہ ڪرايو. جنهن جي شو کي راجا دڪش دعوت نہ ڏني. دعوت نہ ملڻ جي ڪري شِو نہ ويو پر ‘ ستي’ مائٽاڻي گهر شُڀ ڪارج ۾ مصروفيت سبب پُل ٿي وڃڻ جو سمجهي هلي ويئي. اتي ستيءَ کي اهو معلوم ڪري ڌڪو ڏک ٿيو تہ راجا دڪش، سوچي سمجهي شو کي دعوت نہ ڏني آهي. ڳالهين ڳالهين ۾ شِو جو اپمان ڪيو ويو. ستي انهيءَ صدمي ۾ گذاري ويئي. ڪي چون ٿا تہ يگيہ شروع ڪرڻ لاءِ هڪ خاص قسم جو سنک وڄائڻو هو جيڪو ڪير وڄائي نہ سگهيو. نيٺ ستيءَ پنهنجي هڪ ننڍڙي پٽ کي چيو تہ: “تون وڄاءِ. آءُ تنهنجي لاءِ دعا گهران ٿي.” پوءِ هُن سنک وڄايو ۽ يگيہ شروع ٿيو. يگيہ جي منڊپ ۾ ستيءَ کي شِو جي ڪمي محسوس ٿي. صدمي ۾ پاڻ وڄائي ستيءَ يگيہ جي آڳ ۾ ٽپو ڏنو. کيس بچائڻ جي وڏي ڪوشش ڪئي وئي، پر ستيءَ پراڻ تياڳيا. سنک جي آواز تي شِو بہ اچي پهتو. هن ستيءَ جو لاش ڏسي ڪروڌ ۾ ورلاپ ڪندي، لاش ڪلهي تي رکي ‘تانڊو ناچ’ شروع ڪيو. شو جي ناچ، ڌرتيءَ کي لوڏي ڇڏيو. اهڙي حالت ڏسي، وشنو شو جي ‘تانڊو ناچ’ کي روڪڻ لاءِ تير هيٺي ستيءَ جي لاش کي 52 حصن ۾ پکيڙي ڇڏيو. ستيءَ جي جسم جي ٽڪرا جتي ڪريا اتي انهن ٽڪرن کي متيءَ ماءُ حوالي ڪري يادگار طور ‘ديوي مندر’ جوڙيا ويا. هنگول واري جبل تي ستيءَ جو سِر ڪِريو. جتي هنگلاج جو آستان آهي. سنک وڄائيندر اهو ننڍڙو ٻار ‘ماتا ماتا’ پڪاريندو رهيو. ستيءَ جي شڪتيءَ جي آڪاش واڻي ٿي تہ ؛”پٽ تون ماٺ ڪر. پريشان نہ ٿي. آءُ تنهنجي ۽ تنهنجي اولاد جي سڏ تي گڏ هوندس. ‘چون ٿا تہ سنک وڄائيندڙاُن ٻالڪ جو اولاد ‘چارڻ’ آهن.

هڪ راءِ اها آهي تہ ستيءَ جا سترنهن پٽ هئا، تن سمورن ماتا’ماتا’ پڪاريو هو. انهن سمورن جو اولاد ‘چارڻن’ جون مختلف نکون آهن. ۽ ستيءَ

جو اولاد هئڻ ڪري ’چارڻن‘ کي ’ديوي پتر‘ بہ سڏيو ويندو آهي.

هڪ راءِ اها اهي تہ راجا دڪش جڏهن ستيءَ جي سامهون شِو جو ايمان (ٻُرو ڀلو چوڻ) شروع ڪيو تڏهن اتي موجود شِو جي هڪ ساٿي (جنهن کي گُڻ سڏيو ويو آهي) راجا دڪش سان مهاڏو اٽڪايو. ستي اهڙي مدد ڪرڻ تي شِو جي ساٿيءَ جا ٿورا مڃيا. هن کي وچن ڏنو تہ. آءُ جنم جنم تنهنجو ساٿ ڏيندس شِو جو ساٿي مال چاريندو هو. انهيءَ ڪري هن جي اولاد کي ’چارڻ‘ چيو ويو.

راجا دڪش کي انهيءَ واقعي ڏاڍو متاثر ڪيو ۽ ڪيس شِو جو غصو برداشت کان ٻاهر لڳو هن نانگ ونسي سمورن راجپوتن کي گڏ ڪيو ۽ منٺ ميڙ جو قافلو وٺي شو وٽ پهتو. پنهنجن ساهرن جي اهڙي منٺ ميڙ ڏسي، پوءِ شِو ڪيس معاف ڪري ڇڏيو ۽ صلح جي نشانيءَ طور ڳلي ۾ نانگ جي نشاني پاتي.

چارڻ‘ نانگ ونسي خاندان جو پاٽيجو آهي. ان نسبت سان هڪ لوڪ شعر جي سٽ آهي تہ :

”پاٽيجو پوئنيگ تٺو. چارڻ چوٿون ويد“

۽ هڪ لوڪ شعر بہ آهي. تہ:

سَتي جَتِي سُور وِير، سنيو سُت ويچار،
چار رڻ ڪلر نهين، چارڻ ويد اچار.

سنيوءَ (شو جو نالو) جو اولاد چارڻ رڻ جو ڪلر نہ. پر ست (سچُ) تي هلندڙ بهادر ۽ ويد اُچاريندڙ آهي.

سچ وڪتا، سوامي، ڀڳت، پٿو الوبي هوءِ،
اُپا شو شڪتي ڪا، سچا چارڻ سوءِ.[4]

[4] هي سٽ ائين بہ ملي ٿي تہ:
اپاسڪ شو شڪتي ڪا، سچا چارڻ سوءِ.
اپاسڪ لفظ جي معنيٰ شيوڪ، پوڄاري آهي.

(سچ ڳالهائيندڙ، سوامي ڀڳت، سخي ۽ ڪا لوڀ لالچ رکندڙ نہ هجي، اهو شو شڪتيءَ جو پيدا ڪيل سچو چارڻ آهي)

سرسوت جيان ري جيڀان وسي، بانڪي ڏرٽا ڀيد،
ديوا جگ رچيا ڪري، چارڻ مُک چهون ويد

(سرسوتي (علم جي ديوي) جن جي زبان تي وسي ٿي، جيڪي راز جون انوکيون ڳالهيون ڪن ٿا، جڳ ۾ ڏاهپ جي رچنا ڪندڙ چارڻ جي مُک ۾ چارئي ويد آهن)

ٿر جي نامياري تاريخدان رائيچند هريجن، چارڻن کي راجا ’شرڻ راءِ‘ جو اولاد سڏيو آهي[5] ’تحفتہ الڪرام‘ (جلد ٽئين) ۽ ’چچ نامہ‘ (جلد ٻئي) ۾ چارڻن کي ايوڌيا جي راجا دسرت جي پٽ ’شترو گهن‘ جو اولاد ڏيکاريو ويو آهي. شترو گهن کي ’چترو گهن‘ پڻ چيو ويندو هو. راجا دسرت، سورج ونسي نسل جو هو. ظهور خان مهر جي ڪتاب ’ڏرمجلان ڏرڪوسان‘ ۾ چارڻن کي راجپوت لکيو ويو آهي.[6]

جديد تحقيق جي اڪثر راءِ بہ اها آهي تہ، ’چارڻ‘ راجپوت قبيلي سان تعلق رکن ٿا. پر حقيقت اها آهي تہ چارڻ راجپوتن وانگر ويڙهاڪ آهن، برهمڻن وانگر ويد اچاريندڙ بہ آهن. هنن ۾ ٻنهي قبيلن جا ڳڻ موجود آهن. ڪوي راجا مانسنگهہ راٺوڙ چيو آهي تہ :

چارڻ راجپوتان سين، وڏتان واتان چار،
عقل، وِديا، چت چوگڻو، اڏڪو گهر آچار.

(چارڻ، راجپوتن کان چئن ڳالهين: عقل، تعليم، غور فڪر ۽ گهر جي سلڇڻائيءَ ۾ وڌيڪ آهن)

ڊاڪٽر موتي لال مناريہ مطابق، چارڻ ڪنهن وقت گنڌ ماڏن جبل

[5] تاريخ ريگستان: ص_204
[6] ڏرمجلان ڏرڪوسان: ظهور خان مهر، ص 81

تي رهندا هئا. جڏهن پرٿو يگيه ڪرايو تڏهن اتان يگيه سمپورڻ ڪرڻ جي لاءِ وٺي آيو يگيه جي پڄاڻي تي دکن ۾ تيلنگ جو علائقو رهائش جي لاءِ ڏنو.

ڪوي هيمڏان چارڻ جو چوڻ آهي ته راجپوتن جو اسورن / اسرن جيئن جنجال ڪري ڇڏيو. مرٽي پرٽي، پوڄا پاٺ جي رسم وغيره راجپوت اسورن/اسرن جي جهيڙن سبب آساني سان ادا نه ڪري سگهندا هئا. اسورن/اسرن وٽ جادو جنتر به هو. جنهن سان راجپوتن جي پرٽي مهل 'وير مٽ' هٽندا هئا راجا تپشيا ڪري شو جي دربار ۾ حاضر ٿيو. هن شو کي عرض ڪيو ته سائين اسان جي رکوالي ڪريو. شو پنهنجي پٽ ڪڏوپ کي چيو ته تون راجا پرٿو سان گڏ وڃ ۽ وڃي راجپوتن جو ساٿ ڏي. پر ڪڏوپ پهرين جواب ڏيئي ڇڏيو پوءِ پاروتي جي سمجهائڻ ۽ ماتا پاران سدائين ساٿ ڏيڻ جي وچن تي راجا پرٿو سان گڏ آيو. هن راجپوت جي پرٽي ۾ 'پروڪڻ' جي رسم دوران آڪا (مٽ ۾ پيل اناج جا داڻا) اڇلي وير مٽ کي واپس هٽندڙ ڏانهن موڪلي. جنهن سان جادوگر پاڻ مري ويو. راجپوتن ۾ اڄ به چارڻ کي پرٽي جي ريت مهل تورڻ جي گهوڙي، گهوٽ جي پرٽي جو وڳو ۽ وقت جي رائج سڪي جي پيريل مٽ ڏني ويندي آهي. "وير مٽ" پرڻ جي رهاڻ ٿيندي آهي.[7]

هندي ڪتاب 'وير ونود' ۾ شيامداس لکي ٿو ته هماليه وارو علائقو جنهن کي ديو لوڪ سڏيو وڃي ٿو اهو ڇڏڻ کان پوءِ چارڻن چترين جو ئي ساٿي ڏنو. انهن جا گُڻ ڳايا. چترين کي پنهنجي وقت به وقت فرض ياد ڏياريو. جڏهن هڏ ڌرم زور ورتو تڏهن راجپوتن سان گڏ راجپوتانا ۽ گجرات جي علائقن ڏانهن لڏي آيا. جتان پوءِ ٻين علائقن ڏانهن پکڙيا.

[7] ڪوي هيمڏان سان ڪچهري ۾ اظهار

چارڻ پنهنجي ناليءَ پويان لفظ ڏان[8] جو واڌارو ڪندا آهن. ڪي 'سنگهه' پڻ لکندا آهن. رائچند هريجن چارڻن جون 12 نکون ڄاڻايون آهن، جڏهن ته باغ علي شوق مطابق چارڻن جون 120 نکون آهن. چارڻن جي نکن ۾ روهڙيا، آسيه، پروهت، ڏيتا ۽ ٻيون ذاتيون شامل آهن.

ڪڙم قبيلن تي تحقيق ڪندڙ سنڌي ماهرن، چارڻن کي ڇهن مکيه پاڙن ۾ ورهايو آهي: (گجر، (2) ڪاڇيلا، 3) مارو، 4) تمر (تمل به سڏيو ويو آهي، جيڪي ماهرن مطابق سنڌي چارڻ آهن)، (5) سورٺا (سوراشٽر کان آيل)، ۽ (6) سوچيا. (هندي ماهر سوچيا جي جاءِ تي گجر لکن ٿا)

سنڌ ۾ انهن سمورن پاڙن جا چارڻ موجود آهن. ٿر مارو چارڻن جو ماڳ رهيو آهي. سنڌي ماهرن مطابق مارو چارڻن جون 20 مکيه نياتون آهن. جيڪي اڳتي هلي 300 ننڍين ننڍين پاڙن ۾ ورهائجن ٿيون. ڪاڇيلن چارڻن جا ٽي مکيه پاڙا آهن. نارا، چوراڙا، چونوا. چونوا چارڻن جون به نياتون آهن. جڏهن هندي ليکن ڪاڇيلن جا 8 پاڙا ڄاڻايا آهن. چانوا (انهن جا ننڍا 72 پاڙا آهن) چوراڙا (ننڍا 52 پاڙا)نارا (ننڍا 66 پاڙا) ڪيسريا. (ننڍا 16) پاڙا، الگيا، پاڙيا، سوٿا (ننڍا پاڙا) ڪيڙيا. اهڙي طرح سنڌي چارڻن جون مکيه نکون ڏنل آهن: موڏڙا، سيڏا، ڀگيلوا، روڊچ (روڙچ) ۽ يان.

ڪتاب "جونجهڻو منڊل ڪا اتهاس" جي صفحي 447 ۽ 448 تي ڪتاب "راجستان ڪي جاتيون کي کوج" ۾ ليکڪ رميش چند گناڻيءَ جي تحقيق جو حوالو ڏيئي مارو چارڻن جون مکيه نکون ۽ پاڙا هن ريت ڏنا آهن:-

[8] ڏان: تحفو پيٺا(شادي وغيره جو تحفو ڏنو ويندو آهي) اهڙي طرح لاک پساه چارڻن کي پيٺا ڏيڻ کي چئبو آهي.

Gul Hayat Institute

مکيه ذات	راجستان، مالوا ۾ رهندڙ پاڙا	ڪڇ ۽ گجرات ۾ رهندڙ پاڙا
نارا	نانڏو، هيمپا، جڳت، ديومل، ڏڏواڙيا، ٻگس	پايڪ، نيهچا، گوڪرو
ماڏا	_	تڪوريا
اپسورا	ٻٽسورا، ساموڙ ڏوڏ، مهور، آسيه، سگڻ، لالس	ديوڪا
چوراڙا	چاڦون، ڪويل، ڪويا، ڪريا، ٽيڙ	ڪوَل، ڪولو پڙيا
ٻاچا	آڏا، ٻڙيال، سانڏو ميهيا، ميهياريا	_
گنگاٽي	گنگاٽيان	روها، ٻرسورا
ميسما	ميسڻ، مينگو	ميسما، تانگڙ، لوگا
ماريو	مارو سودا، سلگ، ڪوچر، ڪنيا، ڏيتا، چاچڙا، سرتاٽيا	جهيل ٻا، ٻڏرا، ٻارٿ، ليگيڏا، ڪاپل
پانچليا	مادا، سنديائچ، پانچليا، چانچڙ	سوائچ
ميڙو	ميڙو ڪيسريا (ڪسريا)	_
گاڏڻ	گاڏڻ، ٻاڍهي	_
پيجل	_	پيجل
رتنو	گاروا، چرائي، گاگل، پوجا، نالوُ ڪرڻ، ڪما، ڪما، گوپال، ٻيتال، ڏونگر، ناگ، چيچا، راگهو مانهڻ، پرما، لالا، هنگوڙ، باڪر، ڪوڏا، ٻاچا، لاڪا، ڪانيريا، ويڌڙا، روها، مالا، ديوڪرڻ، گيگا، ٻيلا	
ٻارٿ	روهڙيا، ڪورٽيا، پينو سانول، ڪاليڙ، مڪس، پيريا، هٽيا، ڏيرڻ، پاتڙي، هڙوبچا، گونگا، آليچا، ڪٽسيا، آلا، جادوَ سوريا	
گانگوا		گانگوا

ڪوي هيمڏان چارڻ مطابق روهڙيا چارڻ شڪتي جوماديهه چارٽياٽيءَ جو اولاد آهن جوماديهه مها ڪوي مهاول ڏان جي ڌيءَ هئي. شڪتي جوماديهه ڪنهن ڳالهه تان قسم ڪنيو ته آءَ چارڻ ذات ۾ شادي نه ڪندس. اهڙي قسم ڪان پوءِ پنهنجي پيءُ مهاول ڪان اجازت وٺي پنهنجو ور ڳولڻ لاءِ انجار شهر مان نڪتي. چارڻ ۽ راجپوتن ۾ ان وقت رواج مطابق ڪنيا کي پنهنجو ور پاڻ ڳولڻ جو اختيار هو. جوما ديهه هلندي اچي عمر ڪوٽ جي راڻي ڪيئنري وٽ پهتي. هن پهچڻ سان شعر چيو ته:

توهر توهر دوگڙو، وڻ وڻ رسوڙو هوئي،
هُون ٻلهاري راڻي ڪيئنري ري، برڪيات جوئي.

(توهر توهر وٽ (چارڻن جو) جهوپڙو ۽ وڻ وڻ هيٺ رڌ پچاءُ آهي. آءُ راڻي ڪيئنري تان قربان وڃان. تون منهنجي پرٺي جو لکيو ڏسجان)

راڻي ڪيئنري جوماديهه کي ڪيڪاري، ڌرم جي ڀيڻ ڪري گهر ۾ ويهاري، تسلي ڏيندي چيو ته، "تون منهنجي ڀيڻ آهي. توکي منهنجن آڏو سيٽن (پراٽن رشتيدارن) ۾ پرٽائڻ منهنجي ذميواري آهي. ڪجهه ڏينهن ڪان پوءِ راڻي ڪيئنري، پاتين ۾ رشتي جو ناريل موڪلي ٻڌا پاتيءَ جي گهر جوماديهه جو مڱڻو ڪيو. پاتي ميگهه کي جوماديهه پرڻائي وئي. جنهن جو پٽ چندا سنگهه ٿيو.

رانوڙ راجپوتن جو ڪوئي پروڙ (پروهت) چارڻ نه هو. ٻيا راجپوت رانوڙن تي ٺٺوليون ڪندا هئا ته" اوهان جو ڪوئي چارڻ پروهت نه آهي." راءِ رائپال رانوڙ چارٽياٽيءَ جي اولاد 'چندا سنگهه' کي زوري ڪٽايو. پوءِ راجپوتن ۽ چارڻن جي هڪ وڏي ميڙ ۾ چندا سنگهه کي چارڻ جاتيءَ ۾ ضم ڪري، رانوڙن جو پروهت چارڻ قرار ڏنو ويو. ريگستاني ٻوليءَ ۾ زوري ڪٽڻ کي "روڙي/روهڙي" ڪٽڻ چئبو آهي چندا کي زوري ڪٽڻ تان چندا جي نک جو نالو' روهڙيا' پيو. هڪ لوڪ دوهي ۾ آهي ته:

چندا چارڻ ڪيم ڪيجئي، ٻڌ ونڪا ڀاتي،
لونٹ لي ميواڙ مارواڙ آن ڪوس لي ٽر ونتي.

(چندا ڪي چارڻ نہ ڪريو هي ٻڌ (جو اولاد) بهادر ڀاتي آهي، (ڀاٽين) ميواڙ مارواڙ لٽي ٽر مان ڏاڙا هنيا آهن)

روهڙيا چارڻن ۾ ڪيترائي مشهور ڪوي ٿيا آهن. ڪوي ايسردس انهن مان هڪ آهي. ڪوي هيمڏان مطابق رتنو برهمڻ هو جنهن جي نالي پويان رتنو چارڻ آهن.

اهڙي طرح چارڻن جون ڪڇ ڀيون نکون ٻين ذاتين مان آيون آهن. گجراتي چارڻن ۾ هڪ پاڙو ’ڪنير‘ چارڻ جو آهي جنهن جي لاءِ چيو وڃي ٿو تہ راجا سدراج (زمانو عيسوي سن 1094_1134) ڪنيار ڇوڪري جي شادي تي 16 روپيا ٽئڪس وصول ڪندو هو. ان زماني ۾ 16 روپيا وڏا هئا، غريب ڪنيار پريشان ٿي ويا. نيٺ هڪ ڏينهن ڪنيارن جو پاڙو گڏجي چارڻن وٽ مدد جي لاءِ ويو. چارڻن جي پنجائت ظلم ڪان چوڪاري جي لاءِ ڪنيارن کي پنهنجا ڀائر قرار ڏيئي راجا سدراج سان ٽئڪس تان وڙهي پئي. چارڻن جي مزاحمت تي ٽئڪس لٿو. وقت گذرڻ سان ڪنيارن جو اهو پارو چارڻن ۾ ضم ٿي ويو.

چارڻن جون مختلف نکون مختلف راجپوتن جون پروڙ/ پروهت رهيون آهن هڪ لوڪ دوهي ۾ آهي تہ:

سودان سسوڏيان، روهڙيا رانوڙ،
ڏرساوت ڏيوڙا، جُون جادم رتنو جوڙ.

(سسو ڏين جا سودان، رانوڙن جا روهڙيا، ڏيوڙا چوهاڻن جا ڏرساوت ۽ جادو ونس جا رتنو پروهت چارڻ آهن

چارڻن جون ريتون رسمون

چارڻن جون ريتون ۽ سوَڻ ساٺ ٻين راجپوت قبيلن وارا ساڳيا آهن. ’هندو چارڻ‘ لباس ۾ پٽڪو ڦينٽو ڪيسريو ۽ لانگوٽو راجپوتن

وانگر ٻڌن، پر ڪاري لوئوڙي (ڪٿي) چارڻن جي خاص نشاني آهي. ڪٿيءَ کي پنهنجي ديويءَ جو ويس قرار ڏين ٿا. ڪٿيءَ جو ڏاڳو سندن ڳچيءَ ۾ پٽ ٻڌل هوندو آهي ويس ۾ ٽري چارڻ، شلوار قميص بہ پائين ٿا ۽ مٿي تي ٽوپي بہ وجهن ٿا.

عام روايت ۽ عقيدي مطابق آڳاٽن رشين جيان چارڻن تي ”سرسوتي“ (علم جي ديوي) مهربان رهندي آهي. ان ڪري چارڻن ۾ ”ديوي پوڄا“ اهم آهي. هندو چارڻ خوش خير عافيت جي ابتدا ”جئہ ماتاجي“ سان ڪندا آهن. چارڻي سماج ۾ عورت جي وڏي عزت ڪئي ويندي آهي، گهر ۾ موجود وڏي عورت کي سڀ ماءُ سڏيندا آهن. عورت جي پرسان مرد جتي پائي نہ گذرندو آهي، گهر ۾ جتي اتارڻ جي لاءِ ڌار جاءِ مخصوص ڪيل هوندي آهي، چارڻن ۾ ٻالڪ جي ڄمڻ تي ڇهن ڏينهن تي ’ڇٺيءَ جي رسم‘ ڪري نالو رکيو ويندو آهي. شادي مُرادي وغيره جي خوشيءَ وارن موقعن تي رهاڻ رس ۾ ’رجپوتي رهاڻ‘ وانگر سورمن کي رنگ ڏئي آفيم جي منوار ڪئي ويندي آهي.

هر ڪهڻا، حق ٻولڻا، ڪوڙا نا قول،
ٽانرو ڪڏي نہ اُتري، آنو ٻهر امل.

(هريءَ جو نالو وٺي حق جي ڳالھ ڪري، ڪڏهن ڪوڙو قول نہ ڪندين تہ تنهنجو نشو نہ لهندو، انئي پهر (آفيم جي نشي ۾) مست رهندين.)

’چارڻي سماج جي سماج سڌارڪن، آفيم سميت مخلتف نشن کي گهٽائڻ/ روڪڻ جي لاءِ ڪافي ڪوششون ورتيون آهن.

چارڻ ويجهن رشتيدارن ۾ شادي نہ ڪن. ٽر ۾ هاڻي گهٽ آبادي هئڻ جي ڪري سڱ ڏيڻ ۽ وٺڻ ۾ ڪين ڏاڍي تڪليف پيش اچي رهي آهي.

چارڻن کي وهانءُ وڏاٽي پينٺ (شادي جو تحفو) ۾ ڏان ڏنو ويندو هو. پراهو رواج هاڻي ڪافي گهٽجي رهيو آهي تبديل ٿيندڙ حالتن لاءِ چارڻ ڪوي چوي ٿو تہ:

ڪويان ڪرو قطار، هڻ ڪيڙيو سجسي هوي.
لاکان بخشٽهار، لڏي گيو لاڏوو.

(اي ڪوي (چارڻو) ! هاڻي _(انن تي اناج ڪٽڻ جون) قطارون ڪريو. ٻني ڪيڙڻ سان وقت گذرندو. لکن جو ڏان ڏيڻ وارو لاڏوو (راجا مان سنگهہ جو گرو لاڏو ناٿ سوامي) لڏي ويو[9].

چارڻ شو راتڙي جو ڏهاڙو وڏي ڌام ڌوم سان ملهائيندا آهن. نوراتڙي جا ورت وڏي عقيدت سان رکندا آهن. دسهڙي جو پوجا پاٺ ڪري دعائون گهرندا آهن. ديوين جي آستانن تي خيراتون ڪندا آهن.

چارڻن جي ڪجهہ قبيلن جو اسلام قبول ڪرڻ

چارڻن جي جن قبيلن اسلام قبول ڪيو انهن مان مشهور چارڻ، جمن چارڻ، سهراب چارڻ ۽ حسين چارڻ ٿيا. مسلمان چارڻن جا "عالياڻي" ، "وتڻاڻي" ۽ ٻيا پاڙا مشهور آهن. سنڌ ۾ انهن مان ڪيترا ساڳيءَ "چارڻ" ذات سان اڄ بہ مشهور آهن. صدر الدين چارڻ، عبدالغفور چارڻ عرف عاشق دادوي، محمد اسماعيل چارڻ، عبدالشڪور چارڻ ۽ دادو شهر جو نامياو مزاح نگار رشيد چارڻ ۽ مشهور ليکڪ هوميوپيٿڪ ڊاڪٽر نظير چارڻ بہ هن ذات سان واسطو رکن ٿا.

خيرپور ناٿن شاه تعلقي ۾ مسلمان چارڻن جا ڳوٺ آهن سليمان چارڻ ۽ غلام مصطفيٰ چارڻ نالي استاد بہ هن نک سان واسطو رکن ٿا.

---

[9] هيءَ سٽ هن ريت بہ ملي ٿي:
لاکان بخشٽهار، منگڙو جاني مارگ پگو

چارڻن جي ڪِرت ۽ سماج ۾ اهميت

ڪرنل جيمسن ٽاڊ، تاريخ راجستان جي ٻئي جلد ۾ لکي ٿو تہ، چارڻن جو پيشو شعر چوڻ آهي. چارڻن کي فطري طور تي ڏات ۽ ڏانءُ ٻئي مليل آهن. چارڻن جي ڪرت جي ڪابہ سٽ فن ۽ فڪر کان وانجهيل نہ هوندي آهي. چارڻن مٽيءَ جي مهڪار کي پنهنجي تخليقي سگهہ سان مهڪائي ڇڏيو آهي، ادائگيءَ جو انداز دنيا جي مڃيل شاعرن جهڙو ملي ٿو.

ڪيترائي چارڻ، صلاحڪار، عالم فاضل ۽ استاد بہ رهيا آهن هند سنڌ جا ڪيترائي باذوق حڪمران، چارڻن جي وڏي قدرداني ڪندا هئا. مڃيل تاريخدارن ۽ راوت سر جي اڳوڻي راڻيءَ[10] لڪشمي ڪماري چونڊوات" پنهنجي هڪ ليک ۾ لکيو آهي تہ "بوندي جو مهاراجا ستيہ راءِ پال ديو جي نالي چارڻ کي جُتي هٿ سان ڪٽي پارائيندو هو. چتور ڳڍ جي عالمي شهرت يافتہ راڻي سانگها پنهنجو سارو راج، هري راج نالي چارڻ کي ڏئي ڇڏيو هو. هنديءَ جي مشهور ڪتاب سوڍائڻ جي مصنف پروفيسر شڪتي ڏان مطابق" سنڌ جي سماٽ حڪمران ڄام انڙ سانٻل نالي روهڙيا چارڻ کي سپت سنڌوءَ جو راج ڏئي ڇڏيو هو." ساڳئي قبيلي جي راجا ڇپر چوٽواڻي، پنگلا چارڻ جي چڙهيءَ لاءِ راجائي پالڪين جو بندوبست ڪيو هو. راجا بيڪا پنواڻي، چارڻن کي ڪيترا هاٿي دان ڪيا هئا. بونديءَ جو مهاراجا ستيہ راءِ سيو سنگهہ ٻڌن نالي چارڻ کي پنهنجي ڪلهن تي چاڙهي هاٿيءَ تي سوار ڪندو هو.

شاه لطيف جي سورمي راءِ ڏياچ بہ "ٻيجل چارڻ" جي سُر عيوض

---

[10] (لڪشمي ڪماري 1913ع ۾ ميواڙ رياست جي ڳوٺ ديوگڙ ۾ جنم ورتو. لڪشمي ڪماري راجستاني ٻوليءَ ۾ 50 ڪتاب تاريخ ۽ لوڪ ادب جي موضوع تي لکيا آهن. سندس ادارت ۾ مارواڙي ۾ جاڳتي جوت جي نالي سان رسالو نڪرندو آهي.

Gul Hayat Institute

سِرُ ڏئي ڇڏيو هو. ساڳئي نموني پارڪر جي مينگهه سينڌل جي فرزند پنراج سينڌل، "سوري"نالي چارڻ جي زندگي بچائڻ لاءِ پنهنجو سِرودِي، گجرات جي حاڪم احمد شاهه کي ڏنو هو. ڄام راول، ايسرداس چارڻ کي پنهنجي جاگير ڏئي ڇڏي هئي.

چارڻن جي فن ۽ فڪر جي حوالي سان سنڌ جي نامياري اسڪالر ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هڪ هنڌ لکيو آهي ته: 'چارڻ' جنهن جي جيتري عزت هوندي هئي، اوتري بيان ڪندا هئا.[11] انهن (چارڻن) جو گهڻو ڪم علم ادب ۽ تاريخ جي لاءِ آهي.

عقل ۽ چترائيءَ تي ٻڌل چارڻن جي ڪوتا جي سٽن تي روشن خيال سوچ سان ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي چارڻن لاءِ رڳو "درباري" ۽ رڳو "قصيداگو" جا لفظ ڪم آڻڻ ادبي انصاف نه آهي. اهو روَيو چارڻن جي ادبي حيثيت کان انڪار برابر آهي.

ڪانئر ني لانت ڏيوي، سوارن نا ساباش،
رڻ آريان نا تراش ڏي، چارڻ گڻ ري راس.

(ڪانئر کي لعنت ڏيئي سورهيه کي شاباش ڏئي ٿو رڻ کيتر ۾ لڙندڙ بهادر کي جوش ڏياريندڙ چارڻ (جي ذات) گڻ پري راس آهي.)

چارڻ، راجپوتن جي تربيت پڻ ڪندا هئا. ڪين اخلاق قدرن سان گڏ سياسي ۽ سماجي اصولن جي به سکيا ڏيندا هئا. چارڻن جي تربيت جي ڪري راجپوتن ۾ سدائين حق ۽ سچ جي لاءِ مرڻ ۽ مارڻ جو جذبو جرڪندو هو. هڪ لوڪ شعر ۾ آهي ته:

رجوت رو چارڻ گرو، چارڻ مرڻ سڪائي،
ٻلهاري گرو چارڻان، ڪٽپت ۾ سرگ ملائي.

[11] ماهوار: پيغام 2008ع

(راجپوت جو چارڻ گرو (استاد) آهي، راجپوت کي (حق ۽ سچ جي لاءِ) مرڻ سيکاري ٿو آءُ قربان وڃان چارڻن تان، جيڪي ڪن پل ۾ سرڳ پهچائين ٿا)

ناڪر نار سنگهه جسول پنهنجي ڪتاب 'چارڻون ري واتان' ۾ چارڻ ڪوي جا ٻه دوها ڏيئي لکيو آهي ته هاڻي اهي چارڻ رهيا آهن نه راجپوت:

وي رڻ ۾ ٻڙداوتا، وي جهڙيا کگ هونت،
وي چارڻ ڪڻ ڏس گيا، ڪڻ ڏس گيا رجپوت.

(هُو چارڻ (جيڪي) جنگ جي ميدان لهي شعرن ۾ بهادرن جا گُڻ ڳائيندا هئا ۽ هُو راجپوت جيڪي تلوارن جو جهيڙي ۾ تجلو ڏيکاريندا هئا. ڪهڙي طرف هُو چارڻ ويا ۽ ڪهڙي ڏس جوجهار راجپوتن ورتي.

ڪوڻ تو کهوي اور ڪوڻ سٽي، دونون پوت ڪپوت،
مانهه جيسڙا چارڻ رهيا، ٿانهه جيسڙا رهيا راجپوت.

(ڪير ڇوي ٿو ۽ ڪير ٻڌي ٿو؟ ٻئي پٽ ڪپوٽ آهن. مون جهڙا چارڻ رهيا آهن ۽ تو جهڙا راجپوت رهن ٿا.)

چارڻ، راجپوتن جا ذاتي زندگيءَ کان وٺي سماجي، معاشي سرگرمين تائين صلاحڪار هوندا هئا. موروثي حق يا ملڪيت جي وارثيت جي مسئلن ۾ چارڻ جي راءِ کي اهميت ڏني ويندي هئي. جنگي حالت ۾ چارڻن جا ڳوٺ، بهترين پناهه گاهه سمجهيا ويندا هئا. چارڻ وٽ پناهه لاءِ آيل ماڻهوءَ سان ڪير به جهيڙيندو نه هو.

زيور چند ميگهاڻيءَ لکيو آهي ته :لفظ گڍوي جو مطلب گڍ (قلعي) جي چاٻين جو رکوالو آهي[12] چارڻن پاران رکوالي ڪرڻ سان قلعا محفوظ

[12] Asian Folklore studies, volume 59,200:p 43

سمجهيا ويندا هئا. چاڪاڻ ته چارڻن تي ڪير چڙهائي نه ڪندو هو. انهيءَ ڪري چارڻن کي گڏوي سڏيو ويندو هو.

عام طور تي چارڻ کي منگتو جاچڪ ۽ ايدوو به چيو ويندو آهي پر هڪ سچي چارڻ جي ڳڻن ۾ سخاوت به شامل آهي.

چارڻ کي وڏائي، ڪهي نهين پائي،
ليوان نا لاک، تو ڏيوان نا سوا لاک.

(چارڻ جي وڏائي ڪنهن نه پاتي، وٺڻ ۾ (گهرڻ تي) هُن کي لک روپيا ملن ٿا ته ڏيڻ مهل ٻي گهر جائو کي سوا لک ڏي ٿو.)

چارڻ رشتي ناتي ۽ دوستي ۾ نڀائيندڙ رهيا آهن هڪ لوڪ دوهي ۾ آهي ته:

متر چارڻ ڪيجئي، بيجا سهي آريمپ پار
جيو ٽٽو جس گاوسي، مئي لوڏاوڻ هار

(دوست چارڻ ڪجي، ٻيا سڀ ايترو نڀائيندڙ نه آهن. چارڻ جيئري جا جس ڳائيندو پر موت کان پوءِ پيچولي(هڪ شعر جو نمونو) ۾ پيو هُلرائيندو)

ٿر ۽ عمرڪوٽ ۾ چارڻن جو ڳوٺ

عمر ڪوٽ لڳ ڳوٺ ڪاروڙو چارڻ چارڻن جو مکيه ڳوٺ آهي، جتي اڄ به چارڻ رهن ٿا، ڪاروڙي جي پرسان چور ۾ چارڻ رهن ٿا.

پروفيسر شڪتيڏان جي هڪ شعر مطابق، ٿرپارڪر جي تعلقي ڇاڇري ۾ چارڻن جا ٻارنهن ڳوٺ منريو چارڻ، رٽملاڻ، پريمي ويري، ويداٽي، ڪانهاٽو " ڇهو ڪيسراڻ روهڙ، ناڪرايو ڀڳهنو ٻوڙاٻو رهيا آهن."

منڙيو رٽملاڻ مهه، پريما ويري پاس،
ويداٽي چارنور وچ ڪانهاٽو ڇهو خاص،

ڪيسراڻ روهڙ ڪننا ناڪرايو نام،
ڀڳنو ٻوڙاٻو وڙي گڏوان ٻارهي گام.

ڇاڇري لڳ ڳوٺ ڪاڳيا مينگهواڙ جو اصل نالو جڳتو چارڻ آهي. چيلهار جو نالو "چيلي چارڻ جي نالي پويان پيل آهي. صديون اڳ هن ڳوٺ کي چيلي چارڻ وسايو هو. پر هن وقت چارڻن جو هڪ گهر به نه آهي، چيلهار ۾ چارڻن جو ڪوتايل کوهه ۽ پڌر موجود آهي.

هن وقت ڳوٺ شوو چارڻ ۾ چارڻ رهن ٿا. تعلقي مٺيءَ ۾ صرف پاٻوهر ۾ چارڻن جا ڪجهه گهر آهن. تعلقي ننگر پارڪر ۾ واڏڙئي، مئو ڪاسٻو لاڪڙ ڪڏيو سُڪپور، گونگڙي، گڏڙو چارڻ، ڏيٽسي، ڏيڏرائي، ويڪاسر، راڻي ۽ پيما ويري ڳوٺ، چارڻن جي راڄ ۾ شامل رهيا آهن. هن وقت راڻي، گڏڙو چارڻ، پيماويري، لاڪڙ ڪڏيو ميهن جي ڍاٽي، ڏيٽسي، اونهير ۽ ڏيڏرائيءَ ۾ ٿوري تعداد ۾ چارڻ رهن ٿا.

Gul Hayat Institute

باب ٽيون

چارڻ شڪتيون ۽ موتيسرا چارڻ

پورن ۽ نيمتي شڪتي:

چارڻ بنيادي طور تي ديوي کي مڃيندڙ قبيلو آهي، چارڻ قبيلي جو وجود لوڪ روايتن موجب ستيءَ جي شڪتيءَ کان شروع ٿئي ٿو. هن وقت تائين چارڻي اتهاس موجب ننڍي ڪنڌ جي چارڻن ۾ نوَ لکن کان مٿي ’چارڻ شڪتيون‘ پيدا ٿيون آهن.

چارڻ عقيدي موجب ديوين کي شڪتي ’درگا ديوي‘ کان ملي ٿي. چارڻي سماج ۾ هنگلاج ديويءَ کي صف اول جو درجو حاصل آهي. هنگلاج کان پوءِ آوڙ ديوي، ٻهو چرا ديوي، کوڙيار ديوي، ڪاراني ديوي، کوڏيار ديوي، وڙوڙي ديوي، ڪميهي ديوي، ڪرڻي ديوي، سونل ديوي، ڏيول ديوي ۽ ٻيون ڪيتريون شامل آهن.

چارڻي عقيدي موجب پورن شڪتيءَ واري ديويءَ جا اختيار وسيع هوندا آهن، جڏهن ته نيمتي شڪتيءَ واري ديويءَ جا اختيار محدود هوندا آهن. هنگلاج ديوي ۽ آوڙ ديوي، پورن شڪتيءَ وارين ديوين ۾ ڳڻتيون وينديون آهن. راجپوتن جي ڏارڏار ونس جي ڏار ڏار ديوي آهي. هڪ لوڪ دوهي ۾ آهي:

آوڙ تونِي پاٽيان، ڪميهي گوڙان[13]
شري وڙوڙي سسوڏيان، ڪرڻي رانوڙان.

[13] آوڙ توني پاٽيان، گانئي گوڙان

Gul Hayat Institute

(آوڙ ديوي ڀاٽين تي مهربان ۽ ڪميهي گوڙان، راجپوتن تي آهي، شري وڙوڙي، سسوڏين جي ۽ ڪرڻي، راٺوڙن جي ديوي آهي.)

چارڻي سماج ۾ مختلف واقعن تي عورتون ستي چڙهيون آهن. جن جي بہ مانائتي حيثيت آهي. ساهو ستي، جومان ستي، ڏيما ستي، لڇان ستي ۽ ٻيون ستيون قابل ذڪر آهن.

آوڙ ديوي

هنديءَ ۾ لکيل ڪتابن ۾ سنڌ جي حاڪم ‘عمر سومري’ (ڦهرين) ۽ ‘آوڙ ‘جو عشقيہ داستان مشهور ملي ٿو ڪتاب ‘سوڍائڻ’ جو مصنف پروفيسر شڪتيڏان لکي ٿو تہ وِلا جي مامڙ چارڻ جون ست ڌيئريون ٿيون. جن جا نالا آچر (اڇا)، چاچا (چرچڪا)، هول (هُلا)، ريپلي، گهلي (گلم) . لانگي (ڪوڙيار) ۽ آوڙ(اويٺ) ملن ٿا.

مامڙ ڪوڙيار ڪي ڳوٺ ۾ ڇڏي باقي ڇهن ڌيئرن سان اڇي سنڌ جي ‘چالڪنا’ نالي ڳوٺ ۾ رهڻ لڳو. مامڙ جي ڌيئرن جي سندرتا سڄيءَ سنڌ ۾ مشهور ٿي وئي. سنڌ جو ان وقت جو بادشاه عمر سومرو پڻ موهت ٿي پيو ۽ ساڻس شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪيائين. هن طرح جا وسيلا اپنايا ۽ هيلا هلايا، پر ڪيس ڪجهہ نہ وريو. آوڙ ۽ سندس ڀيڻن پنهنجو ست زنده رکيو. عمر جون ارڏائون ۽ آچون انهن جو ڪجهہ بگاڙي نہ سگهيون. پوءِ مامڙ چارڻ، چالڪنا مان لڏي ڳوٺ رڀاريو ۾ اچي رهيو. جتي ڪجهہ راين مطابق سومرا جڄ وٺي ويا هئا آوڙ جڄ ڏسي پنهنجين ڀيڻن سميت ٻڙ جي وڻ تي چڙهي ويئي. وڻ تان پنهنجي پُورن شڪتيءَ سان نانگ اڇليا جاجين ۾ ڀاڄ پئي، پوءِ ڀاڪلي نالي راجپوت ڪان ڀاڏو وٺي ڀاڏي جي ٻَڪ (خيرات) ڪئي.

ان واقعي بابت هڪ ڇند ۾ ڇيل آهي تہ:

آوڙ ٻوليا آپ ٻل ڪر، شينهن گونجاري،
تم اوسر، امي سڪت، ڪيا سمجهہ ڌاري،
ڦهر سرونڪيون ٽپسيا، چت بات چتاري،
قاضي راڪو جينمل، ڪنت منت وڏاري

آوڙ جو قافلو ڳوٺ رڀاريو مان نڪري ڳوٺ ڪاروڙي جي ڀرسان هاڪڙي نهر تي پهتو ڇهن ڀيڻن ڀاڻي مان هڪ هڪ چرون ڀري ڏنگ ڪيو تہ هاڪڙو درياهہ سُڪي ويو.

چرون ڀريا چارڻيان شڪت ٻنهان سات،
هاڪڙو سوسيو سمندر آوڙ تين مات،

(ستن ئي شڪتين (ڀيڻن) هڪڙو هاڪڙو چرون ڀاڻي جو ڀريو، چرون ڀرڻ سان هاڪڙي جو سمندر سڪي ويو اي آوڙ ماءُ!هاڪڙي کي سڪائڻ واري تون ڀاڻ آهين.)

لوڪ دوهي ۾ ست ڀيڻن جو ذڪر آهي. جڏهن تہ هتي ڇهہ ڀيڻون آهن. چون ٿا تہ ڀرپاسي جي ماڻهن اچي ديويءَ کي منٿ ڪئي تہ سراپ سان سُڪايل ست سئوڪوس هاڪڙو ٻيهر ڪڏهن وهندو؟ ورندي ۾ آوڙ ديويءَ چيو تہ :

هاڪي واهسي هاڪڙو، نڏيان واهسي نير،
سنڌ ۾ هيڪ جنميو ٻيجو جنمسي راڻ همير.

(سنڌ ۾ هڪ همير پيدا ٿيو آهي، جڏهن ٻيو راڻو همير جنم وٺندو تڏهن هاڪڙو پنهنجي هاڪ سان وهندو، ندين ۾ پاڻي وهندو.)

پوءِ شو مندر ۾ ڦهچي پنهنجي عقيدي موجب پوجا پاٺ ڪئي.

رات گذارڻ جي لاءِ شو مندر وٽ آوڙ جو قافلو ترسي پيو. جتي آوڙ جي ڀائر ڀاڻجي کي ڀيڻ بلا ڦوڪي ويئي/ ڏنگ هڻي ويئي. ڀيڻ بلا جي ڦڪيل/ ڪکيل جو رات جي اونداهي ۾ علاج ڪيو ويندو آهي. سڄ جي روشني

Gul Hayat Institute

مريض جي اکين تي پوڻ سان زهر بدن ۾ ڦهلجي ويندو آهي. هڪ چارڻي دوهي ۾ آهي ته آوڙ سچ کي قسم ڏيندو چيو ته جيستائين آءُ پنهنجي پاءُ پاڻجي جو علاج ڪري نه اُٿاريان تيستائين نه اپرجان:

آوڙ ڏني آڻ، لاجاڙا لوپي مت،
پڙ هڙ اوگو پاڻ، هون پائي اُٿاڻا پاڻجي.

(آوڙ سچ کي قسم ڏيندي چيو ته اي لڄيارا! تون منهنجي قسم کي نه ٽورجان. جيستائين آءُ پنهجي پاءُ پاڻجي کي صحتمند ڪريان پوءِ پلين روشني ڦهلائجان.)

ڳالهين جي گوهرن جو چوڻ آهي ته، شو مندر کان پوءِ ولهار ڏنڍ جو پتڻ ٽپڻ لاءِ پهچي آوڙ ۽ سندس ڀيڻن پاڻ ۾ صلاح ڪئي ته سومرن جي سگ گهرڻ ساڻ پاڻ کي ٽڪو لڳي ويو. هاڻي ٽڪي سان واپس هلي ڳوٺ ڪهڙو منهن ڏيکاريندا سين؟ متان ڳوٺ جا ماڻهو ويڻ ڏين! باهه جو وڏو اوڙاهه تيار ڪرائي پائر پاڻجي سميت ستي چڙهيون. ممڪن آهي ته پاڻجي پيئڻ بلا جي زهر ۾ وفات ڪري ويو هجي. ڇهه ڀيڻون يا ڪا هڪ ڀيڻ پاڻجي جو لاش گود ۾ وٺي ستي چڙهي هجي. ٿي سگهي ٿو ته صرف هتي پاڻجي جون آخري رسمون ادا ڪيون ويون هجن. تاريخ جي ڪنهن به ڪتاب ۾ آوڙ جي ستي چڙهڻ جو ذڪر نه ٿو ملي هڪ لوڪ دوهي ۾ آوڙ ۽ سندس ڀيڻن جو هاڪڙي کي سڪائڻ جو ذڪر آيل آهي، ٿي سگهي ٿو ته هاڪڙي جي سڪڻ وارو واقعو پوءِ ٿيو هجي، آخر ۾ ست ئي ڀيڻون سارو ڪارج ساري گڏجي آيون هجن پوءِ هتي ستي چڙهيون هجن .

عمر ڪوٽ جي محقق ڊاڪٽر عبدالعزيز پنهنجي مقالي مارُو چارڻن جو ماڳ ڪاروڙو چارڻ" ۾ لکيو آهي ته" آوڙ جي داستان سان لاڳاپيل عمر سومرو پهريون نه، پر سومرا دور جي آخري حڪمران همير سومري جو پاٽيو عمر سومرو آهي. ڊاڪٽر صاحب جو خيال آهي ته آوڙ

ديوي ئي شاه لطيف جو ڪردار مارئي آهي." جڏهن ته لوڪ روايتن ۾ چارڻي عقيدي موجب چارڻ قبيلي جا ماڻهو آوڙ کي هنگلاج جو روپ قرار ڏين ٿا.

واضع رهي ته عمر سومري ٻئي لاءِ رائچند هريجن "تاريخ ريگستان جلد پهرئين ۾ لکيو آهي ته، "عمر سومرو ٻيو 1355ع ۾ عمر ڪوٽ کي سوڍن راڻن کان وٺڻ ۾ ڪامياب ٿيو. هن اتي 1390ع تائين راڄ ڪيو." رائيچند هريجن، مارئيءَ جو داستان هن عمر سومري ٻئي لاءِ ڄاڻايو آهي.

گجراتي ليکڪ زيورچند ميگهاڻيءَ لکيو آهي ته، همير سومري پاڻ آوڙ تي بري نظر رکي هئي.[14] جرمن ليکڪا جنيٽ ڪيمفرٽس به پنهنجي ڪتاب اِن دي پريز آف ڊيٿ جي صفحي نمبر 242 تي لکيو آهي ته . آوڙ کي ڏسي همير سومرو پاڻ مٿس موهت ٿي پيو هو. هن چارڻن کان آوڙ جو سگ گهريو هو. آوڙ ڪاوڙ ۾ جيسلمير جي ڀاٽين ڏانهن لڏي وئي هئي. پر ڀيل شيوڪ جي ذريعي همير ڏي نياپو اماڻيو ته هاڻي تنهنجي سِر جو خير نه آهي. مامڙ چارڻ ۽ آوڙ جي فرياد تي ڀاٽين ۾ سمن، همير جي حڪومت جو خاتمو آندو.

جرمن ليکڪا جنيٽ ڪيمفرٽس پنهنجي ڪتاب "ان دي پريز آف ڊيٿ ۾ وڌيڪ ڄاڻايو لکيو آهي ته چارڻ عقيدي ۾ آوڙ ديويءَ کي هنگلاج ديويءَ کانپوءِ پُورن اوتار ديوي ڪري مڃيو وڃي ٿو.

چارڻن جي ماڏو يا ساواني پاڙي سان تعلق رکندڙ آوڙ ديويءَ جو جنم تاريخ جي ڪتابن ۾ 813ع ڄاڻايو ويو آهي جڏهن ته آوڙ جي جنم سال جي حوالي سان چارڻي شاعري ۾ به رايا ملن ٿا. هڪ راءِ شريمان ڏانجي ڪويءَ جي آهي، جنهن جي دوهي موجب وڪرمي سنبت 888 ۾ آوڙ جو جنم ٿيو هو.

[14] Asian folkore Studies, volume 59,200:p42

Gul Hayat Institute

سال انياسي مين سُٺي آٺو سنبت انوپ،
آوڙ جگ ۾ اُتري شري هنگلاج سروپ.

(سنبت 888 ۾ آوڙ ديوي هن جهان ۾ هنگلاج جي اوتار طور جنم ورتو)

ٻي راءِ هڪ پراچين دوهي مان ملي ٿي، جنهن موجب سنبت 838 وڪرمي چيٽ جي نائين تاريخ چنڇر جي ڏينهن مامڙ چارڻ جي گهر ۾ جنم ورتو.

آٺي اڙتيسي سنبت مڌو سد نام شني وار،
مهامايا مامڙ گهري آوڙ ليا اوتار.

(سنبت 838 وڪرمي ۾ چيٽ جي نائين تاريخ چنڇر ڏينهن مامڙ چارڻ جي گهر ۾ آوڙ ديوي اوتار ورتو.)

آوڙ ديويءَ جو تاريخي قصو مختلف ڪهاڻيون ۽ روايتون ملڻ جي ڪري ديو مالائي بڻجي وڃي ٿو. ڳوٺ چالڪنا ۾ چالڪنائو ديويءَ جي نالي سان سڏجندڙ آوڙ ديوي مخلتف هنڌن تي مختلف نالن جهڙوڪ: نانگ نيچي"،" ناٿ يوگني"،" پدريائي ديوي"،" تمرائي ديوي سان پڪاري وڃي ٿي، اتي مندر ٺهيل آهن.

ٿرپارڪر جي شهر چيلهار جا چارڻ، آوڙ جا عقيدتمند هئا. چيلهار ۾ آوڙ جو مندر ٺهيل آهي، جتي هر سال آوڙ جو ڏهاڙو ملهايو وڃي ٿو. آوڙ جي عقيدت ۾ چارڻ ڪوين جا ڪيترائي چند، دوها ۽ گيت چيل آهن.

نائين صديءَ ۾ جنم وٺندڙ آوڙ ديويءَ جي ڪهاڻي ٻارهين صديءَ جي عمر سومري پهرئين ۽ چوڏهين صديءَ جي همير سومري سان ڪيئن ملي ٿي!؟ وڏو گمان آهي ته ٻارهين صدي يا چوڏهين صديءَ جي آوڙ ديوي ٻي هجي! ان ڪري تاريخ جي شاگردن کي تحقيق ڪرڻ ۽ ڪنهن حتمي راءِ تي پهچڻ ۾ ڏاڍي مشڪلات ٿئي ٿي.

Gul Hayat Institute

ڏيول ديوي

چارڻي سماجي ۾ ‘ڏيول ديوي’ جو نالو به وڏي احترام سان ورتو ويندو آهي. عقيدمند ڏيول کي هنگلاج جو روپ سروپ قرار ڏين ٿا. چيو وڃي ٿو ته ڪاروڙي چارڻ جي پوپٽ ڏان کي ڪنهن شپ موقعي تي چارڻ جاتيءَ جي شخص ويڻ ڏنو ته: "تون چارڻ سڏائڻ جي لائق نه آهين. اوهان جي خاندان ۾ ڪا ديوي نه آهي" ويڻ ملڻ سان پوپٽ جو جيءُ جهري پيو. هن هنگلاج ڏي پنڌ شروع ڪيو. واپسيءَ ۾ هنگلاج ڏانهن پُٺ ڪرڻ جي بداران هنگلاج ڏانهن مهاڙ ڪري پوئين پير واپس ايندو هو. ٽينءَ ياترا تي هن هنگلاج جي آستان تي سوال ڪيو ته " ماتا! مون کي ماڻهو مهڻا ڏين ٿا ته تنهنجي خاندان ۾ ديوي نه آهي."

پوپٽ ڏان جي عرض تي آڪاش واڻي ٿي ته" تون الڪو نه ڪر، تنهنجي ٽين پيڙهيءَ ۾ ديويءَ جو واسو ٿيندو." ان وچن تحت ماڙوَي ڳوٺ جي سنڌائچ چارڻن ۾ پلو ڄي چارڻ جي گهر ۾ جنم وٺندڙ ڏيول ديويءَ ڪاروڙي، چارڻ جي ٻاپن ڄيءَ سان پرڻجي آئي.

ڏيول جو جنم سنبت 1535 ٻڌايو ته وڃي ٿو. ڏيول ديويءَ جا چار پٽ ڏوڏو، ورٽو، ڏيوداس، مهپو ڪينڌو ٿيا سندس اولاد مان اڄ به پونير ڪاروڙي ۾ وسن ٿا. سگهڙ ڪيسوڏان، انهن چارڻن مان آهي. ڪيسوڏان جو پاءُ ديوداس ڪوي هو. ڊاڪٽر ذوالفقار ڪلهوڙي پنهنجي هڪ مضمون ۾ ديوداس جو ذڪر ڪيو آهي . ديوداس، ڏيول ديويءَ جي مان ۾ چند چيو آهي، ٻين چاڻ ڪوين پنهنجي ڪوتا ۾ ڏيول جي مهانتا تي چند، دوها، سورٺا ۽ گيت چيا آهن، تن ۾ ڪوي جوجها ڏان، شنڪر ڏان، پروفيسر شڪتيڏان ۽ ٻيا شامل آهن. ڪاروڙي ۾ ڏيول جو آستان آهي، جتي هر سال ميلو لڳندو آهي.

تاريخ جي ورقن ۾ ڏيول ديويءَ جو ڪردار اهم ڏسجي ٿو. خاص طور"سوڍن جي صاحبي" ۾ راڻي همير جي صغير پٽ راڻي ويسي کان دوڏا

پاران ڏوڪي سان راڄ کسڻ واري واقعي ۾ راڻي ويسي جي مدد ۾ ڏيول ديويءَ اهم ڪردار ادا ڪيو. جرمن ليکڪا جنيٽ ڪيمفرٽس پنهنجي ڪتاب"اِن دي پريز آف ڊيٿ" ۾ پڻ ڏيول ديويءَ جو مانائتو ذڪر ڪيو آهي. ڏيول جي حوالي سان پروفيسر شڪتيڏان ڪوتا جا ڪجھ شعر هيٺ ڏجن ٿا:

ديول پليائي ڏپي، سگت وڙي سوڍاڻ،
ٽانڪ ڪاروڙي ٽپي، پرچا جگت پرماڻ

پلو جي گھر جنم وٺندڙ ديول سوڍاڻ ۾ (ٻاپن جي گھر) پرڻجي آئي، جنهن جو ڪاروڙي ۾ ٿان ٽپيو (رکيو) ويو. جنهن جڳ کي پنهنجي شڪتي سان فيض ڏنو.]

گوئيل درجي وڙ گٽي، سھ پرمار سنسار،
ڪُلريا سوٿار ڪهي، پڻ نائي پڙهيار،
جوگو ڪاگيا جات را، ميگھوال ڏن مان،
ڏيڏر منگھٽار دت، ديول رو وردان.

[پرما جي ونس مان گوئيل، درجي (درزي) ڪُلريا سوٿهڙ، نائي پڙهيار، ميگھواڙ جاتي جوڳُو ڪاگيا، مڱڻهارن جي جاتي مان "ڏيڏر" ڏيول جي وردان سان (راءِ گڙسي جي راڄ مان) ڪاروڙي آيا.

آهو ۾ توتي ورت، اوئي ۾ مُنجھ پينانھ،
اٽندي ڪاتي نا تاريو ماءَ ڪاروڙي پينانھ،

[کوھ ۾ ورت ٽٽي، جيڪا اٽندي ڪاتي (سوٿهڙ) پاسڙ طور ٻڌي هئي، ڪاتي پريشان ٿي پيو تہ ڪاروڙي ۾ رهندڙ ڏيول هُن جي مدد ڪئي.]

وڙوڙي شڪتي

لوڪ روايتن جي روشني ۾ ٿر ۽ عمرڪوٽ جي تاريخ جي حوالي سان وڙوڙي جي خاص اهميت رهي آهي. جڏهن همير سومري راءِ نوگھڻ

جي ڏرم جي پيٽ جاسل کي سنڌ ۾ روڪي هئي. تڏهن راءِ نوگھڻ جهونا ڳڙھ مان همير سومري تي ڪاهيو هو رستي ۾ راءِ نوگھڻ جي لشڪر جي لاءِ ڪاڏي جو بندوبست وڙوڙي ڪيو هو.[15] چارڻي اتهاس ۾ آهي تہ وڙوڙي شڪتي جي سراپ سان سمنڊ جو پاڻي هيٺ لهي ويو ۽ ڪڇ جي رڻ پڌرو ٿيو. جتان راءِ نوگھڻ سنڌ پهتو هو.

ساهو ستي

چارڻن جي روهڙيا نُک سان واسطو رکندڙ"ساهو ستي" ڳوٺ هڙويچا جي ڏيئاري هئي. ڪاروڙي جي ڏيتا چارڻن ۾ پرڻايل هئي، جڏهن ڪاروڙي جو ڳوٺ وڌي هڪ شهر جي صورت اختيار ڪري ويو. تڏهن عمرڪوٽ جي راڻي، ڪاروڙي جي غريب عوام تي ٽئڪس (ڍل) مڙهڻ جي ڪوشش ڪئي، تڏهن عام لوڪ جي پلي لاءِ عمرڪوٽ ۾ دربار اڳيان چارڻن ڌرڻو هنيو. مسلسل تي ڏينهن ڌرڻو رهيو. آخري ڏينهن تي"ساهو چارڻياڻي" راڻي خلاف احتجاج طور ستي چڙهي. عام عقيدي مطابق ساهو چکيا تي چڙهڻ کان اڳ ۾ راڻي کي سراپ ڏنو. ساهوءَ جي ستي چڙهڻ جي واقعي سان چارڻ "ڪاروڙو" جو ڳوٺ خالي ڪري ويا. ڪاروڙي جي چارڻن اُن واقعي سبب عمرڪوٽ جي سوڍن جو "اپيو"[16] ونءِ ڪاروڙو خالي ڪيو. راڻو ٽئڪس ملڻ بدران هڪ نئين مصيبت ۾ ڦاسي ويو. عام لوڪ ۾ بہ راڻي جي نندا ٿيڻ لڳي. روايتن مطابق ساهو ستي جي سراپ سان سوڍن ۾ راڻپ واري گھر روڳ ۽ راڙ جو اچي واسو ٿيو جنهن سان سوڍن جو تمام گھڻو نقصان ٿيو. آٽند سوڍي منت ميڙ سان منڙيو چارڻ جي چارڻن کي راضي ڪري آڻي سوڍن سان"اپيو" ختم ڪرايو. آٽند سوڍي جي محنتن سان ڪاروڙي جا رُسي ويل چارڻ واپس ڳوٺ آيا.

15 وڙوڙي جي عقيدت ۾ آڪا ٿيج ملهائي ويندي آهي.

16 اپيو: بنيادي طور سماجي بائيڪاٽ جو نالو آهي، جنهن ۾ ان گھر/ڪڙم/قبيلي جو ڪاڻ پيئڻ بند ڪيو ويندو آهي.

Gul Hayat Institute

ساهو ستيءَ جو ڪردار اڄ بہ لوڪ ۾ زندهہ جاويد آهي ۽ نالو انتهائي احترام سان پڪاري”چارڻي ڪوتا“ ۾ هن ريت ڳايو ويندو آهي:

هڙويچي سنيڙي حيلو ساڏ سنيڙي ساهُو

شيوڪان نا شرڻي راڪي، تون وهلي آئي ماءُ.

[هڙ ويچار ڳوٺ جي ڄائي امان ساهو! تون پنهنجي عقيدتمندن جو سڏ سڻي، پنهنجي شيوڪن کي شرڻ ۾ رکڻ لاءِ تُرت اچ.]

جومان ستي

جومان ستي ڳوٺ هڙوي جي رهواسي، سُڏرو جِي چارڻ جي ڄائي هئي. سندس ور جو نالو امرو جِي هو. هُوءَ منڙيو چارڻ ۾ پرڻايل هئي. ڪوي”جوجهان ڏان“ جا ڪيترائي ڇند جومان ستيءَ جي مان ۾ چيل آهن. چاڇري جا اڪيراج سوڍا ۽ ڪوي هيمڏان چارڻ وارا جومان جا عقيدتمند آهن.

جومان، ڳوٺ ڪيتاريءَ پرسان چارڻن جي ڪوهہ تي رند قبيلي جي ڪجھ ماڻهن پاران قبضو ڪرڻ خلاف احتجاج طور ستي چڙهي. چارڻي ٻوليءَ ۾ اهڙي احتجاجي چکيا چڙهڻ واري عمل کي ”جهمر ٻرڻ“ چيو ويندو آهي. چون ٿا تہ جومان ستي چڙهڻ کان اڳ ۾ قبضاگير خلاف سراپ ڏنو تہ، تنهنجي پيڙهي ناس ٿي ويندي ۽ هي ڪوهہ چارڻن جو هلندو رهندو. اڄ بہ چارڻن جو اهو ڪوهہ آباد آهي ۽ ڪيترا ماڻهو پاڻي پي اڄ اجهائين ٿا.

جومان جي ستي چڙهڻ وارو زمانو ٽالپرن جي دور جي پڇاڙي وارو آهي. جومان جي ستي چڙهڻ واري جاءِ تي يادگار ٺهيل آهي، جنهن کي ”ستيءَ جو پاڙيو“ چئبو آهي. جتي هر سال چارڻ ۽ ٻيا عقيدتمند گڏ ٿي مارچ ۾ ميلو لڳائيندا آهن.

ڏيمان ستي

”ڏيمان ستيءَ“ جي بہ وڏي ناماچاري رهي آهي. گُوڙهي جي راڻي ٻاڪرا جي دربار ۾ مکيہ حيثيت رکندڙ سميجي پنهنجي جاتيءَ جي هڪ غريب ڳوناڻي کان سڱ گهريو. غريب سميجي جي انڪار ڪرڻ تي هن وڃي راڻي ٻاڪرجِي سان ڳالهہ ڪئي ۽ راڻو ڏمرجي اُٿيو تہ اهو سميجو ڪير ٿيندو آهي، جو منهنجي دربار جي سميجي کي انڪار ٿو ڪري. غريب سميجو اڳيان، راڻو پٺيان...غريب سميجو پاڻي راجپوتن سميت مختلف قبيلن وٽ پناهہ لاءِ ويو پر ڪٿي بہ ڪيس پناهہ نہ ملي، آخر ۾ جهرڪلي جي چارڻ وٽ پهتو، جتي ”ڏيمان چارڻياڻي“ هن کي پناهہ ڏني. جڏهن راڻو جهرڪلي پهتو تہ”ڏيمان“ پناهہ ۾ آيل سميجو ڏيڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. راڻي چارڻن کي ڌمڪيون ڏنيون، پرچارڻن وٽ نہ ڪي نوَ ڪوٽ، آڏا رهيا. آخر ۾ ڏيمان، راڻي جي خلاف ”جهمر ٻرڻ“ جو اعلان ڪيو. ستي چڙهندي، ڏيمان راڻي کي پاراتو ڏنو تہ:”اي راڻا ! منهنجي ٻارهين ڏينهن تي خيراتي ماني ٿيندي ۽ تنهنجي تيرهين ڏينهن تي”چون ٿا تہ ائين ئي ٿيو. ڏيمان جي ستي چڙهڻ مهل سندس پوٽي لڇان بہ مچ ۾ ڪاهي پئي ۽ هوءَ بہ ستي چڙهي وئي. اڄ بہ لوڪ جي ڪٿائن ۾ ڏيما ۽ لڇان امر آهن. واهر ۾ آيل هڪ سميجي عثمان جي گهوڙيءَ کي داڻا ڏنا ويا تہ عثمان گهوڙي سان مخاطب ٿي چيو تہ: ” گهوڙي! چارڻن جي گهر جا مفت ۾ مليل داڻا نہ کائجانءِ !“ چون ٿا تہ: گهوڙي مفت ۾ مليل چارڻ جا داڻا نہ کاڌا. پوءِ هن ناڻي جا دانا خريد ڪري گهوڙيءَ کي کارايا. جهرڪلي جي چارڻ ڪوي”انوپ ڏان“ جي والد ڪوي هيمڏان، 120رنگ جي دوهن ۾ 60هين دوهي ۾ عثمان کي رنگ(جس) ڏيندي چيو آهي تہ:

Gul Hayat Institute

سڙست رنگ سميجا، اُس نہ چري آن،
اکر رهيا عثمان را، ڏيمان ہڙي اُڻ ڏن.

[60 رنگ (شاباسون) سميجي کي، جنهن جي منع ڪرڻ تي گهوڙيءَ چارڻن جي گهر جو داڻو نہ کاڌو، عثمان جا هي اکر سچا ٿيا. ان ڏينهن ڏيمان ستي چڙهي.]

انهيءَ واقعي تي چارڻن، گوڙهي جي راڻي باکر جي 80 ڳوٺن" جو اپيو" ورتو(بائيڪاٽ ڪيو). اڄ بہ آسپاس جا چارڻ انهن ڳوٺن جو پاڻي نہ پيئندا آهن. هڪ لوڪ دوهي ۾ آهي تہ:

مارڻ گيو تو مار، چارڻ وهنتا چونٽيا،
اي واتان اوناڻ پلي نهين ڪي ٿي باکرا.

[تون مارڻ ڪنهن کي نڪتو هئين، پر هلندي چارڻن کي چيپاٽيو. اي باکرجي ! اهي ڳالهيون بيوقوفن جون آهن، تو پلي نہ ڪئي آهي.]

چارڻن جا چارڻ موتيسرا

موتيسرا، چارڻن جا چارڻ آهن، جن جي ذمي چارڻن کي پنهنجو فرض ياد ڏيارڻ، چارڻن جي تاريخ لکڻ ۽ سنڀالي رکڻ، چارڻي سماج ۾ وقت بہ وقت سڏاري آڻڻ وغيره جا ڪم شامل آهن.

چون ٿا تہ سڏاجيءَ جو پٽ ماڻڪ راءِ، انجار جي پرسان 600 ڳوٺن جو ڌڻي ۽ جهالار جي ناڪر سڏرائو سولنڪيءَ جون پاٽيجو هو. ماڻڪ راءِ جي چترائيءَ جي راڄن ۾ هاڪ هئي"آوڙ ديوي" هڪ پيري هن کي پاڻ وٽ گهرايو. پرک وٺڻ کان پوءِ آوڙ ديويءَ ماڻڪ کي راءِ کي چيو تہ، تون پنهنجي صحبت جا ڏاها دوست وٺي اچ. ديويءَ جي چوڻ تي ماڻڪ راءِ ويو ۽ ڏاها راجپوت دوست وٺي آيو. آوڙ ديويءَ ماڻڪ راءِ سميت انن

ڄڻن، هر هڪ: (1) ٻالڻ، (2) کيلا، (3) پڙهيار، (4) چاندڻ، (5) وجيملان، (6) منگڙيا ۽ (7) راميهيا-کي موتين جون ملهائون پارائي چيو تہ، اوهين هاڻ راجپوت نہ، پر چارڻن جا چارڻ آهيو. اوهان کي، چارڻن کي پنهنجو فرض ياد ڏيارڻو آهي. چارڻ جاتيءَ ۾ سڏارا آڻڻا آهن. آءُ اوهان لاءِ دعا گهُران ٿي، اوهان انهيءَ مقصد ۾ ڪامياب رهندا.

انهيءَ ڏينهن کان وٺي چارڻن جي موتيسرا ڪڙم جو بنياد پيو. هڪ لوڪ دوهي ۾ ماڻڪ راءِ ۽ سندس ساٿين جو ذڪر هن ريت ڪيو ويو آهي.

ٻالڻ، کيلا، وجيملان منگڙيا، پڙهيار،
رامهيا ني چاندڻ، مڪواٽا سردار

انهن جو اولاد، ان وقت کان وٺي پنهنجون ذميواريون نڀائيندو پيو اچي. موتيسرا چارڻن جي ڳلي ۾ موتين جا مالها يا سِر تي موتيءَ جي نشاني اڄ بہ ٻڌل هوندي آهي.

Gul Hayat Institute

باب ٽيون

چارڻ ڪوِين جي شاعري

(مختصر جائزو)

ٿرپارڪر جي ڌرتي، تاريخ اعتبار ڪان قديم زماني ڪان وٺي عظيم ثقافتي ورثي جي مالڪ رهي آهي. چارڻن جي چتر ٻولي، راجپوتن جي ريتن رسمن ۽ آدي واسين جي رمت(ناچ) ۾ رَتل هتان جو منفرد ماحول، سماج، رنگين نظارا، راڳ، موسيقي ۽ ڪوتا جا مڌر آلاپ، چانڊوڪيءَ جهڙو حسن رکن ٿا. ان سڄي پسمنظر بابت هزارين لوڪ دوها ۽ گيت جُڙيا، صدين جي سونهن بڻيا آهن. پرڀات جو ڳائجندڙ گيت”لاکو ڦلاڻي “ ۽ پهر ڏينهن چڙهڻ تي ڳائجندڙ “واڳهو ڪونڙيوُ ٽيهريءَ جو آلاپجندڙ گيت “ سومرو ۽ رڻمل” ۽ رات جي مڌر گيتن: “ميهان جل ڇايو“ ۽ “ راڻي مهندري “ڪان وٺي ‘جهالريي’ ناگوڌر ۽ چرميءَ جي ٻولن جون ڪٿائون پنهنجو مٽ پاڻ آهن، جن تي هيٺلن هرڻن جيان هرِڪجي، گلابي بدن وارين گورين سدائين ائين پئي چاهيو آهي تہ :

ماءِ، ماڻسيا مِلائي، جُوني ڍاٽ را!

(اي منهنجي جيجل!مون کي جهوني ڍٽ جو ڍاٽي وَرُ ڏجانءِ)

اهڙيءَ ريت لوڪ گيتن، ڪامڻين جي هار سينگار، سنگيت جي سُرن، پريم پاونائن ۽ واريءَ جي پِٽن جو پسمنظر رکندڙ هن ٿر کي “نندن بَن” جهڙو سرڳ_ باغ بڻايو آهي. تڏهن تہ ڪنهن ڪويءَ چيو آهي تہ:

Gul Hayat Institute

آءٌ نانگوڙر سومرا، ڏاٽ ٽٽي ڏوري،
رهو اجوٽي راتڙي، سَيڻان ري ٽوري!

(اي نانگوڙر جا سومرا! ڏاٽ جي ڏڙن ڏي اچو. اجوڪي رات سڄڻن جي ٽوري سان اسان وٽ رهي پئو.)

ان ئي پسمنظر ۾ ٿر ۾ ان ڪهاوت جنم ورتو آهي ته:

ناوڻ ڏووڻ ناگران، آسڻ ٻيسڻ آڏوتان،
چتر ٻولي چارڻان، ريتي رجپوتان!

جهڙيءَ ريت صفائي سترائي رکڻ، وڻجارن (واپارين) جو ۽ آسڻ تي ويهڻ انگ ڀيوتين/ آڏوتين جو ڪم آهي. اهڙيءَ ريت ڏاهپ ۽ فهم واري ٻولي چارڻن جي ۽ ريت نڀائڻ راجپوتن جو وڙ آهي.)

چارڻن جي انهيءَ چتر ٻوليءَ ۾، ٿر جي تاريخ تهذيب ۽ تمدن جو عڪس سمايو پيو آهي. ريگستاني پٽيءَ جي تاريخ لکڻ ۽ سمجهڻ لاءِ، چارڻن جي شاعري وڏو ذريعو ۽ ماخذ آهي. اُن شاعريءَ ۾ نه رڳو اُن دور جون حالتن بيان ٿيل آهن، پر انساني سڀاءَ موجب مرد ۽ عورت جي حُسن ۽ پيار جو اظهار به ملي ٿو. چارڻن جو ڪوبه ٻول تصوير ڪشيءَ جي جمال کان وانجهيل نه هوندو آهي. چارڻ، زمان ۽ مڪان جا مامرا، تصوف ۽ ويدانت جا ڳُوڙها نڪتا، انساني آزاديءَ جا جذبا، تهذيب ۽ تاريخ جا نازڪ ۽ حسين رُخ، بيحد حسناڪيءَ سان بيان ڪيان آهن. اهڙن شاعرن جي شاهڪار تخليق ۾ اعلي درجي جو آدرشي سنيهو سمايل آهي ۽ اهڙي شاعري مستقل قدرن جي عظمت سان ڀرپور آهي. ان جي اظهار جو نمونو ڪجهه هن ريت آهي:

سادُولو آپي سُومو، ٻيجو وڪڻ ڪرنت،
هاڪ ٻٽياري ڪم سَهي، گهن گاجي مرنت!
(ايسرداس)

(شينهن پاڻ ئي سورمو آهي، جيڪو مقابلي وقت ٻئي ڪي ليکيندو ئي ناهي. اهو ٻئي جي للڪار ڪيئن برداشت ڪري سگهي ٿو؟ جيڪو ڪڪرن جي گهن گرج تي مرڻ مارڻ لاءِ تيار ٿي ويندو آهي!)

چند تون ڪڻ ڪانڏيو مين ڪانڌي ڪرتار،
پونم پُورو آوسَي، هون اوتي اوتار .
(ڪلول)

(چنڊ توکي ڪنهن گهايو آهي، جو اڌ ٿيو پيو آهين. مون ڪي ته ڪرتار ٽوڙيو آهي. تون ته پونم رات ۾ مڪمل ٿيندين، پر آءٌ اپاڳڻ (شايد) ڪنهن ايندڙ جنم ۾ ئي مڪمل ٿينديس.)

سروَر لانٻي سنچري، پٽگهَٽ پدمڻيان،
ڪَرَ گُٺوان ڪُماريان، وَيو سوپاوٽيان!
(بانڪيداس)

(امرڪوٽ جون پدمڻيون لانبي تلاءَ جي پٽگهٽ تي پاڻي ڀرڻ لاءِ اچن پيون گُٺوان ڪمارين جا هٿَ ۽ ويس ڪيڏا نه سوپياوان آهن.)

بايي! ديور نيند بس، ٻوليجَي نه اُتال،
جَوتان گهاوان چونڪسَي، جَي سُٽي ٽُرتبال.
(سورج مل)

(يايي! تنهنجي ساجن (منهنجي ڏير) جي اک لڳي ويئي آهي، وڏي آواز نه ڳالهاءِ، هو جنگ تان گهائجي موٽيو آهي، هن جي ننڊ ڦٽي پئي ۽ جنگ جي طبل جو آواز سندس ڪَن تي پيو ته گهاوَن جي پرواهه نه ڪندي اُٿي پوندو. ڪيس ننڊ ڪرڻ ڏي.)

رَي بندا، چيت منڪان چيتن رو جمانو آويو!
اِڻ ماتي مين سوَ سوَ پيڙهي، مر گئي بوکي پياسي،
ياڳ پروسو رئيو بابلا، پريت ڪِري آڪاسي،

Gul Hayat Institute

کڏهن ته پڙ گيو ڪال اياڳو گڻ گڻ ڪاڍيو ڏور
ڪڏي ته ناڪر لاڏو لاڏيو ڪڏي لاٿ گيو چور
ڪڏي بيري داو پڪڙ گيو ڪڏي آئي گئي رولي،
ڪترا ڏن تڪ صبر ڪريلا، ماتي هنس ڪر ٻولي..

(ريوَت ڏان چارڻ جي ڪوتا)

(اي ٻندا احساس پيدا ڪر، انسان جي پاڻ سڃاڻڻ جو دور اچي ويو آهي. هن متيءَ ۾ ڪيئي پيڙهيون بک ۽ اُڃ ۾ مري ويون. (تقدير تي ڀروسو ڪندي ڪڏهن آڪاش رسي ٿو ڏڪار جا ڏينهن آڱرين تي ڳڻي ڪاٽيا آهن، ڪڏهن جاگيردار اُن ڪٽي وڃي ٿو، ڪڏهن چور ڦري وڃن ٿا. ڪڏهن دشمن جي گهيري ۾ آيا آهيون، ڪڏهن ٻيءَ ڪنهن مشڪلات روليو آهي، متي مسڪرائيندو پڇي ٿي ته ائين ڪيترا ڏينهن سور سهندي خاموش رهندين؟)

هيءَ لوڪ ڪوتا ڪيڏي نه ترقي پسند سوچ جو اظهار آهي، شاعر جي فطرت ۾ آهي، ته مظلومن جو ساٿ ڏي. پٽائيءَ مظلومن جو ساٿ ڏيندي چيو هو ته:

متو آهين مڇ، ٿُلها تو ٿونها هٽين،
تو جا پائئين اڇ، تنهن پاٽيءَ پُنا ڏينهنڙا.

”آدرشي پيغام“ ان کان وڏيڪ کهڙو ٿي سگهي ٿو؟ هي عالم انسانيءَ جو بي بدل فڪر آهي. هر سٽ ۾ تخليقي حسن جي وسعت، هم گيريءَ ۽ جادوگريءَ سان ٽمٽار سرمايو سمايل آهي، جنهن ۾ ويررس ۽ شرنگار رس کان وٺي اديت (اچرج) رس ۽ ٻيڀتس (ڪراهت) رس تائين نوَ (9) ئي رس موجود آهن. ساڳئي وقت هن شاعري ۾ ٻوليءَ جي ويجنا به قائم آهي. هي شاعري پڙهڻ سان انساني وجود کي عجيب سُڪون ملي ٿو. رڻ ڳجي راڙو ٿئي يا امن جي ڪبوترن جون اُڏارون هجن، ٻنهي رخن ۾

چارڻن دلين کي تراشيو آهي، چارڻن جي شاعريءَ ۾ سهپ، ايثار، محبت ، ڀائپي، اتحاد، امن، ۽ حب الوطنيءَ جا عظيم قدر موجود آهن. هن ڪوتا ۾ مذهبي تعصب ۽ نظرياتي ڪٽرپڻي جو ذرو به نه ٿو ملي، ان صورتگريءَ کي داد ڏيڻ لاءِ دل بي چين ٿيو پوي، چارڻ شاعرن کي ستارا ڪڏهن پوڙها نه لڳا آهن، نه ڪڏهن چارڻ ڪوين چنڊ کي رڻ ڪيتر ۾ لاوارث جوڏي جي پيل ڪوپڙيءَ وانگر ڏٺو آهي، پوهه جي ٿڌيءَ رات ۾ چارڻ شاعرن ڪوتائون ۽ دوها سرجي ريگستان جي روح ۾ محبت جا شعلا ٻاريا آهن. جڏهن سندرتا چڳن مان چيڙه ڪڍي، پريتم لاءِ تيل ڦليل ڪيو آهي، تڏهن چارڻن جي ڪوتا سونهن جي ساکي بڻي آهي. چارڻن چيٽ جي چاندوڪيءَ ۾ چڪور جو پرواز بيان ڪري زندگيءَ جي اٿاهه حسن جو تصور ڏنو آهي. ڪارونجهر جي ڪور تي ڪڪرن جي ڇانءُ ۾ مورن جو ناچ شاعريءَ جي حسين سٽن ۾ سمايو آهي.

چارڻن جي ڪوتا جي هر سِٽ، وقت جي ڪاري ٻاٿ ۾ چٽڻگ وانگر چمڪي رهي آهي. سندن هر سٽ چٽي ۽ بيخوف آهي. هر دور جي چارڻ جي شاعريءَ ۾ فڪري ارتقا، وسيع مطالعي ۽ مشاهدي سان گڏ تخيل ۽ تصور ۾ جذبن ۽ امنگن جي اوچائي نظر اچي ٿي چارڻ پنهنجي ثقافت، پنهنجين روايتن ۽ قدرن جا ترجمان رهيا آهن. چارڻن جي شاعريءَ ۾ انساني زندگيءَ جون چار اهم سچائيون: عقل، آزادي، پيار ۽ کهلَ واضع نموني سان چٽيل آهن. انساني معاشري ۽ نفسيات بابت وسيع ۽ گهرا ويچار ڏنل آهن. ناٿ پنٿي، ٻجراٽي سڌن جي اثر سان گڏ ڀڳتي تحريڪ پريم مارڳ ۽ ريتي ڪال جي سوچ به چارڻي ادب تي پنهنجو اثر ڇڏيو آهي. چارڻن ۾ مجذوب شاعر به ٿيا آهن. چارڻ شاعر ڪڏهن به نئين دور کان لاتعلق نه رهيا آهن هنن ادب جا اپرنڌ لاڙا سمجهي، شاعريءَ جا نوان محرڪ هٿ ڪيا آهن. چارڻن جي شاعري،

ڪلاسيڪل سان گڏ جديد فڪر سان هن آهنگ آهي. ريگستاني لوڪ ادب تي ڪم ڪندڙ زيور چند ميگهاڻيءَ پنهنجي ڪتاب " چارڻ ۽ چارڻي ساهتيه" ۾ چارڻي ادب جو اڀياس ڪندي، چارڻن جي شاعريءَ کي موضوع جي لحاظ کان هن ريت ورهايو آهي:

1. ديوي ۽ ديوتائن جي تعريف ۾ چيل شعر (ستوان)
2. اهي شعر جيڪي سورمن، بزرگن، ۽ سرپرستن جي شان ۾ چيا وڃن (برداولو)
3. جنگ ۾ سورمن جي سورهيائي تي چيل (ويراڻو وراڻو)
4. راجا يا راجا جي ماڻهن طرفان ڪنهن کي بدگماني ڏيڪارڻ يا تڙي ڏيڻ وارا شعر (اپلاميو)
5. سورمن تي دغا سان ٺٺولين وارا شعر تخليق ڪرڻ (ٺڪاڏي)
6. پنهنجن پيارن، سرپرستن ۽ دوستن جي مرتيئي تي چيل شعر (مرثيو يا ورلاپ ڪوتا)
7. فطري حسناڪي، موسمياتي خوبصورتي، ۽ تهوارن تي لکيل شعر
8. هٿيارن کي بيان ڪرڻ وارا شعر
9. شينهن گهوڙي، اٺ، هاٿي ۽ مينهن وغيره جي اهميت/واڪاڻ ۾ چيل شعر
10. نصيحت، بهادريءَ ۽ هوشياريءَ جي باري ۾ چيل شعر
11. ڏڪار، ڏک ۽ تڪليف جي حالت بيان ڪرڻ وارا شعر (ڏولاوا ڪوتا)

زيور چند جي هن جائزي جي آڌار تي چارڻي شاعريءَ جو نئين سر اڀياس ڪرڻ جي ضرورت آهي. ڪيترائي نوان رخ، رنگ ۽ موضوع چارڻي ادب ۾ ملي سگهن ٿا.

چارڻي شاعريءَ جي موضوعن ۾ مالڪ حقيقيءَ جي ساراهه پڻ

ملي ٿي. ان سلسلي ۾ ڪوي چمن چارڻ، ڪوي جمن چارڻ، ڪوي ايسر داس، ڪوي جو جهاڏان ۽ ٻين جي ڪوتا قابل ذڪر آهي.

چارڻن جي شاعريءَ جي ٻولي

سمنگ چارڻ، جمن چارڻ حسين چارڻ، سهراب چارڻ، سليمان چارن ۽ صدرالدين چارڻ جي شاعريءَ جي ٻولي نج سنڌيءَ سان ملندڙ جلندڙ آهي، جڏهن ته ريگستاني پٽيءَ جي شاعرن جي شاعري ڍاٽڪي، مارواڙي، ميواتي، مالوي، ٻونڊاري ۽ پارڪري لهجن ۾ موجود آهي، ۽ ان تي هندي پنگل ۽ راجستاني ڊنگل جو چڱو اثر آهي.

هيٺ، چارڻ جي ڪوتا کي مزاحمت، بغاوت ، رزم، رومان، سبق آميزي وغيره جي موضوعن ۾ ورهائي، تفصيل سان بيان ڪريان ٿو.

چارڻن جي مزاحمتي ڪوتا

چارڻن جي ادب ۾ انقلابي ۽ مزاحمتي شاعريءَ جو اهم حصو شامل آهي، چارڻ ڪوين ننڍي ڪنڊ جا ڪيترائي جنگي داستان "رزميه شاعري" ۾ سرجي مزاحمتي شاعريءَ جي تاريخ ۾ پنهنجي ذات جي امٽ ڇاپ ڇڏي آهي لفظ "رزم" جي معنيٰ "جنگ جي ميدان جو نقشو چٽڻ" آهي. چارڻن رزميه شاعريءَ ۾ نه صرف جنگ جا چٽا نقشا چٽيا آهن، پر خود جنگ جي ميدان ۾ تلوارون کڻي لٿا آهن. چارڻن جي مزاحمتي ۽ رزميه شاعريءَ جو ايترو اثر رهيو آهي. جو نوجوان ليکڪ ۽ علم بشريات جي ڄاڻو ذوالفقار ڪلهوڙي، پنهنجي هڪ انگريزي ۾ لکيل مضمون[17] ۾ لکيو آهي ته ڪنهن به بهادر لاءِ اهو ممڪن ئي ڪو نه هو ته چارڻ شاعر جي تعريفي نظم کان سواءِ هُو پنهنجو ڏاڪو ڄمائي سگهي." هي چارڻن

[17] Singing praises Daily Dawan February 25, 2007

Gul Hayat Institute

جي شاعري جي ڪماليت آهي تہ ويڙهہ جي ميدان ۾ هاريندڙ کي بہ هيرو ڪري پيش ڪيو آهي.

چارڻ ڪوين، انساني آزاديءَ جي حسن، صداقت ۽ نيڪيءَ جي حمايت ۾ جان جي بازي لڳائي، ڪوي ۽ ڪلاڪار لاءِ سماج ۾ حقيقي مان مرتبو حاصل ڪيو. تاريخ ۾ اهڙا چارڻ ڪوي پيدا ٿيا آهن، جن انسان ذات جي پيڙا رڳ رڳ ۾ محسوس ڪندي، حاڪمن جون آڇيل جاگيرون ۽ انعام "ٺوڪنا" ڪري ڇڏيا. هنن عام ماڻهوءَ جي ڏکن جي صليب سان ڳل لائي گونگن ڳوڙهن کي گيتن جي گونج ڏني. انڌير ۽ انياءَ جا ايماني ڳاٽ اڏائڻ لاءِ عام ماڻهوءَ ۾ اتساهہ پيدا ڪيو. هو ڌرتي ديول جا پروهت چارڻ ڪوي هئا، جن جي زبان تي پهرو لڳو قلم تي بندش پئي. پر هنن پنهنجي شاعري کي ڏڪار جي نعري ۾ سوڙهي ڪرڻ بدران پنهنجي مٽيءَ ۽ ماڻهن سان پيار ۾ وسعت ڏيئي ۽ فن تي مهارت حاصل ڪري، آرٽ کي اوليت ڏني.

اڇو تہ چارڻن جي مزاحمتي ڪوتا جي دوهن جو لطف وٺون:

ڀاڳي مت ري صائبا، تين ڀاڳان "مو"[18] ڪوڙ[19]
ساهيڙين هاسا ڪرين ڏي تاڙي مُک موڙ

هڪ جنگجُو جي زال جنگ جي ميدان ڏانهن ويندڙ پنهنجي مڙس کي چوي ٿي تہ "اي منهنجا صاحب! تون (جنگ جي ميدان مان) واپس ڀڄي نہ اچجانءِ، تنهنجي ڀڄڻ سان منهنجو ڪنڌ هيٺ ٿي ويندو. منهنجون ساهيڙيون مون کي طعنا ڏئي تاڙيون وڃائي کلنديون)

ڪنتا رڻ جاءِ ڪي، ڀاڳيو ني مت آءِ،
ڀاڳيو تو مون بڻي ڀهنڙي، تو مارو پاءِ.

[18] مون:مون
[19] ڪوڙ: ڪوٽ ٽڪو/داغ

(منهنجا بالم! رڻ کيتر ۾ وڃي واپس ڀڄي نہ اچجان، جيڪڏهن تون ڀڄي آئين تہ تون منهنجو ڀاءُ، آءُ تنهنجي ڀيڻ جي برابر آهيان)[20]

ڍول وڄنا اي سکي! پتي آيو مهہ ليڻ،
واڳا ڍول مين چلي، پتي ڪو بدلو ڏيڻ.

(اي سکي! منهنجو ور شاديءَ وقت ڍهل وڄائي (ريت رسم موجب) مون کي ڪوٺڻ آيو هو. اڄ آءُ رڻ کيتر ۾ ويرگتي پائيندڙ پنهنجي ور جو مڙهہ وصول ڪرڻ لاءِ ڍهل جي وڄت ۾ وڃي رهي آهيان ۽ سندس مڙهہ وصول ڪري ستي چڙهندس.)

ٻالا چالا ۾ بسارئي، مُو تڻ[21] جهر سماڻ
ريت مرتا ڏيل رکي، اُٿ ٿميو گهمساڻ

(اي منهنجا پٽ پنهنجيءَ روايت کي نہ وسار، پنهنجو ٻالپڻ ياد ڪر، منهنجي ٿڃ (تو لاءِ اڄ) وِهہَ برابر آهي، اُٿ گهمسان جي جنگ شروع ٿي چڪي آهي. تون مرڻ مارڻ جي ريت ۾ دير نہ ڪر.)

نہ پڙوس[22] ڪائر ڪران، هيلي واس سون آئي
ٻيلهاڙي اُن ڏيس ري، ماٿا مُول بڪائي

(هڪ بهادر عورت پنهنجي سهيليءَ کي چوي ٿي تہ اي سکي! مون کي ڪائرن جو پاڙو بہ سٺو نہ ٿو لڳي، آءُ انهيءَ ديس تان ٻلهار وڃان، جتي جا متوالا پنهنجي سرن جو سودو ڪن ٿا.)

باپي هون ڏيوڙي ڪڙي، ليوان ڪيوٽ روڪ،
ٿهين پڏارو پاوٽان، نيڙي جهال بندوڪ.

[20] هن دوهي جو ترجمو يا وسعت (Extension) سنڌي ۾ ڏاڪي بوليءَ تي هڪجهڙي مهارت رکندڙ خليفي نبي بخش "قاسم" کهڙي نہ خوبصورت بوليءَ ۾ ڪئي آهي:
جي ڀڄي آئين ڀڄڻا، تہ آءُ تنهنجي ڀيڻ،
نہ تنهنجي نڪ ۾، وجهان ڏيئي ويڻ.

[21] تڻ: ٿڃ
[22] پڙوس: پاڙيسري

Gul Hayat Institute

(اي پاپي! اوٽي (گهر جي اڱڻ) جي پيبدل تي بيٺي آهيان تہ جيئن دشمن کي روڪي سگهان، تون مورچي وٽ هلي بندوق سنڀالي بيهہ)

گهوڙو چڙهڻو سيکيو پاپي ڪسڙي ڪام،
تنب سٽي بيجي پار رو، ليجي هاٿ لگام.

(اي پاپي! گهوڙي سواري ڪهڙي ڏينهن جي لاءِ سکي هئي؟ ويري جي پار ڪان (دشمن جا) نغارا ٻڌي، گهوڙي جو لغام هٿ ۾ وٺڻ گهرجي)

پنچي هيڪ سنديسرو،[23] بلبل ني ڪهيا هو
جنمال ٿال نہ باجيا، آج ڍول بجيا هو.

(اي پنچي (پکي) منهنجو هي نياپو بابي کي پهچائجان تہ منهنجي جنم ڏينهن تي ٿالهي نہ وڳي هئي (راجپوتن ۽ ٻين قبيلن ۾ رواج آهي تہ جڏهن ڇوڪرو ڄمندو آهي تہ ٿالهي وڄائي ويندي آهي پر ڇوڪريءَ جي جنم تي نہ وڄندي آهي) پر آءُ اڄ ور جي ويرگتي پائڻ کان پوءِ سَتي[24] ٿيڻ لاءِ وڃي رهي آهيان، تہ منهنجي اڳيان دهل وڄي رهيا آهن.)

ويرا ليوڻ آويو پيو رڻ هوا اوهير،
اب تو بلَوا جاون سيان، اب نهين آؤ پير

(منهنجو ڀاءُ مون کي وٺڻ آيو آهي ، پر منهنجو ور ميدان جنگ ڏانهن وڃي رهيو آهي، منهنجون جيڏيون! آءُ تہ هاٿي سان چڙهڻ لاءِ ويندس، مائٽن ڪٿي ٿي اچي سگهان)

---

[23] سنديسرو: نياپو
[24] (ستي راجپوتن جو مشهور رواج آهي مڙس جي ويرگتي پائڻ تي ناري لاش کي پنهنجي گوڏي تي سمهاري چکيا تي چڙهندي هئي، بهادري ۽ سخاوت وارن ڪارنامن واري مرد پويان سندس ڀاڄائي، ماءُ ۽ پيٽون بہ ستيون چڙهيون آهن، چکيا چڙهندڙ عورت پنهنجي هٿن سان تياري ڪندي هئي . ستي ٿيڻ کان اڳ ۾ ڳوٺ جي ماڻهن کي سيرو رڌي کارائيندي هئي، ٽپندڙ ديڳ ۾ روايت موجب ڪڇي (ڏوهي) طور هٿ استعمال ڪندي هئي، انگريز دور ۾ انهيءَ رواج تي پابندي وڌي وئي، ٿر ۾ بہ ڪيترين ئي نارين چکيا چڙهي ستيون ٿيون آهن جن جي قبرن کي ٿلهو ۽ پائوڙيو سڏيو وڃي ٿو)

اري نيڙو پرين ونڪڙو سائيڻ وچن سڏ،
هالو ٽڏل هيڙوان هالان ٻالڪ اجيا ڏڏ

(دشمن ويجهو آهي، پرين اڙٻنگ آهي، آئون وچن پالينڌڙ (پتي ورتا ناري) آهيان، (پتي جي ويرگتي پائڻ تي آئون ستي چڙهندس) اي منهنجي ٽڏل! هل هلي (هن وقت ئي) منهنجي ننڍڙي ٻالڪ کي ٻڪري جي کير تي هيرايان

سنگ مر جاوسين ناريان، نر مر جاوسين رٺوٽ،
سوني گهر ٻالڪ روئي، او گهر جاڃجو ري رجوت.

(مردن جي رڻ کيتر ۾ ويرگتي پائڻ سان نارين گڏ ستي چڙهنديون، سڃي گهر ۾ ٻالڪ روئي اهو گهر (پڪ) جاڃجو (ڪنهن) راجپوت جو آهي)

اهڙا ڪيترائي مزاحمتي، جنگي ۽ وطن تان قربان ٿيڻ واري سوچ جا دوها ملن ٿا، جيڪي جونجهارن جي جنگ ۽ سندسن مٿيءَ سان محبت جي ڪارنامن سان معمور آهن. ”پاڳي“ مت ري صائبا“ واري روايت کي سنڌ جي آفاقي شاعر شاهہ لطيف هيئن بيان ڪيو آهي:

پڳو آءُ نہ چوان، ماريو تہ وِسهان،
ڪانڌ مُنهن ۾ ڌڪڙا، سيڪيندي سُونهان،
تہ پڻ لڄ مران، جي هونس پُٺ ۾!

هي سڀ دوها عورت جي واتان چيا ويا آهن، چارڻي ادب ۾ عورت جو ڪردار هميشہ عظيم ڏيکاريو ويو آهي.

انگريزن خلاف پارڪرين جي بغاوت ۾ چارڻن جي رزميہ ڪوتا

Gul Hayat Institute

ٿرپارڪر ۾ رزميه شاعريءَ جي حوالي سان "ننگر جو معرڪو اهم رهيو آهي. چارڻ ڪوين، پارڪرين جي بغاوت کي صدين جو سازءِ آواز بنائي گونجايو آهي. ڪارونجهر جي ڪور لاءِ مري جي ماهو ٿيا، تن جا ڪنڌ نہ صرف تاريخ ۾ ترقي رهيا آهن، پر وطن جي سورمن لاءِ مقدس رت ڦڙن جي مهانتا سان نئين ڏينهن نئون ويساھ اُٿي رهيا آهن. چارڻ ڪوين ڪارونجهر جي ڪوين جي واڪاڻ جون ڳالهيون ڪندي نيڻن مان نير وهائي جو جهار سوڍن ۽ ڪولهين کي سرخ سلام پيش ڪيو آهي.

ٿر جي ناليواري تاريخدان منگهارام اوجها، پنهنجي ڪتاب پراڻو پارڪر ۽ ليکڪ پارومل پارڪريءَ پنهنجي ڪتاب "لوڪ ساگر جا موتي" ۾ چارڻ ڪوين جا ڪجهه دوها ڏنا آهن. پر ٿر جي ناليواري ڪهاڻيڪار حاجي محمد ڪنڀر، هفتيوار مئگزين "ڪاوش دنيا" ۾ مختلف قسمن ۾ چارڻن جي شاعريءَ جي آڌار، پارڪر جي بغاوت تي ڀرپور مضمون لکيو آهي.پر ان باوجود پارڪر جي رزميه شاعريءَ جي، تخليقڪار چارڻ ڪوين جي نالن تي پردو پيل رهيو آهي. لوڪ روايتن مطابق چارڻ ڪوين ۾ ستيڏان ۽ نارائڻ ڏان جا نالا ملن ٿا پر اجان انهن تي وڌيڪ تحقيق ڪرڻ وقت جي اهم ضرورت آهي.

سنڌ جي پهاڙي سلسلي ۾ ڪارونجهر جي ٽڪري، پٿرن جي وجود کان وڌيڪ اڏولتا جو اهڃاڻ، جستجو ۽ جدوجهد جي علامت رهي آهي، جنهن کي پارڪر جي سوڍن ۽ ڪولهين پنهنجي رت سان رنگي امر ڪري ڇڏيو آهي. تاريخ جي ورقن توڙي لوڪ ڪٿائن ۾ سوڍن جي صاحبيءَ دوران ڪارونجهر جي ڪونڌرن: امر راڻي ڪرڙجي، امر لاڏو سنگهه ، امر اُڏيسنگهه، امر روپلي ڪولهي، امر ڏجي ڪولهيءَ ۽ امر مَڏي ڪولهيءَ جا نالا مٿانهان نظر اچن ٿا. امر راڻي ڪرڙجي ۽ امر روپلي ڪولهيءَ جو نالو وڻ سان چندن گڏ جي چاوي ٽيڻ جي پوري تحريڪ

اکين اڳيان ڦري اچي ٿي. تصور جي اکين آڏو سرڪش سوڍن جي تلوارن جو تجلو اُڀري اچي ٿو. ڪولهين جي ڪاترن جا سوساٽ ڪنن ۾ گونجن ٿا. پارڪر جي پٽ کان هزارين ڪلوميٽر پري دفن ٿيل گوري تروٽ ۽ سندس ساٿين جون هڏيون، قبرن ۾ ڪڙڪاٽ ڪندي ٻڌجن ٿيون.

انگريز سامراج ننڍي کنڊ تي غلاميءَ جا ڄار وڇائيندي، 1843ع ۾ سنڌ جو وڏو حصو مياڻيءَ ۽ دبي جي معرڪن ۾، ميرن کي شڪست ڏيئي، ڪسي ورتو پر سنڌ جي ڏکڻ ۽ اوڀر ڪنڊ تي عمر ڪوٽ ۽ پارڪر جي پٽ کي مڪمل طور هٿ وس ڪرڻ لاءِ کين 16 سال رُڪ جا چڻا چٻڻا پيا. عمرڪوٽ واري علائقي ۾ رتن سنگهه سرطاڻ ۽ پڳو سنگراسيءَ، ڀل جي اوڳاڙيءَ جي بهاني انگريزن خلاف ڀڙڪ مچايو. اهڙيءَ طرح راجپوتن جا ننڍا ننڍا رجواڙا بہ وقفي وقفي سان بغاوت جي باھ ٻڌجي گوري کي ڳوڻن مان ٽڙيندا رهيا، بغاوت جو وڏو ڀنيٽ 15 اپريل 1869ع تي ڪارونجهر جي اوٽ ۾ ڀڙڪيو جنهن جي شعلن جو تاءُ صدين تائين وطن جا ويري محسوس ڪندا رهندا.

ان وچ ۾ انگريز سامراج "ويڙهايو ۽ حڪومت ڪريو"، "خريديو ۽ ڪارايو"، "لقب ڏيو ۽ لاچار بڻايو" جي پاليسيءَ هيٺ هزارين حربا هلايا، پر مارئيءَ جي مٽيءَ جي ماڻهن" ايءُ نہ مارن ريت، جو سَيڻ مَٽائين سونَ تي" واري روايت تي رهندي، وطن ۽ ويڙهيچن سان مرڻ جيئڻ جو وچن ڪري ورتو هو. جنهن جي موٽ ۾ ويري سامراج نئين حڪمت عملي جوڙي، ننگر جي راڻي ڪرڙجي ۽ سندس پرڏان ويرا واھ جي سوڍي لاڏو سنگهه سميت پارڪر جي مکيه ڪوتڙين جي ڏٽين کي ڏرتي ڏڪاڻا ڪرڻ لاءِ روينيو جو پورو سرشتو بدلائي، ٿر ۽ پارڪر جا ٻئي پاڳا حيدرآباد جي ڪمشنر جي حوالي ڪري ڇڏيا هئا. سوڍن جي مختلف معاشي ذريعن تي انڪوائري ڪاميٽيون ويهاري، سڌو سنئون للڪارڻ

Gul Hayat Institute

شروع ڪيو هو. ان وقت راجپوتي رت جي ٿهڪڻ ۾ شدت اچي ويئي. ڪارونجهر ۾ ڪوڪرا پئجي ويا. رڻ گجي راڙو ٿيو. راجپوت گهر ويهي رهي، اهو مهڻو سهڻ لاءِ ڪو بہ تيار نہ هو ڪارونجهر جي آسپاس سوڍن جا ڳوٺ گڏ ٿيڻ لڳا. اوچتو هڪ ڏينهن ننگر شهر ۾ ٽيليگراف ڪاتي جي ڪن ڪارندن جي ڪول سنٿال قبيلي سان اڻ وٽندڙ حرڪت تي سوڍن ۽ ڪولهين جي اندر جي ڪروڌ "وڏي ويڙهہ" جي صورت اختيار ڪري ورتي، راڻي ڪرٽجيءَ جي هڪل تي سندس پاءِ پوپٽ سنگهہ، ويرا واهہ جو راڻو لاڌو سنگهہ، ڀهراڻي جو راڻو ڪلجي، ناڪر مانسنگهہ، ناڪر پونجو ۽ ٻيا اچي راڻي جي ڪئمپ ۾ گڏ ٿيا. ڪونڀاريءَ جو گوئيل روپلو ڪولهي پنهنجن بهادر ساٿين ڏجي ۽ مڏيجي اڳواڻيءَ ۾ پنج هزار ساٿين سميت اچي شامل ٿيو.

پارڪر ۾ ڪونڀاري ڳوٺ لاءِ مشهور آهي تہ:

اونچو ڍورو ڪونڀاري رو، هينئون نہ پري هام،
ڪري مانرو رام ڪام نا پڙي ڪونڀاري ۾.

(ڪنڀاري جو ڳوٺ اونچي پٽ تي آهي، جنهن ڏي وڃڻ جي لاءِ ڪڏهن هينئون هام نہ ڀريندو آهي. منهنجو مالڪ ڪري ڪڏهن ڪنڀاري ۾ ڪم نہ پوي)

پارڪر جي رڻ کيتر ۾ ڪجهہ راڻين مطابق ٻين قبيلن جا بہ ماڻهو شامل هئا، جن تي اجان وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. هن وقت تائين ننگر پارڪر جي معرڪي تي جيڪو ڪم ٿيو آهي. انهيءَ ۾ صرف راجپوتن ۽ ڪولهين جوئي تذڪرو آيو آهي. پارڪر جي سيني جوڌن گڏجي انگريز سامراج خلاف بغاوت جو جهنڊو بلند ڪندي 15 اپريل 1859 تي ننگر پارڪر جي پوليس ٿاڻي تي حملو ڪيو. ڪاردار جي ڪچهريءَ کي باهہ ڏني وئي. مواصلاتي نظام جون تارون ڪٽڻ سان

گڏ زميني رستن جا لنگهہ بند ڪيا ويا. خزانو لٽي جشن ملهايو ويو پر اُن وقت جو مختيارڪار مُنشي ڏيئو مل ڪنهن طريقي انهيءَ معرڪي ۾ پاڻ بچائڻ سان گڏ ويڙهہ جي اها خبر حيدرآباد موڪلڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. ڪرنل ايونس حيدرآباد جو اسٽيشن ڪمانڊر هو. تنهن 18 اپريل تي بغاوت جي اهڙي خبر ملڻ سان ترت "ٽرڊ بلوچ رجمينٽ" جي هڪ ونگ کي ننگر پارڪر وڃڻ جو حڪم ڏنو. ڪجهہ توبخانو ڪراچيءَ مان گهرائي روانو ڪيو ويو. ساڳئي هفتي ۾ ڪرنل ايونس کي حڪم مليو تہ هو پاڻ ننگر پارڪر وڃي حيدرآباد ۽ ڪڇ کان ايندڙ مخلتف فوجن جي ڪمانڊ سنڀالي. انهيءَ حڪم نامي جي پوئواري ڪندي ڪرنل ايونس پنهنجن سپاهين سان گڏ 30 اپريل تي اسلام ڪوٽ ويجهو اچي رسيو. ٿرپارڪر جو ڊپٽي ڪليڪٽر ۽ مئجسٽريٽ بہ اچي ڪرنل ايونس سان مليا، جن کان ضروري معلومات وٺي کان پوءِ ڪرنل ايونس جو قافلو اڳتي وڌيو. سوڍن اهڙا سماچار سڻندي، وطن جي ويرين کي تڙپائي تڙپائي مارڻ لاءِ رستي جي کوهن ۾ زهر وجهرائي ڇڏيو. ڏيسا کان ايندڙ فوج ميجر ڪُٽلي جي اڳواڻيءَ ۾ سڀ کان پهرين اچي ننگر پارڪر پهتي. جنهن کي سيکت ڏيڻ لاءِ سوڍن جي هٿن ۾ تلوارون ۽ ڪولهين وٽ ڪاترون ۽ گوڦڻيون (ڪانياڻيون) تيار هيون، رڳو راڻي جي حڪم جي دير هئي. راڻي پنهنجن ساٿين سان گڏجي ڏيسا جي فوج تي مئي 1859 تي حملو ڪيو. سوڍن جي حملي جي جواب ۾ گورن جي فوج گولن جا جيڪي نڪاءَ ڪيا، تن جو آواز ڪرنل ايونس 50 ميلن جي مفاصلي تي ٻڌو. ڪارونجهر جي محب وطن سپاهين انهن جي پرواهہ ڪرڻ بدران پڙ ۾ پهلوان ٿي ويڙهہ ڪئي. 2 مئي تي ڪرنل ايونس کي ويراواهہ شهر ۾ فقط هڪ سامي نظر آيو. سڄو شهر سنسان هو. پوڏيسر جا ٽڪر، سمتجي ۽ هيجي، پنهنجي وڏڙن جي ريت روايت کي پڻي ڏئي " مون پڪ سڃاتا

Gul Hayat Institute

پنهنجا هئا ڏارين سان گڏ ڏاڙي ۾ “ واري ڪلچٽائيءَ ۾ ڪردار جا ڪنا ٿي، پنهنجن چندٻ ماڻهن سان گڏجي، ٻئي ڏينهن تي رستي ڪرنل ايونس سان وڃي مليا ۽ گوري سان وفاداري ڪندي، ڪين راٺي ڪرٽجيءَ جي ساٿين پاران ڪوهن ۾ زهر وجهرائڻ جي عمل کان آگاه ڪيو. ڪرنل ايونس کي اهڙن غدارن جي ضرورت هئي. هن مختصر لفظن ۾ مهرباني مڃيندي، سمٿجي ۽ ساٿين کي ننگر پارڪر پهچڻ جو حڪم ڏنو 3 مئي تي وطن جي سورمن سان ننگر پارڪر ۾ انگريز فوج جو سخت مُقابلو ٿيو. ننگر پارڪر ۾ سوڍن ۽ ڪولهين جي ويڙهہ جي ڪئمپ جو مرڪز ڪارونجهر جي پهاڙيءَ تي راٺي چندن سنگهہ جو اڏايل ‘چندن گڍ’ هو چارڻ ڪوي هلندي، ويڙهہ ۾ سر ترڻيءَ تي رکي مٽيءَ جي مهانتا وڏائيندي چندن گڍ جي چاوي کي ڳائڻ ۽ ڏرتيءَ جي ڪونڌر پٽن کي جس ڏيڻ ۽ ويڙهہ جو اتساه وڌائڻ لاءِ وڏي اڳتي آيا. جنگ جي نغاري تي ديس جا دوها گونجڻ لڳا تہ:

ڪارونجهر اوراٺو مت ڪر، ڏيکي فرنگي فوجاڻ،
جب لگ اوپو ڪرٽجي تب لگ ڪر اونچو تاڻ.

(اي ڪارونجهر! انگريز فوجن جي لشڪرن کي ڏسي پريشان نہ ٿيءُ، جيستائين راٺو ڪرٽجي بيٺو آهي، تيسين تون فخر سان پنهنجي ڳر (ڳاٽ) کي اوچو رک)

چندن گڍ چاوو ڪيو، جوڌي مچائي جنگ،
لڙيو ساٿ ڪرڻ رو، اوئان رجپوتان نان رنگ

(چندن گڍ چاوو (گوڙ) ڪيو، جوڌن جنگ مچائي، راٺي ڪرٽجي جي ساٿ ۾ جيڪي راجپوت هئا، تن سورمن کي جس آهي)

وجو ڏاڍو وير ور، پوجل ننڍو پوپ،
ڪٽڪا سان رتڪا ڪريا، رنگ ڪلا ڪل روپ

(وجو وڏو بهادر ۽ ننڍو پوجل ٻہ سورهيائي جو شهزادو آهي (انگريز سامراج جي) ڪٽڪن سان رتڪن ۾ وڃي ۽ پوجل سان گڏ سوروير ڪلي جو روپ جوجهارڪي جهيڙي ۾ ساراه لائق آهي.)

ڪلو چڙهي هوڪو ڪري، باجي هاڪ ويراڻ،
گلي ئي پر تروٽ گيو، ميل رنگي ماڻ

(گهوڙي تي چڙهي ڪلو دشمن کي للڪاري رهيو آهي. سورهيہ جي هاڪ وڄي رهي آهي، تروٽ هن بهادر سان وڙهڻ بدران ڀڄي ويو. هر پاسي کان چوٻول اٿيو اي فرنگي تون پنهنجي شڪست قبول ڪر.)

ڪولهي ڪلياڻ سنگهہ ري، ڪٽرڻ آيا ڪام،
رنگ وڏا ڏڻ رانگڙ، نج سر ڏي ڪرنام

(سور وير ڪولهي ڏکي وقت ۾ ڪلياڻ سنگهہ جا ساٿي ٻڌجي بيٺا، رڻ کيتر ۾ جوجهارڪي ويڙهہ ۾ ڪم آيا، جس آهي انهن ڪولهين کي جن سر ڏئي، مٽيءَ لاءِ مهل ملهائي.)

ڪارونجهر ري ڪونگري گهرا واجي ڍول،
راوتان ۾ ڪوڙي روپلو، ونڪا ٻولي تو ٻول.

(ڪارونجهر جي ڪونگرن (ٽڪرين) تي ڏاڍيان دهل وڄي رهيا آهن، بهادرن ۾ ڪولهي روپلو ويرين کي للڪاري رهيو آهي.)

چڙهو چڙهو موري ٻيليان، چرهتا مُ لگائو وار،
ايئي پوري نا پجاوتي آپان نا ڪي لاگسي وار.

(روپلو پنهنجن ساٿين کي چوڻ لڳو تہ ساٿيو! جلد جلد گهوڙي سوار ٿيو، گهوڙڻ تي چڙهڻ (سوار ٿيڻ) ۾ دير نہ ڪريو، هن گوري کي پڄائڻ ۾ پاڻ کي ڪيترو وقت لڳندو.)

روپو ٻوليا ٻيليان پاچا ميهلو مُ پاءِ،

Gul Hayat Institute

هالي هافيسون اوبرا، ڏوڊا ڏيشون گهاءِ

(روپلي پنهنجن ساٿين کي چيو ته: دوستو! ويڙهه ۾ پويان پير نه رکو آفيسن تي حملو ڪري گوري کي گهاءِ ڏينداسين)

وڏي ويڙهاند ۾ سامراجي لشڪر نيٽ چندن گڊ جو گهيرو ڪري ورتو. توبن جي گولاباريءَ ۾ گڊ کي اُڏايو ويو. پر ڪارونجهر پنهنجي سپاهين لاءِ ٻانهون کولي ڇڏيون. مقامي جوڌن جي وڏي حصي ڪارونجهر جي ڪوچن (غارن) ۾ پناهه ورتي. راڻو ڪرڻ جي، لاڌو سنگهه ۽ ڪجهه ٻيا سوڍا ۽ ڪولهي گرفتار ٿي ويا. انگريز سامراج، ماحول ۾ ائين ٺاپر آڻڻ جي ڪوشش ڪئي. ڪجهه باغي سوڍن جون ڪارروايون رڪيون. پر ڪرنل ايوانس کي چين نه آيو. هو پوڊيسر جي ٽڪرن جي ساٺ سان باغي سوڍن جي هڪ ٻئي ٽڪاٽي ڪيجراڙليءَ جي ڪئمپ تي 18 مئي جو ڪٽڪ سان ڪڙڪي پيو. سامراج جي انهيءَ حملي ۾ ڪيترن ئي مقامي ماڻهن جو قتلام ڪيو ويو. جيڪي گرفتار ٿيا تن کي قيد ڪري سزائن لاءِ 'ڪاري پاڻيءَ'[25] لاءِ موڪليو ويو ۽ ڪي جوان روپوش ٿي ويا. جن کي ڳولڻ ۾ سامراجي ٽولي وڏي ڪوشش ڪئي، پر هٿ نه اچي سگهيا. ڪرنل ايوانس وڏي وٽ پڪڙ ڪان پوءِ نيٽ واپس ننگر موٽيو.

ننگرپارڪر جي انهيءَ سچي جنگي مانداڻ دوران ويراواهه جي وير لاڌو سنگهه جو پُٽ اُڏيسنگهه ٻاهر ويل هو. واپس ماڳ اچي رهيو هو ته رستي ۾ جڏهن "راڻي واڙي" ڳوٺ وٽ پهتو ته ڳوٺ ۾ ڪنهن شپ موقعي جي مناسبت سان وڄندڙ دهل جي ٿاپ تي سندس پلوڙ گهوڙو نچڻ لڳو. انهيءَ مهل ننگر پارڪر کان ايندڙ هڪ ڪولهيءَ کيس طعنو ڏيندي چيو ته: 'اُتيسنگهه هتي پيو گهوڙو نچائي سندس پيءُ ويراواهه جو ٺاڪر جيل ۾ پيو آهي، اهِي لفظ اڏيسنگهه جي ڪنن تي چا پيا! جوش ۾ اچي، ٽپي باهه

25 انڊمان جي ٻيٽن ڏانهن

ٿي ويو. گهوڙي کي مينهن واءُ ڪري اچي ننگر پارڪر پهتو ۽ هڪل تي پنهنجا ساٿي گڏ ڪري، ترم جا در دريون ٽوڙي، وطن جي سمورن قيدين کي آزاد ڪرايائين، ۽ پوءِ انهيءَ ساڳي جوش سان بندوق پري تروٽ جي تنبوءَ ڏانهن ڪاهي ويو. اجا تنبوءَ جي ويجهو ئي مس پهتو ته ڪاوڙ جي جوش مان بندوق جو ٽڪاءُ ڪيائين، تنهن تي تروٽ تنبوءَ مان ڦاٽ ڪائي ڀڄي وڃي لاڌو ميگهواڙ جي گهر ۾ چم جي چوڙن ۾ لِڪو. ڊپ وچان تروٽ جو سارو بدن چم جي هيٺان ڍڪي رهيو هو. تنهن تي چارڻ ڪويءَ چيو ته:

آويو اُتيسنگهه اوچتو، پورو پڄايو،
ڪر پوري را ڪنپيا، موچي بچايو.

ايڪ نا اڏيسنگهه جيسا، پارڪر جٽيا پوت لاک،
ڪر پوري را جڏ ڪنپيا، سورج اگتي پري ساک.

(پارڪر لکين پٽ جڻيا، پر اڏيسنگهه جهڙو هڪ نه ٿيو. اڏيسنگهه جي حملي تي) پوري جو جڏهن بدن ڏڪيو. تڏهن بهادر اڏيسنگهه جي سورهيائيءَ جي اڀرندڙ سج شاهدي ڀري)

تاريخ جي ڪتابن ۽ لوڪ ڪٿائن ۾ اڏيسنگهه جي بندوق جو احوال اچي ٿو جڏهن ته چارڻ ڪوين جي شاعري ۾ اڏيسنگهه جي تلوار جو ذڪر ملي ٿو:

تلوار اڏيسنگهه ري، ٿابڪ ويج سڙاڪ،
ٻگتر وار وادي ٻيوڙا، ڏاڪڻ ٻڙڪي ڏڙاڪ.

(اڏيسنگهه جي تلوار جا تجلا هوبهو وڄ وراڪن جهڙا آهن. هر وار تي ٻيٽا وڍي ڏائڻ جيان ويرين کي ڪپائي رهي آهي.)

ڪارونجهر ري ڪارٽي، آيو اڏيسنگهه آپ،

Gul Hayat Institute

سودي آڳڙ ڪوٺ لڙي، ويري ڪيڏا ورلاپ.

(ڪارونجهر جي ڪارڻ اڏيسنگهه پاڻ جنگ جي ميدان ۾ آيو ويرين اڄي ورلاپ ڪيو تہ هن سوروير سوڍي سامهون ڪير وڙهي!؟)

ننگراڻ پالي نيم، ويري ڪوئي وسي ناهين،
ڏونگران ڏيکي ايم، پاراڻي پت اڏي راکي.

(ننگر پارڪر سدائين اهو اصول پاليو آهي تہ هتي ڪنهن ويري کي وسڻ نہ ڏنو ويو آهي، (اڄ) ڪارونجهر جو ٽڪريون ڏسي رهيون آهن تہ پاراڻي جي پت ائين (ويڙهي) اڏي رکي.)

مقامي سورمن، اڏيسنگهه جي اڳواڻيءَ ۾ تروٽ کي ڳوليو پر نہ ملڻ تي مارجي ويل سمجهي وري ٻقايا گورن ۽ انهن جي ساٿين جي لاءِ ننگر پارڪر ۾ ٻڙڌڪ مچائي ڏنو تروٽ جا سپاهي ماريا ويا، تروٽ جي ڪچهريءَ (دربار) تي حملو ڪيو ويو. پارڪر جا سورما هر پاسي جيت جا جلوا پائي رهيا هئا. وطن واسين جي اندر ۾ اتساه پيدا ٿيو ڪارونجهر جي مايوس مورن کي حوصلو ملي ويو. جين مندرن ۾ ڏيئا ۽ ڏياٽيون ٻرڻ لڳيون. ڳوٺن جا ماڻهو ننگر پارڪر جي راڻي ڪرڻ جي، ويرا واهه جي ٺاڪر لاڏو سنگهه، اُسنگهه، ڪلجي، پونجو مهانسنگهه، رامجي ورڻ، روپلو ڪولهي، ڏجو ڪولهي، مڏو ڪولهيءَ جي اڳواڻيءَ ۾ گڏجي وڏي دليريءَ سان ڌرتيءَ جي رکواليءَ لاءِ ويڙهه ۾ جنبي ويا. رڻ گجيو راڙو ٿيو. انهيءَ ويڙهه جو اطلاع ڪرنل ايوانس کي ڳوٺ ڏيٽسيءَ وٽ مليو. اهڙو اطلاع ملنديئي فوج موٽي آئي، انگريز جي سامراجي فوج 18 جولاءِ 1859 تي ننگر پارڪر شهر جو گهيرو ڪيو. اميدن جي فصل جي موريل سلن کي ساڙڻ شروع ڪيو. مشڪل حالتن ۾ راڻي ڪرڻجي ۽ سندس پرڏان وغيره جو وري ڪارونجهر جو پهاڙ پناهہ گاهہ ٿيو. راڻي جا تي انتهائي با اعتماد ۽ ويجها ساٿي سيٺ مهاوجي لهاڻو هنس پوري ٻاوو ۽ روپلو

ڪولهي جبل ۾ راڻي کي رسد وغيره پهچائڻ سان گڏ شهر جا سماچار پڻ ڏيندا هئا. انهيءَ ڳالهہ جو پتو ڪنهن مقامي ڪريل انسان ذريعي تروٽ کي جيئن ئي پيو هن چڪاس شروع ڪئي. مهاوجي لهاڻي ۽ هنس پُري ٻاوي ’زور اڳيان زاريءَ‘ واري اصول تي غداري ڪئي. لهاڻي ۽ پُري جي ڏس تي هڪ ڏينهن روپلو ڪارونجهر ۾ راڻي ڏانهن ويندي ساڙڏري جي رستي وٽ پڪڙجي پيو. هن ڪاورنجهر جي قيدي کي تروٽ هر طرح جي لالچ ڏني، وڏيون آڇون ڪيون تہ تون رڳو راڻي جو اسان کي ڏس ڏي، اسان جو مددگار ٿي، پر روپلو نہ کي ’نو‘ ڪوٽ آڏا ڏئي ويهي رهيو. روپلي جي ماءُ ڪيسر چوهاڻ کي گهرايو ويو تہ هو روپلي کي سمجهائي، پر هن ڪولهڻ جيجل روپلي کي پنهنجي ٿڃ جو واسطي ڏئي پڪو ڪيو تہ، ”روپلا! وطن جي لاءِ ويڙهہ ۾ منهنجي ٿڃ نہ لڄائجان! راڻي جو ڪڏهن ڏس نہ ڏج“ پوءِ روپلي جي گهر واري ميٺاوتيءَ کي بہ گهرايو ويو هُن روپلي جي نرڙ کي چمي ڏيندي چيو تہ:

”روپلا! تنهنجو نئون روپلو منهنجي پيٽ ۾ پلجي رهيو آهي. تون گهبرائجان نہ! هيءُ هڪ سِر آهي، اهڙا سؤ سِر ڪارونجهر تان قربان، تون منهنجوءِ ڪارونجهر جو ڪنڌ ڪڏهن نہ جهڪائجان!“

گوري ڏنو تہ هي سڀ روپلي کي سرڪار جو ساٿ ڏيڻ لاءِ سمجهائڻ بدران راڻي جي وفاداريءَ لاءِ سندرو ٻڌرائي رهيا آهن. گورو اهڙين ڳالهين تي ڪاوڙجي پيو ۽ روپلي کي طرح طرح جي سزا ڏيڻ تي لهي آيو. روپلي جي هٿ ترين ۾ تيل وجهي وٽين کي ڏيئا بنائي جلايا ويا، پر روپلي وطن سان وفا جي ريت ۾ ڪسي نہ ڪئي. تمام گهڻي تشدد کان پوءِ هن سورمي کي ڦاسيءَ چاڙهيو ويو.

هٿاڙيان ۾ ڏيولا ڪيا، انگڙيان ني وات
ڦاسي ٽڪو حڪم آپيو توئي روپلو نہ ٻوليو ساچ.

Gul Hayat Institute

غصي ۾ ڀريل ڪارونجهر غمگين ٿيو. پر روپلي جي ماءُ ۽ گهر واري فخر ۾ ڪنڌ اوچو ڪري اٿيون. روپلي جي پيءُ سامتي ڪولهيءَ پنهنجي امر پٽ روپلي جي آخري آرامگاهه گهر جي اڱڻ جي پر سان ٺاهي سوروير ڇاپ جي لورڻي لڳائي.

> گڊان سريڪو گام، راهسي ڪونياري راج ۾،
>
> امر روپي ٽڻو نام، ڪوڙيا ڪُڙ اجواڙي گيو.

(گڍن (قلعن) جي برابر ڪونياري جو ڳوٺ راڄ ۾ رهندو. روپلي جو نالو امر آهي (روپلو پنهنجي قرباني سان) ڪولهي قبيلي کي اجاري ويو.)

تروٽ جي حرفتي ٽولي سيٺ مهارجيءَ ۽ ٻاوي هنس پوريءَ کي لالچن ۾ ڪچو ڪري وڌو هو. وطن جي ويرين وٽ هي ٻئي جٽا چغلخور ٿي پيا هئا. دوستن جي دغا تي راڻو ڪرنجي پنهنجي ساٿين سميت گرفتار ٿيو راڻي ڪرڻ جي ۽ ان جي پرڌان لاڌو سنگهه، اڙبنگ سوڍي اڏيسنگهه تي بغاوت جو ڪيس هلايو ويو. جنهن تحت 1860 ۾ راڻي ڪرنجي کي انڊمان جي ٻيٽ واري پاسي 14 سال 'ڪاري پاڻي' جي سزا ۽ سندس وزير کي 10 سال قيد ڏنو ويو. ڪارونجهر جي غدارن سان گڏ آڻ مجيندڙ ماڻهن کي انگريز سامراج پاران انعام ۾ جاگيرون ڏنيون ويون. مزاحمت جي تحريڪ جي سرواڻي ڪندڙ سوڍن ۽ پارڪر جي ڪولهين جو خون وطن جي ويڙهه وڙهندي مٽيءَ ۾ ملي خوشبوءِ ٿيو هو تن کي ڌرتي جي شاعرن ۽ انقلابي اديبن جي هر نسل پنهنجو معشوق ٻڌائي ڇڏيو. لوڪ جي رهاڻ رس ۾ ڀرين وطن جي سورمن کي شاعريءَ جي سٽن ۾ جس ڏيئي، پوءِ ريت رسم ادا ڪرڻ جو رواج وڌو ويو.

> رنگ ڪلا، رنگ مهاسينگا، رنگ سگهلي رهاڻ،

(آڱرين کي وٽ ٻڌائي روپلي جي هٿ ترين کي ڏيئا ڪري جلائي قاسي جو حڪم ٻڌايو پر تڏهن به هن گوري سان سچ نه ٻوليو ۽ پنهنجن ساٿين جو ڏس نه ڏنو.)

> سوڍا وتاڙون لاج جائي، مارو لاجي پاراٽو ديش،
>
> ڪارونجهر ري ڪاراٽي هون سو سو ڪپائون سيس،
>
> جان جان پران پنجري، تان تان اوپاڙون ڏنيش،
>
> تروٽ ڏاڪي ديس وديش، ڪوڙي مڙياتا ڪارونجهر نون

(پارومل پريمي)

(اي تروٽ! آءُ سوڍن جو ڏس ڏيان ته منهنجي پت وڃي، منهنجو پاراٽو ديس لڄيارو ٿئي، ڪارونجهر جي لاءِ هي هڪ سر آهي، پر اهڙا سوَ سر ڪپائي سگهان ٿو. جان جان جسم ۾ ساهه موجود آهي تان تان ڳرا ڏنٽ ڪٽندس (امتحان ڏيڻ لاءِ تيار آهيان) تون ديس پرديس وڃي، اها ڳالهه ڪجان ته مون کي ڪارونجهر جو ڪولهي مليو هو.)

> سامتاڻي سمت ونڪو سوراٽي سورو،
>
> جواب ڏيڌو گوئيل روپي، تلواري پورو.

(گوئيل ڪولهين جي سوراٽي پاڙي جو سامتي ڪولهيءَ جو جايل روپلو ڪولهي، تمام گهڻو بهادر هو. جنهن اپين تلوارن جي وچان (تروٽ کي) ڪُتو جواب ڏنو.)

> جوت آگول جلاوا هويا، ڏن ڏن چڙي نا دير،
>
> رنگ اڏڪا ڏون روپلا، سوامي ڌرم سڌير،

(روپلي جي هٿ ترين ۾ آڱرين کي ڏيئن جيان جلايو ويو پر هن هڪ گهڙي به صبر جو دامن نه ڇڏيو. جس آهي اي سوروير روپلا! ڌرم (عشق جي اصول) کي سنڀالي امر ٿي وئين)

Gul Hayat Institute

رنگ ڪارونجهر را ڪونگرا، رنگ سوڍا راڻ،

(جس ڪلي کي هجي، جس مهاسينگي کي هجي، جس سوپاويڪ رهاڻ کي هجي، جس ڪارونجهر جي ڪونگرن کي هجي، جس سوڍن راڻن کي هجي.)

پورا ڏر پانجي، گانجي پرتشٽا جيت،
مهيتپ ڪڙنگ مانجهي، پارڪر رڻ پريت،

(گورن جي سمورن نڪاڻن کي ٽوڙي جوڌن جنگ جي ميدان ۾ جس پاتو، مانجهي مڙسن جي لاءِ پارڪر جي رڻ پومي پريت جو پنڌ آهي.)

گوري گرور گجيو، جهيڪ مچائي رڻ جنگ،
لڙيو ساٿ ڪلياڻ رو، اوئان راجپوتان رنگ،

(گورا آڪڙ سان اچي ميدان جنگ ۾ لٿا، تن جي غرور کي ٽوڙڻ جي لاءِ ڪلياڻ سوڍي سان گڏجي جيڪي وڙهيا، انهن راجپوتن کي جس آهي.)

ڪارونجهر انجس ڪري، انجسي گڏ امراڻ،
آپ ٽٽي ڏرا اوجلي، ڪيڏي تين ڪلياڻ

(ڪارونجهر جي انجس کي گڏ امراڻ ٻه سلام ڪندو، اي سوڍا ڪلياڻ! تو پنهنجي مٽيءَ جو مان مٿانهون ڪيو آهي)

جو نجهاران جگ جيوٽو پرٿوي ڪري پرنام،
رڻ کيتر ۾ سوڍان راکيو پارڪرٽو نام،

(جونجهار جڳ جيوٽا (امر) آهن، پرٿوي تن کي پرڻام ڪري ٿي، رڻ کيتر ۾ سوڍن پارڪر جو نالو قائم رکيو.)

چارڻ ڪوين جي رومانوي شاعري

ٿر جي چارڻن جي رومانوي شاعري ٻه ڏاڍي دل لڀائيندڙ پئي رهي آهي. رومانوي شاعريءَ ۾ چارڻ شاعرن پيار، محبت جي تصور کي سگهه ڏيئي من جي معصوميت سان امن جو هٿ پڪڙيو آهي. ڪويتا جي ڪننٽي تي ٻيهي، سرسوتيءَ ديويءَ کي سرچائي، چاهتن جي چانڊوڪيءَ ۾ انساني عشق جو امرت پيتو آهي. چارڻ ڪوين، ڪوتا ۾ ڪاڪ محل جا رنگ رچايا ٻه آهن تہ ڪاڪ محل کي ڪاڙهيو ٻه آهي. ڪوتا ۾ مومل ڏاگهہ تان موٽائي ٻه آهي تہ مومل کي ڏاگهہ تي چاڙهيو ٻه آهي.

رومانوي شاعريءَ ۾ چارڻ شاعرن جو ذاتي عشق ڪائناتي عشق ٿي وڃي ٿو. هنن عاشقيءَ جو تاج پائي هلندڙ سندر نار جي ڳهٽي جهڙي حسين شاعري جي تصوراتي ڳلين ۾، احساس ۽ جذبن جي تنبوري جون تارون عشق جي آڱرين ۾ الجهايون نہ آهن، سدائين پريت جو پٽو پاٻوهہ سان پچائي ٻاجهہ ڀريل ٻولن سان سڪ کي سُلجهائي. جيوَن جو سشيل ۽ سريلو گيت گونجايو آهي. جنهن جي گونج تي قرب جون ڪتيون ڪر موڙي اُٿيون آهن، روح رقصان ٿيو آهي. اهڙا ڪجهہ دوها هيٺ ڏجن ٿا:

هون ٻلهاري سجڻان، سجڻ مين ٻلهار،
هون سجڻ پگ ڏوڙ، سجڻ مين گڙءِ هار.

(آءُ سڄڻ تان ٻلهار وڃان، سڄڻ مون تان گهور وڃي ٿو، آءُ سڄڻ جي پير جي ڌوڙ آهيان، سڄڻ منهنجي ڳلي جو هار آهي.)

نالا نديان سون مڙي، نديان سرور جاءِ،
ٻچڙي سون ٻچري مڙي، ايسي سهي نہ جاءِ،

(نندا نندا وهڪرا (برساتي پاڻيءَ جا) نئن سان ملي رهيا آهن، ۽ نئيون ڍنڍن ۽ سمنڊن طرف روان دوران آهن، ڏسو تہ وڇڙيلن سان وڇڙيل ڪيئن ملي رهيا آهن، اي منهنجا محبوب توبن مون کان هي (مينهوڳيءَ جا) نظارا سَنا نہ ٿا ٿين.)

Gul Hayat Institute

نہ مڙوا پلو نہ بچروا پلو تج دونو ڪو سنگ،
بچڙتي مئي مڇلي، ملتي مريو پتنگ.

(نہ ملڻ پلو آهي نہ وڇڙڻ، ٻئي ڪم ڏکيا آهن. وڇڙڻ سان مڇي مري ويندي آهي، شمع سان ملندي پتنگ پساهہ پورو ڪريو ڇڏن.)

انگ انگ منجھہ اوڦٽي، جوون آتون جام،
توين ڍاتي تصوير رو، قلم هوي نهين ڪام.

(ڪامڻين جي انگ انگ مان جوڀن جو جام (شراب) ڏينهن رات جهلڪا ڪائي رهيو آهي، انهيءَ ڍاتيءَ حسن جي تصوير نگاري ڪرڻ لاءِ قلم ڪي سگھہ ئي نہ آهي.)

جاتان سمهو مت جو جين جوئيس تين جاسين گهٽو
پر پر نيڻ مت رو جي گڻ هوسين تو آوسين وڙي

(ويندڙن ڏي نہ نهار جيئن نهاريندين تيئن گهٽو پري ويندا. انهن جي لاءِ پر پر نيڻ نہ روءِ، جي ڳڻ هوندو تہ ٻيهر موٽي ايندا.)

اديتا هُون اوجلو ماروئل مُک ٻران،
جهيٽا ڪپڙا پهرٽا، جُون جهاڪي شوبران

(جهڙو سج ايرڻ وقت اجرو هوندو آهي، اهڙو ماروئل جو مک چمڪندڙ اجرو آهي، ماروئل جهيٽو ڪپڙو پائي ٿي تہ ان مان سارو بدن صبح جي پلن وانگر چمڪي ٿو.)

ڪنڪ ڪهاڻي پريم ري، ڪهي سون ڪهي نہ جاءِ،
گونگي ڪا سپنا ڀيا، سمر سمر پڇتاءِ

(محبت جي ڪهاڻي ڏاڍي ڏکي آهي، چوڻ سان چئي نہ ٿي سگهجي، اها چڻ تہ گونگي جو سپنو آهي، جنهن تي سوچي افسوس ئي ڪري سگهجي ٿو پر چئي نہ ٿو سگهجي.)

جل ٿوڙو نيھ گهڻو لگا پريم را ٻاڻ،
تون پي تون پي ڪر رهيا، نڪل گيا پراڻ.

(هرڻن جي اُجايل جوڙي ڪي پلر جو پاڻي هٿ چڙهيو جيڪو ٿورو هو. جوڙي جي پاڻ ۾ محبت وڏيڪ هئي هڪ ٻئي کي پاڻي پيئڻ جون آڇون ڪندا رهيا، پاڻي ڪنهن بہ نہ پيتو تان جو اڄ ۾ سندس ساهہ نڪري ويو.)

چوٿ آوي ري سهليان، چمڪڻ لاڳي ڪاٽ،
آوسي گوري رو بالمو، ڏيئي چاڙسي واٽ

(چوٿينءَ جو چند اُڀريو آهي، منهنجي ڪٽ چمڪڻ لڳي آهي، اڄ مون گوريءَ جو بالم ايندو ۽ اچي منهنجي من جي اُجهامندڙ ڏيئي جي وٽ روشن ڪندو)

پريتم پريت لگا ڪي، ڏيسان ڏُور نہ جاءِ،
رهو ماري نگري، مين مانگون تم ڪاءِ.

(پريتم! مون سان پريت ڪري دور ديس نہ وڃ، ڪمائيءَ جو بهانو نہ ڏي، تون منهنجي ڳوٺ ۾ مون سان گڏ رهہ، آءُ پني ايندس ۽ تون ڪائجانءِ)

تيرس آوي ري سهليان، تريا مانڊي هيس،
نر بنان، ناري ڪيسي، اُرلي پاگي ايس.

(تيرهينءَ جو چنڊ چا اڀريو؟ هر ناريءَ جي اندر ۾ آنڊ مانڊ جاڳي پئي آهي، پنهجي پريتم بنا ناري ڪيئن ٿي رهي سگهي، جوڀن جي سگهہ جسم مان ڇلڪي ٿي پوي، ارهہ سان ڪٽ جي ايس ٽُٽي ٿي پوي.)

ڪونجان رات ڪريڙيو تولي تولي بيس،
مين ستي ساجن سارٻو اُرلي پاگي ايس.

(رات ڪونجون ڪرلائينديون ويون، توليءَ توليءَ ۾ ويهہ هيون،

Gul Hayat Institute

ڪونجن جي آواز تي مون ستي ساجن کي ساريو ۽ ارهہ سان ڪٽ جي ايس پڇي پئي.)

راتي سارس ٻوليا، دريا پيهلي دنگ،
مين ستي ساجن ساريو ارگٽ بهہ گئي انگ.

(رات سارس پکي درياهہ جي ڪنڌيءَ تي اچي ٻوليو سارس جي مني ٻولي تي مون کي ستي ساجن ياد پيو، جسم تي چڻ تہ ارگٽ (ڪارائي) وهي وئي.)

آنکڙيان چائين پڙي، پنٿ نهار نهار،
جيبلڙي ڇالا پڙيا، پيا تجهہ پڪار پڪار.

(پريتم ! تنهنجي واٽ نهاري نهاري اکين ۾ ڇائيون پئجي ويون آهن، توکي پڪاري پڪاري زبان تي ڇالا (ڦلوڪٽا) ٿي پيا آهن.)

باتڙيان ٿانري جووتي، مانري انکڙيان دن رات،
آئون مانرا صاحبا، تو هي ڪرليان منڙي ري بات.

(منهنجون اکيون ڏينهن رات تنهنجون واٽون نهارين ٿيون، اي منهنجا صاحب، اچ تہ توسان من جون ڳالهيون ڪري وٺان.)

ساجن ساجن ڪر رهي، ساجن مانري جي ري جڙي،
ساجن لکاوان ڪانچوڙي، او باچان گهڙي گهڙي.

(آءُ ساجن ساجن ڪري رهي آهيان، ساجن منهنجي جيءُ سان جڙيل آهي، آءُ ساجن جو نالو پنهنجي ڪانچوري تي لکايان ۽ پل پل ان کي ويٺي پڙهان.)

ساجن ايسا ڪريئي جيسا، اڪان مهيلان ڏڌ،
اوڳڻ سين ڳڻ ڪري او ساجن اهين سڏ

(ساجن اهڙو ڪجي جهڙو اڪ[26] جو کير آهي، ٻي ڳٽي سان ڳڻ ڪري (ڀلائي ڪري)، اهو ساجن سهڻو (۽ لائق) آهي.)

انکيان لال ڀئي، نور گمايا روءِ،
ڍول پرديس ۾، پرايا ٻنڌن هوءِ.

(مون تنهنجي وڇوڙي ۾ روئي روئي اکيون لال ڪري ڇڏيون آهن، ڍولا! تون پرديس ۾ پرايو ٻنڌڻ ٿيو وينو آهين.)

ڏُجهڻ ويڻ نان سانيڙيئي، منان مَ وساريهہ،
ڪونجان لال ٻچان جون، ڪڻ ڪڻ چيتاريهہ

(اي ڍولا ! برن ماڻهن جون ڳالهيون ڪن ڪري، مون کي نہ وسارجان، (ان ڪري انهن جون ڳالهيون نہ ٻڌ) ڪونجن جي ننڍڙن لال ٻچڙن جيان گهڙي گهڙيءَ مون کي چت ۾ رکجاءِ!)

ساجن ايسا ڪريئي جيسا، ڪنوي مهلان ڪوس،
پگ ڏي پڇو مهلان، تو پڻ رتي نا آٽي روس.

(ساجن اهڙو ڪجي، جهڙو کوهہ جو ڪوس آهي، جيئن ڪوس کي کوهہ ۾ وجهڻ (وارڻ) مهل پير سان ٺڏو ڏئي ورابو آهي، پر هو رتيءَ برابر بہ ناراض نہ ٿيندو آهي، تئين ساجن سهپ وارو هجڻ گهرجي.)

ساجن ايسا ڪيجئي، جيسا سارس هوءِ،
ايڪلڙا جيوي نهين، ساٿ مرتا دوءِ

(ساجن اهڙو ڪجي، جهڙو سارس (پکي) آهي، هو هيڪلو ڪڏهن جي نہ ٿو سگهي، پنهنجي جوڙي سان گڏ مرندو آهي.)

[26] اڪ جو کير چمار چمڙي کي استعمال لائق بنائڻ ۾ ڪم آڻيندا هئا. چوپائي مال جي لٿل کل رنگائيءَ جي مرحلي دوران جڏهن بدبوءَ ڪري ويندي هئي، تڏهن اڪ جو کير لڳائڻ سان بدبوءِ ختم ٿي ويندي هئي

Gul Hayat Institute

ساجن ايسا ڪريئي، جيسا ريشم رنگ،
سر سوري ساس پنجري، تو ڀي نا ڇوڙي سنگ

(ساجن اهڙو ڪجي جهڙو ريشم جو رنگ آهي، اهڙي ساجن جو سر سوريءَ تي هجي يا ساهه پنجري ۾ قيد هجي، تڏهن به ساٿ ڇڏڻ لاءِ تيار نہ ٿئي.)

ساجن ايسا ڪريئي، جس ڪا، گهر سمها گهر هوءِ،
انگ ميڙاپو مقدر ڪرسي، ميٽ ميلاپو تو هوءِ.

(ساجن اهو ڪجي، جنهن جو گهر سامهون گهر هجي، جسمن جو ميلاپ مقدر جو لکيو آهي، پر نيڻن جو ميلاپ تي سگهي ٿو.)

ساجن هون ٿانري ٽڪي، وسان سمهلي واس،
ڪم ڪران گهر آپري، جيءُ تمهاري پاس

(ساجن آءُ تنهنجي نالي ٽيل (ٽڪي مخصوص ٿري لفظ آهي. جنهن جي معنيٰ آهي نالي ٽيل) سامهين ڏس ۾ رهان ٿي، ڪم ڪار پنهنجي گهر ڪندي آهيان، پر منهنجو جيءُ تو وٽ ئي هوندو آهي.)

اتر ڏس اوجيس پيو چمڪي ويجڙيان،
ماروئل پاسو ڦوريو چمڪين پاسڙيان.

(اتر طرف روشنيءَ جو اهاءُ ٿيو مون ڀانيو ٿر تي مينهن وٺو آهي، وچ جا وارڪا آهن، پر پڇا ڪرڻ تي پتو پيو تہ ماروئل سُتي پاسو ڦيريو تہ هُن جون پاسڙيون (پاسراٽيون) چمڪيون هيون.)

اکر سڀ سکر هي، ڪڇ ڪهڻي ڪا بيڻ،
اوئي ڪاجل ٽڪري، اوئي ڪاجل نيڻ،

(لفظ سڀ سهڻا آهن، پر ڪجھ چوڻ جو فرق آهي. جيڪو ڪجل (ٽڪريءَ) تي ڪم اچي ٿو (ڪنير مٽيءَ برتن تي ڪجل کي مس

ٿاهي چٽ ڪيندو آهي.) اهو ئي ڪجل سهڻين اکين جي حسن جو حصو بڻجي ٿو.

ڀلا ڀو نہ وسرين، نگڻ نہ آوي چت،
اوگڻ مٿي گڻ ڪري، او ساجن ڪٿا!

(ڀلا ماڻهو ڪڏهن نہ وسرندا آهن، بي گڻا ڪڏهن چت تي نہ ايندا آهن، بي گڻي (ڪردار جي ڪچي) سان گڻ ڪن منهنجا اهڙا ساجن ڪٿي آهن.!؟)

ڀلا ڀو نہ وسرين، نگڻ نہ آوي چِت،
اڻ لوڀي نينهن گهڻو او ساجن اه ڪِٿا!

(ڀلا ماڻهو ڪڏهن نہ وسرندا آهن، بي گڻ ڪڏهن چت تي نہ ايندا آهن، بنا جن وٽ لوڀ لالچ ڪان سواءِ نينهن گهڻو آهي منهنجا ساجن ڪٿي آهن؟)

ڀلا ڀو نہ وسرين، نگڻ نہ آوي چت،
جن ڏني جيءُ نري او ساجن ڪٿا!

(ڀلا ماڻهو ڪڏهن نہ وسرندا آهن، بي گڻ ڪڏهن چت تي نہ ايندا آهن، جن ڪي ڏ سي جيءُ نري، اُهي منهنجا ساجن ڪٿي آهن.)

ڀلا ڀو نہ وسرين نگڻ نہ آوي چيت،
هاڏي هنس نا جنمي، ڳُڙ ري نہ ڇڏي ريت.

(ڀلا ماڻهو ڪڏهن نہ وسرندا آهن، بي گڻ ڪڏهن چت تي نہ ايندا آهن، ڪانگ ڪڏهن هنج کي جنم نہ ڏيندو آهي، هُو نسل جي ريت نہ ڇڏيندو آهي ڪانگ جو جاول ڪانگ ئي رهندو.)

ڀلا ڀو نہ وسرين، نگڻ نہ آوي چت،
ٽانٽي ٽوٽي جاسي، يار جهلسي پت.

Gul Hayat Institute

(ڀلا ماڻهو ڪڏهن نہ وسرندا آهن. ٻي ڳڻ ڪڏهن چت تي نہ ايندا آهن. ٽانٽي (ڪپ جي ڪکن/ ڪندن جي ديوار /لوڙهو وغيره جنهن تي اک / ٻار وغيره جي سنهين ڪاٺين سان نوڙي جي سلائي ڪئي ويندي آهي) وزن اڇڻ سان ٽٽي ويندي آهي، پر پٽ وزن جهليندي آهي.)

جوڙي ڏوئي هاٿ، تريا، آگڙ انمي ڪيسو؟
نميا ترلوڪي رو ناٿ، راڌا آگڙ راجيا

(اهو مرد ڪهڙو جيڪو ٻئي هٿ جوڙي ناري جي اڳيان نميو (جهڪيو) نہ هجي!؟ (ديو مالائي ڪهاڻين موجب) ٽن لوڪن جو ناٿ شري ڪرشن راڌا جي اڳيان نميو هو.)

راڳان مينٽي سورٺي، چوپڙ مينٽي سار.
سيجان مينٽي سندري، رڻ مينٽي تلوار.

(راڳڻين ۾ سورٺ مٺي راڳڻي آهي، چوپڙ راند ۾ رانديگر کي ساري مٺي لڳندي آهي. سيج تي سُندري مٺي (وڻندڙ) لڳندي آهي، رڻ کيترُ(ويڙه) ۾ تلوار مٺي (ڀلي) لڳندي آهي.)

فوج گهٽا ڪگ دامني، ٻوند لاڳي سُر جيم.
پاوس پيو بنا ابلا. ڪيتي جيو جي ڪيم.

(بادلن جي فوج. تلوارن جي تجلي جهڙي وڄ. تير وانگر بوندون سر تي لڳي رهيون آهن. مينهن وسڻ جي اهڙي منظر ۾ اي سکي! بالم کان سواءِ ابلاء ڪيئن جيئي سگهي ٿي.)

جُون سالوران سروران، جُون ڌرتي سون ميهہ.
چمپڪ ورڻ، بالهئہ. چند مکي سون نيهہ

(جنهن نموني ڏيڏر جو پريم تلاءُ سان. مينهن جو پريم ڌرتي سان هوندو آهي، اهڙي نموني چنبيلي جي رنگ واري پريتم (ڊولا ڪمار) جي

چنڊ جهڙي ماروئڙ سان آهي)

هيم ورڻ، ٻالڪ بدن. جيهڻ لنڪ مرگهہ اک
او سوندر ڳم وسري، جي روهيڪ ڳڻ جُون لک

(سونو رنگ، ٻار جي ڪومل بدن جهڙو بدن. سنهڙي چيلهہ ۽ مرگهہ نيڻي اها سوندري ڪيئن وسري سگهندي، جنهن جو هڪ ڳڻ لک جهڙو آهي)

چارڻ ڪوين جي سبق آميز شاعري

چارڻن جي شاعريءَ ۾ سمجهاڻين جو وڏو مواد ملي ٿو جن سماجي قدرن کي هٿي ڏئي سماجي سڌاري ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو. ڌرمي رهنمائن ۽ سماجي مفڪرن جي تعليمات وانگر چارڻن جي شاعري جي سرهاڻ هن ڌرتيءَ جي ماڻهن جي دلين کي مهڪايو آهي. ٿر جي صحرا ۾ گلاب جا گل نہ ٿيندا آهن. پر لوڪ شاعريءَ جي سرجڻهار چارڻ شاعرن جي دل تازي تواني گلاب جي گل جيان رهي آهي. جنهن جي ون ۽ واس ۾ رچيل سٺون سوين سڳنڌيون ٿي، لوڪن جي روح ۾ لٿيون آهن:

ڳِر موران، بن ڪونجران .آنبا رَس سُوئان.
سيڻَ ڪُوچن. جنم ڀوم. وِسرسين موئان.

(جهڙيءَ ريت مورن کي پهاڙ هاٿين کي بن. طوطن کي انب جو رس نہ ٿا وسرن. ائين ماڻهوءَ کي سڄڻ جا ويڻ (ڪُو وچن/اڻ وڻندڙ ڳالهہ /طعنو) ۽ جنم ڀومي مرڻ کان پوءِ ئي وسرندا.)

ڪيهر مڇ، ڀوئينگ مڻ. سرڻا گت سوران.
ڪرپڻ ڌن. ستي پنور. هاٿ ڏيوڻ ڏي موئان.

(شينهن مڇ تي، نانگ مڻ[27] تي، ڪنجوس ماڻهو ڌن تي ۽ ستي ناري پنهنجي ارهن تي جيئري هٿ ڏيڻ ڪڏهن نہ ڏيندا آهن.)

راجا ڪس ڪو گونيو، جوگي ڪسڪو ميت”
پاتر ڪس ڪي استري، تينو ميت ڪُميت.

(راجا ۽ جوڳي ڪنهن جا بہ ميت نہ ٿيندا آهن. اهڙيءَ ريت وئشيا (ڪيري) ڪنهن جي زال ناهي ٿيندي، هي ٽئي ڪنهن جا ميت (دوست) ناهن ٿيندا.)

مينهان سڌارڻ ٻيجيلي، سرور سڌارڻ پار،
ٻاپ سڌارڻ ڏيڪرو، گهر سڌارڻ نار.

(مينهن جي سونهن ڪنوڻ آهي، سَر (تلاء) جي خوبصورتي چوڌس ڏنل ديوار آهي، اهڙي ريت پيءُ جي وڏائي جو ڪارڻ سپوٽ پٽ هوندو آهي ۽ گهر جو سُونهن ناري هوندي آهي.)

ٻڙا پرس ري ٻاڻ، اناڙي نا آڏر ڪري،
اوڇئوئان رو اپلاڻ، چٻتا ٻولي چڪريا.

(وڏي ماڻهوءَ جي سچاڻپ اها آهي تہ هو اجنبي يا عام شخص سان بہ عزت سان پيش ايندو، پر ڪم ظرف جو رويو ان جي ابتڙ هوندو آهي. اي چڪريا! هُو ٻولڻ وقت هميشہ چپندڙ لفظ چوندو آهي.)

دولت سون ڌن ٻڙي، دولت آوي ٻوڙ،
پئسو هوئي جڳت ۾، جوبن آوي جور.

(روپي) ڪي روپيو چڪيندو آهي. دولت سان مال ملڪيت ۾ اضافو ٿيندو آهي. دنيا ۾ پئسو هٿ ۾ آهي تہ ماڻهوءَ ۾ جوبن جو رنگ روپ

[27] لوڪ روايت آهي تہ نانگ جي مڻ بلور وانگر سندس مٿي ۾ هوندي آهي نانگ وات ذريعي ٻاهر ڪڍندو آهي، مڻ روشني ڪندي آهي، جنهن جي روشني ۾ رات جو نانگ شڪار ڪندو آهي. اها مڻ ڏنگيل ماڻهوءَ جي ڏنگ واريءَ جاءِ تي رکڻ سان زهر ختم ٿي ويندو آهي.

ڏيکاريندو آهي.)

ڪوري بن قيمت نهين، سگاني راڪي ساٿ،
هاجر ناڻو هاٿ ۾، ويري پوجي هاٿ.

(ڪوريءَ (پئسي) کان سواءِ هن مطلبي دنيا ۾ ماڻهوءُ جي اهيمت نہ آهي، پنهنجا عزيز بہ رشتو ٽوڙي ويندا آهن. جيڪڏهن هٿ ۾ ناڻو آهي تہ ويري بہ هٿ پيو چمندو آهي.)

ڌن سيڌو جگ جس ڏي، ڌن ڦر دوس ڌهنت،
سدا سُڌي ماڻسان، ڪٻڌ لوڪ ڪهنت.

(مقدر جا ڏينهن ڀلا آهن تہ سڄو جڳ جس (واکاڻ) پيو ڪندو آهي، پر جي ڀاڱ ۾ ڦيرو آهي تہ الزام تراشين تيرن وانگر وسنديون آهن، هن مطلبي دنيا ۾ سياڻي ماڻهوءَ تي فسادي ماڻهن جي الزامن جي ٻوڇاڙ هوندي آهي.)

نگڻ پوت، ناري نلهہ، ڪونٻي ڪارو نير
نگر ميت جسراج ڪهي، چارون ڌهت سرير.

(نافرمانبردار پٽ، بي حيا ناري، ڪوٺيل کوهہ جو ڪارو پاڻي، نہ گڻ دوست ، ڪوي جسراج چوي ٿو تہ اهي چارئي ڏيل ڏکوئيندڙ آهن.)

سونو سيسو سگهڙ نر، گُڻ ڏيرا بولنت،
ڪونسي ڪُتي، ڪُٻران، ڪر لاڳان ڪوڪنت.

(سون ۽ شيشي کي هٿ هڻبو تہ هلڪو آواز ٿيندو، ائين سگهڙ مرد پنهنجي ڳالهہ ڌيرج سان ڪندو آهي. ٿنهي جو گڻ ڏيمو ٻولڻ آهي. پر ڪانسيءَ جي برتن، ڪُتي ۽ گهٽيا ذهن واري ماڻهوءَ جي ريت الٽي آهي. ٿورو هٿ لڳڻ تي ڪانسي جو ٿانوَ ۽ ڪُتي گونجي پوندا آهن، نيچ سڀاءُ وارو ماڻهو بہ ٿوري ڳالهہ تي وڏو آواز ڪندو.)

آئي نا آڌار ڏيجئي، مينا ٻولجين ويڻ،
اونچا اس ڪو جاڻيئي، لاج پريا جس ڪا نيڻ.

(ايندڙ جو آڌرياءُ ڪجي، هر ڪنهن سان منو ڳالهائجي ، پر وڏو ماڻهو (مها پُرش) اهو آهي، جنهن جي نيڻن ۾ ديد هجي، جنهن جا لڄيارا نيڻ هجن.

سڪاڙي ڀلا سيڻ، ڏڪاڙي ڀلا ڏاٽيان،
ڏونگر تو ڏور ڀلا، نيڙان نا تو ڀهاٽيان

(وسڪاري ۾ دوست/ عزيز ڀلا لڳندا آهن، پر ڏڪار ۾ داتا ڀلا لڳندا آهن(لپ پچائي ڏاٽي کي ڏارجي) ڏونگرن جو ڏيک پري کان پيارو لڳندو آهي، ويجهو وڃ تہ ڏونگر سخت پٿرن جو ميڙ آهي.)

چارڻ ڪوين جي نصيحت واري شاعريءَ ۾ ڪرپارام (جنهن جي شاعري راجيا نالي سان ملي ٿي)، "چڪريا"، "ڪرشنا" جا نالا وڏي اهميت رکن ٿا، تر جي سگهڙ مرحوم ممون فقير کي چڪريا جي ڪيتري ئي شاعري ياد هوندي هئي.

چارڻن جي ان قسم جي شاعريءَ دوها ڇند، ٻہ اکريا، چو اکريا، سورٺا وغيره مطالعي هيٺ آڻجن ٿا.

ٻڍاپڻ انت برو، نرپٽ برو نري،
نہ ڪو مان ڪوٺڙي، نہ ڪو مان گهري.

(پوڙهپڻ! تمام خراب آهي، خاص طور مرد لاءِ پوڙهپڻ ۾ ڏکيائيون آهن. سندن پوڙهو ٿيڻ کان پوءِ سندس لاءِ مانُ نہ ڪوٺڙي (اوطاق) ۾ رهندو آهي، نہ گهر ۾.)[28]

[28] ڪوٺڙي (اوطاق) ۾ ويٺل نوجوان چوندا آهن تہ چاچا، هتي ڇوڪرا ڪچهري ڪن پيا، توهان گهر وڃو. گهر ۾ وري ٻار چوندا آهن تہ چاچا! توهان ڪوٺڙي (اوطاق) وڃو.

ٻڍا ٿيا ٻڙ هٿيا، ڪوڙي لاڳي ڪوڙ،
مڻ مڻ لوه موڙتي، ٽٽو نہ سگها توڙ.

(پوڙهپڻ چا آيو سگهہ گهٽجي ويئي، جنهن سان ڏيل ۾ ڪڙو عيب اڇي پيو، آءُ مڻ مڻ لوهہ موڙي وٺندي هئس، (هاٿي) هڪ ڌاڳو بہ نہ ٽو ٽني.)

ٻڍا ٿيا ٻڙ هٿيا، نيٽي نير جهرنت،
شينهان آڳڙ مرگهلا، ڍوڙي ڍُوڙي چرنت.

(پوڙهپڻ سان طاقت گهٽجي وئي، نيٽن مان نير (پاڻي) جهري رهيو آهي. تڏهن تہ پوڙهي شينهن آڏو هرڻ ٽوليون ڪري چري رهيا آهن.)

انکيان سمان رتن نهين، پتر سمان نهين پيار،
مهلي سمان متر نهين، گهوڙي سمان نهين يار.

(اکين جي برابر ڪو رتن نہ آهي. پٽ جهڙو ڪو پيار نہ آهي، زال جهڙو ڪوئي رازدان دوست نہ آهي، (رڻ جي راهيءَ لاءِ) گهوڙي جهڙو ڪو ساٿي نہ آهي.)

ڪڙهي مت ڪر ڪامٽي، گهوڙان گيهہ ڏيتي،
ڪبوئي آڏو اوسي، رڻ واٽڙيان وهنتي.

(اي ڪامٽي گهوڙن کي گيهہ پيارڻ تي ڪروڌ نہ ڪر، هي گيهہ رڻ واٽڙين تي هلندي ڪڏهن ڪم ايندو. سفر ۾ گهوڙا ٽڪجڻ بدران منزل تي پڄائيندا يا رڻ کيتر ۾ تلوارن جي گهاءُ کان بچائيندا.)

ڌاني ڌن ٻنتيو، ساحير ٻانتيو نير،
ساپرس ري ڪٿي ۾ جگ ٻانڌي سير.

(شاهوڪار سخي ڌن ورهائيندو آهي، جيئن نديون، سمنڊ پاڻي ورهائيندا آهن، داناءُ شخص جي عقل جي آڌر جڳ سمنڊ تي پُل ٻڌندو

Gul Hayat Institute

آهي.)

مينهان ساکي واٽڙين، سيان ساکي اک،
ڏاتاران ساکي منگتان، سورمان ساکي ڏک.

(مينهن جو ساکي واٽون هونديون آهن. (جتي پلر هوندو آهي) سيءَ جا شاهد اک هوندا آهن. (سيءُ ۾ اک جا پن سڙي ويندا آهن)، سخين جا ساکي مڱتا هوندا آهن، سورمن جي سورهيائيءَ جا ساکي زخم / ڏک هوندا آهن.)

سر سورمي نا واهيو، سامهون جهولتو آئي،
کائنر کي واهسي، جکي مئي مهاتم جائي.

(ويڙه سورهيہ کي سونهي ٿي، جيڪو تيرن سامهون نچندو ايندو آهي. کائنر کي هٽي چا کندين، جو تير کي پٺ ڏيندو آهي ۽ جنهن جي مرڻ سان گلائون شروع ٿينديون آهن.)

اپ بنٹڻ، سام جهلڻ، سوارن نران کا سان.
گاڏر جايو هڙ وهي، تو ٻڙڏي کيسو مانَ،

(بهادريءَ جو ڀرم رکڻ، سام جهلڻ اهو سورهيہ مردن جو ڪم آهي جيئن هر ۾ وهڻ ڍڳڻ جو ڪم آهي، جيڪڏهن رڍ جو ڦر (گهيٽو) هرن ۾ وهيو تہ ڍڳن جو ڪهڙو مان رهندو.)

بنيادي چڪت نهين، ڏک پڙنت انيڪ،
شينهان کي چال گدڙ چلي، کيا راکي ٽيڪ

(ٻٽياٽتو (خانداني) ڪڏهن بہ ڪردار جو ڪچو نہ ٿيندو آهي. (ويساهہ گهاتي نہ ڪندو آهي)، ڀوءِ مٿس ڪٽي ڪيترا بہ ڏک اچن. گدڙ شينهن جي چال هلي، پر ٽيڪ (هلٽيءَ جو ڀرم) رکي نہ سگهندو.)

شينها موٽي آکري، پرماري مت کائي،

ٽيجهي لاهہ نہ آپڙي، تو پاگان پنيان نهين جائي.[29]

(شينهن اصول وارا ٿيندا آهن. هو ڀَرماري (ٻئي جو شڪار ڪيل) نہ کائيندا آهن. شينهن شڪار لاءِ ٽي چلان ڏيندو آهي. ٽن چلانگن ۾ ڪيس شڪار هٿ نہ آيو تہ ڀچندڙ پويان نہ ويندو آهي.)

همٿ بن قيمت نهين، قيمت بنا نهين ڪاج،
ڏوئي پنجا سرڻ کا، ڏوئي پنجا باج

(همت کان سواءِ ڪا بہ ئي قيمت نہ آهي، همت کان سواءِ ڪو ڪارج سڌ نہ ٿوٿئي، ٻہ چنبا سرن کي ٿين ٿا. (ساڳيءَ ريت) ٻہ چنبا باز کي ٿيندا آهن، پر باز جي همت سرڻ کان وڌيڪ آهي.)

تو ڪِيا جاٽي ڪيسري، آڏو ڪُڙ کي ريت،
مان جنميو گهڙي هوئي، انيو چالڻ هاٿي جيت[30]

(تون ڇا ڄاڻين تہ ڪيهر شينهن ڪهڙا ٿيندا آهن؟ (اُن جي بنياد جي نشاني اها آهي تہ) ماءُ پيٽان ڄمندي ئي ننڍڙي ٻچي کي گهڙي بہ نہ گذرندي آهي تہ وڏي هاٿيءَ جو شڪار ڪرڻ لاءِ اُٿي هلندو آهي.)

شينهڻي شينهن جنميو، جي ري ڪُڙ کو اي سپاو
گٽ مروڙيو گينڊ ٽڻو ٽٽو لنڪ پساو

(شينهڻ شينهن کي جنم ڏنو جنهن جي خاندان (نسل) جو هي سپاو آهي تہ (جنم سان ماءُ جي پرسان اجنبي جانور گينڊ کي ڏسي) گينڊ جي ڳٽ کي مروڙ ڏني، پاڻ چيلهہ ۾ ٽٽي پيو پر پنهنجو سپاءُ نہ ڇڏيو.)

ناناڻو جيرو ابڏو پيو ڏاڏاڻو راڏو راڻ،

---

[29] هن دوهي جي ٻي سٽ ٿر ۾ هينئن بہ ملندي آهي.
ٽيجي لاهہ نہ آپڙي، تو پگ ڏي پڇو آئي.

[30] (شينهن جيڪڏهن ٽن چلانگن ۾ شڪار هٿ نہ ڪيو تہ پوئين پيرن واپس ايندو آهي.)
آدو مان ڪي اُڏر ۾، آڏو هاٿي کي سيس

Gul Hayat Institute

او گهر سدا سوهامڻو ٿئي پڪ پوراڻ

(جنهن شخص جا ناناڻ بهادر ۽ ڏاڏاڻا رهاڻن جا راڻا (سگهڙ سياڻا) آهن، ان جو گهر سدائين سکيو ۽ سهڻو هوندو آهي، ڇو ته سندس ٻئي رشتا مڪمل (سندر) هوندا آهن

جاڻي نهين اجاڻ، سيڻ، دشمن سريڪا،
پڙهيا نهين ويد پراڻ، رڏي مڏي رهيو راجيا

(جيڪو شخص دوست، دشمن جي پرک نه ٿو رکي. اهو مورک، اڻ ڄاڻ دوست دشمن کي برابر سمجهي ٿو. اڻ ڄاڻ ماڻهو ڪڏهن ويد پراڻ نه پڙهيو آهي، راجيا اهڙو ماڻهو جهالت ۾ عمر گذاري ٿو.)

جڻڻي تو ايسا جڻيئي، ڪا ڏاتار، ڪا سور،
نه تو ري واجهڻي، مت گماوي نور،

(امان تنهنجي پيٽان جيڪو ٻار پيدا ٿئي، سو ڏاتار(سخي) ٿئي يا سورهيه. (ٻيءَ صورت ۾) اي جيجل سنڌ رهجان ۽ پنهنجو نور نه وڃائجان.)

ڏو مت ماري ڏوجهڻا، هيڪ سورهيه ٻيجو ڏاتار،
او بانڪا ڇيڙ ڀاڄي نهين، او نرڏن رو آڌار.

(اي مالڪ! ٻه ماڻهو ڪڏهن (بي موت وقت کان اڳ ۾) نه مارجان، هڪ سورهيه، ٻيو ڏاتار، سورهيه شينهن کي ڇيڙي ڀڄندو نه آهي ۽ ڏاتار بيواهن محتاجن جو آڌار ٿيندو آهي.)

جس آوي چانڊڻو ٻٽي، اُنئي تو انڌاري هو
او نر ڪيوئي نا جهانڪيو ٻيجاجهانڪيو سو.

(جنهن (شخص) جي اچڻ سان روشني ٿئي ۽ اُٿي وڃڻ سان اونداهه ٿئي، اهڙي شخص کي ٻولڻ کان روڪڻ جو روبو اختيار نه ڪجي، اهڙي شخص کي سدائين مان مريادا ڏيڻ کپي. ڪڇهريءَ ۾ ٻيا سَوَ ماڻ

ڪرائجن، پر هُن کي ڳالهائڻ لاءِ موقعو ڏجي.)

ڳايان جوڀن ڳاس هي، ترِيان جوڀن ان،
ماهيلي جوڀن مرد هي، مردي جوڀن ڌن.

(ڍڳين جي جواني جي خوشي ڳاهه آهي، گهوڙين جي خوشي ان آهي. ناري جو جوڀن مرد سان آهي، پتي ورتا ناري جو مرد حياتي آهي ته سدائين خوش هوندي آهي، مرد جي جواني ملڪيت سان آهي، ڌن ڪانسواءِ ڳٽڻين ۾ هوندو آهي.)

لاجي ڪپڙ پهريئي، لاجي ليجيئي مان،
لاجي رڻ ۾ جوجهيئي، لاجي ڏيجيئي ڏان.

(هر ڪم جو وقت هوندو آهي، مهل موقعي سان سٺو لڳندو آهي . من ۾ مرم رکي ڪپڙا پائجن، پنهنجي آپي ۾ رهي مان مرتبو وٺجي. (ڪڏهن غرور نه ڪجي). اهڙي ريت رڻ ۾ وڙهڻ توڙي ڪنهن کي ڏان ڏيڻ وقت ۾ مريادا کي نه ڇڏجي.)

ڀنور جي ڀلا بانگي ٻڙي نا باهه،
سپوتر هيڪ هوتي، ڍڪ پوري آکه.

(ڀنور ڀلو آهي ته سني ڳالهه آهي پر باهه جو مچ ڀانگهن (ڪکن ڪانن) وجهڻ سان نه ٿيندو آهي. هڪ سپوٽ پوري ڪٽب (جي ڪچائين) کي ڍڪي ڇڏيندو آهي.)[31]

ايڪا ڀلي بيسلڙي، ايڪا ئي ڀلو سپوت،
ڪا گهڻيرا ڪانگيرا، ڪا گهڻا ئي ڪپوت

(هڪ ئي ڀلي مينهن سني آهي، هڪ ئي ڀلو سپوت پٽ آهي، گهڻا ڪانگيرا هوندا آهن يا گهڻائي ڪپوت هوندا آهن.)

31 راڻي يا راجا جي پٽ کي ڪنور ۽ ڪنور جي پٽ کي ڀنور چئبو آهي

Gul Hayat Institute

پاڻي پتر پاهڻ، پيجي تو پيڏي نهين،
مورک مت اجاڻ، سٽي تو سمجهي نهين،

(پاڻيءَ ۾ پٿر، پهڻ تہ پُسي ويندو آهي، پورو رجندو نہ آهي. اهڙيءَ ريت مورک ڳالهہ ٻڌندو آهي، پر سمجهندو نہ آهي.)

مجهہ سي جل مانگ ڪر، اوپر سکر چڙهنت،
لاج نہ آئي تو هي شاہ پرش، مجهہ پر هي گاجنت

(سمنڊ تي بادل جڏهن گجگوڙ ڪري وسڻ لڳو (تڏهن ڪوي سمنڊ جي واتان بادل کي ميار ڏيندي چوي ٿو تہ) مون کان پاڻي گهُري اُپ تي چڙهيو آهين. اي چڱا مڙس (بادل)! توکي ديد نٿي پوي، (لڄ نہ ٿي اچي) جو مون تي ئي گوڙيون ٿو ڪرين.)

تو جل سمندر کارو مدهم پيو پنچي نهين پيونت،
امرت ڪري ورکا ڪران، جي را گڻ پريا گرجنت،

(ڪوي بادل جي واتان سمنڊ کي جواب ڏيندي چيو ٿو تہ: (اي سمنڊ! تنهنجو پاڻي اهڙو تہ کارو آهي، جو ان مان پکي بہ ڇهنب نہ ٿو ٻوڙي، آءُ ان کي امرت ڪري وسايان ٿو منهنجي گجگوڙ گڻن پري آهي.)

هيڪ متر، ٻيجا مترويا، تاڙ متر انيڪ،
جن ڏني نيڻ ٺرين، او لاڪان ۾ هيڪ [32]

(سچو دوست هڪ هوندو آهي، ٻيا مڙئي دوست هوندا آهن. تاڙي ملائڻ وارا ساٿي انيڪ ملي ويندا، پر جنهن کي ڏسي نيڻ ٺرن، اهڙو دوست لکن ۾ هڪ هوندو آهي.)

سک اپجي، ڏک گڙي، نڪنلڪ پيو نماڻ،

[32] ايس متر سوئيس متر تاڙي انيڪ،
وپت پڙي ڏک وانتي او لاکان ۾ هيڪ

انگ انگ آنند پيو، پرگهٽ راڳ ڪلياڻ

(جڏهن ڪلياڻ راڳ پڙرو ٿيو تڏهن سک پيدا ٿيو ڏک ختم ٿيا، ۽ ڪنهن بہ قسم جي من ۾ تلخي نہ رهي، انگ انگ ۾ راحت اچي وئي.)

ڪوئل ڪيا دينت هي، ڪانگا ڪس ڪا هيرنت،
چپا رس ري ڪارٽي، جگ اپنا ڪرنت،

(ڪوئل ڪنهن کي ڇا ڏي ٿي، ڪانگ ڪنهن جو ڇا وڃائي ٿو؟ چپن جي مٺي رس (ٻوليءَ) سان ڪوئل جڳ کي پنهنجو ڪري ٿي.)

ٻارهي گائوئي ٻولي بدلي، ورک بدلي ساڪا[33]
ٻڍاپڻ ۾ ڪيس بدليا لکڻ نہ بدليا لاڪا.

(ٻارنهن ڪوهن تي ٻولي (لهجو) تبديل ٿيندي آهي. وڻ ٽارين ۾ بدلجندو آهي. پوڙهپڻ ۾ مٿي جا وار مٽجي ويا، پر اي لاڪا! ماڻهو جا لڇڻ ڪڏهن نہ بدليا.)

ڪڙہ واٽي سون ڪام، هر ڪوئي ڏوهرو ڪري،
ڪام هوئي بن دام، جهٽ نرمي چڪريا،

(رعب تاب سان (پئسا ڏيندي بہ) ڪم وٺڻ ڏکيو آهي. چڪريا! نوڙت سان بنا پئسن جي آسانيءَ سان ٿي ويندو.)

ٻولي مينا ويڻ، مطلب ري ڪارڻ مڙي،
سمجهو ڪڏي نا سيڻ، ڪپتي نر ڪاليا.

(جيڪو پنهنجي مطلب (غرض) سان مٺيون مٺيون ڳالهيون ڪري ٿو اهڙو ماڻهو ڪڏهن بہ دوست ٿي نہ ٿو سگهي، اي ڪاليا! اهو ماڻهو ڪُپتيو آهي.)

مڏ وديا مان، اچو سو اڪڙي اوس

[33] ٻارهي گائوئي ٻولي بدلي سرور بدلي ساڪا

آڏن ري ان مان، ريوي ورلا راجيا

(مڙ، علم ۽ ڏن اوچي (هلڪي) ماڻهوءَ کي جلد ئي آڪڙ ۾ وجهي چڙهيندا آهن. پر سپوت انسان مان اي راجيا! ڪو ورلي ٽڙندو آهي.)

ڪرڻو هي سو ڪر جائو بکت وهاتي جو مڙي
بيتا بکت پڇتائو، چت ۾ رهسي چڪريا.

(اي چڪريا! جيڪو ڪرڻو اٿئي،اهو مهل سان ڪري وٺ. وقت گذري وڃڻ کان پوءِ پڇتاءُ ئي دل ۾ رهجي ويندو.)

لاوان تتريان لار، هر ڪوئي هاڪا ڪري،
پڻ سنگهان تڻي سڪار، ڪرڻو مسڪل ڪشنيا!

(جهنگ ۾ تترن پويان هر ڪوئي ’هاڪا‘ (آواز ڪرڻ لاءِ تيار هوندو آهي، پر جڏهن شينهن جي شڪار جي ڳالهه ايندي آهي ته اي ڪشنيا! تمام گهٽ ماڻهو سنپرندا آهن.)

جس کي سوبا جڳ ۾، اوئي جيوڻ نا ڏن،
ايڪ جيوڻ موت سريکو ڪسوبا سٽي ڪن.

(جنهن جي جڳ ۾ سوڀيا آهي. ان جي جيئڻ کي جس آهي، اهڙو جيئڻ موت برابر آهي، جنهن جون ڪچايون ڪن سڻن.)

مردان مرڻ حق هي، اُبرسي گلان،
ساپُر را جيوٽا، ٿوڙان هي ڀلان.

مردن جو (بهاديءَ سان وڙهي) مرڻ حق آهي، (انهن جي سورهيائيءَ جون) ڳالهيون رهنديون. سپوٽن جو ٿورو ئي جيئڻ ڀلو آهي.)

سپوتر سخن سهي، جوُن وڏِ سهي وٽڪار،
ڏرٽي ڪني ڏپ سهي، جوُن دريا سهي آر.

(سپوٽ ماڻهن ماڻهن جا ڪڙا ٻول به سهندا آهن. جيئن وَڏَ

(کهاڙي جا) وٽڪار سهندي آهي. ڌرتي هر ڪني ڏپ ائين سهندي آهي، جيئن درياهہ پاڻيءَ جو آر سهندو آهي.)

سدا نہ سنگ سهليان، سدا نہ راجا ديس،
سدا نہ جگ جيوڻو سدا نہ ٻالڪ ويس.[34]

(سدائين سهلين سرتين جو ساٿ نہ رهندو آهي، سدائين ملڪ جو راجا ساڳيو نہ هوندو آهي، سدائين جڳ ۾ جيئڻو نہ آهي. (نيٺ تہ موت بہ ايندو) سدائين ماڻهو ٻالڪ ويس ۾ نہ رهندو آهي.)

رڻ بن ۾ رونڪڙو، ڪوڻ ڪري سنيار،
ڪا جوئي گُڙ آپ رو، ڪا راکي ڪلتار.

(جهنگل ۾ هڪ ٻوٽو اپريو جنهن جي ڪير سنڀال ڪري؟ ان کي پنهنجو نسل (خاندان) تاري (سنڀال ڪري) يا ڪلتار پار پهچائي.)

چارڻن جي مزاحيہ شاعري

چارڻ ڪوين جي شاعريءَ ۾ مزاحيہ رنگ بہ ملي ٿو. هتي ڪجهہ مثال پيش ڪرڻ ضروري سمجهان ٿو.

پيو سمر ۾ جاوتا، پاڇا گيا پرهار،
مانڏيو ڏيٺ پيٺ پر، ڀالا سهت سوار

(هڪ ڏڄڻي (بزدل) جي زال چوي ٿي تہ منهنجو مڙس وڙهڻ جو سوچي، ۾ جنگ جي ميدان ڏانهن ويو پر موٽي آيو آهي. هن واٽ ۾ ديوار تي ڀالو ڪنيل هڪ جنگجوءَ جي تصوير ڏٺي تہ ڏڄي ويو.)

پيو اِسارَڻ چڙهيا، هاٿ ليڏي تلوار
ڏيني تن ري ڇانهلي، اُويا او پاڙي پار

[34] سدا نہ سنگ سهليان سدا نہ ڪاڙا ڪيس

Gul Hayat Institute

(منهنجي مڙس تلوار هٿ ۾ ڪٽي ميدان جنگ جي راهه اختيار ڪئي، پر وچ رستي ۾ پنهنجو پاڇو ڏسي (ڊڄي) رڙيون ڪرڻ لڳو)

ٻي به ڪيتري مزاحيه شاعري موجود آهي، ۽ زماني ۾ سهپ ختم ٿي وئي آهي ۽ مزاح سهڻ ڏکيو ڪم ٿي پيو آهي. انڪري مزاحيه دوهن جو سرجڻ گهٽجي ويو آهي. چارڻن جي ڪو همت افزائي ڪرڻ وارو نه آهي

چارڻن جي شاعري ۾ 'سچ گو' جا مثال

چارڻ مزاجاَ ٻي ڊپا ۽ سچ گو رهيا آهن، اُهي چڱن ڀلن کي منهن تي سچ چئي ڏيندا آهن.

وهه هي بڪتا، وهه هي بڪت، وهه هي بڪت ڪي تلوار،
باپ ني ماريو ڏيڪرو، لگي ڪي پاڏي رو پار.

(اي بختا! تون اهو ئي بختو اها ئي (تنهنجي) بخت جي تلوار، اهو ئي وقت (ٽاڻو) جنهن ٽاڻي (تو) پنهنجي پيءُ کي ماريو (پيءُ کي ماريندي تو کي احساس نه ٿيو ته پوءِ) تنهنجي تلوار ڪي پاڏي جي ڪنڌ جو پار ڇا ڪندو!؟)

چارڻي ساهتيه ۾ ڀونڊا (برائي/ننڍڻ جا) شعر اڪثر طور واهڻ (سواري) ۾ آهن:

مين جاٽيو ڀواني ڪو واهڻ سيتل واهڻ مين ڏساريو
سنيا ڀئي شو واهڻ ڪي، شني ڪي واهڻ سيس هلايو
آساري وڏڪو شبڌ ڪهيو، جاچڪ ڪو پگ توڙڪايو
جي ڪوئي جاچڪ جاچڻ آوي ڀيرو ڪو واهڻ ڀيڪايو

(مون ڀانيو ڀواني جي سواري شينهن آهين پر تون سيتل ديوتا جي سواري گڏهه جهڙو نڪتين، تنهنجي ڪڇري جا ساٿي شو جي سواري ڍڳي جهڙا جن مون کي ايندو ڏسي شني جي سواري پاڏي جيان ڪنڌ هلايو

مون آس اميد سان سلام ڪري ٻول چيو ته سڀ منهنجي ڀويان ڇئجي ويا. جيڪڏهن وري به مون جهڙو جاچڪ (سوالي) اچي تنهن کي ڀيرو ديوتا جي سواري ڪتا ٻچ ڪجان)

چارڻي سماجي ۾ ڪوئي ڪوي به جڏهن ڪردار جو ڪچو ٿيو آهي، تڏهن ان جي ڪردار کي سچن چارڻ ڪوين هميشه ننديو آهي.

پارڪر جي راج ڏٽي ڊريل مڪواٽي کي مارڻ لاءِ جڏهن سينڌل سوڍا وس ڪري رهيا هئا، تڏهن ذاتي مفاد لاءِ گونگڙي جي ڏنراج ڪويءَ، ڊريل سان دوکو ڪري، سينڌل جو ساٿ ڏنو ته هُن جي اهڙي ڪچائيءَ جي نندا ڪندي، ڪنهن سچي چارڻ چئي ڏنو:

ڪارونجهر تنَان ڪَ جَسَ ڪجسي ميڙيو ڪاج،
ڊريل مڪواٽو مارواتان، ڏوڙ ڪاڏي ڏنراج.

(اي ڪارونجهر ! توتي ميار آهي، جو ڪُجسو ڪاج ڪٽي گڏ ڪيو اٿئي.(راج ڏٽي) ڊريل مڪواٽي کي (دوکي سان)ماريو ويو آهي، ڏنراج جي منهن ۾ ڏوڙ پئي آهي.)

ٻاوليان ٻارٽيئي، تون رتنو مت راکي،
ڇڪوڙي چارٽيئي، مارايو گر مان ٽٽو

(اي ساميڙا! تون ڪڏهن رتنو (چارڻن جي نک جو نالو) ڪڏهن در تي نه رکجان، ڇڪيل چارڻ (لالچ ۾ اچي) راجا مان جي گرو (مشهور سخي ڪردار سوامي لاڏوو ناٿ) کي ماريو.)

چارڻن جي شاعريءَ ۾ دعا ۽ ڀِٽ جو ذڪر

تاريخ جي ڪتابن ۽ لوڪ ڪٿائن ۾ چارڻن جي دعا ۽ ڀٽ جا ڪيترائي واقعاملن ٿا، چارڻن جو شمار فقير قبيلن ۾ ٿئي ٿو. ان ڪري

Gul Hayat Institute

عام عقيدو آهي تہ:

چارڻ تارڻ راجپوتان، پڳتان تارڻ رام،
هيڪ تاري سرگاپُري، ٻيجو راکي نو ڪنڌ نام.

ڪتاب ”پراڻي پارڪر“ ۾ منگهارام اوجها، جهونا ڳڙهہ جي راءِ منڊلڪ کي هڪ چارڻياڻيءَ پاران ڏنل وچنن جي وارتا کي خاص اهميت سان بيان ڪيو آهي.

ڪتاب ”سوڍائڻ“ (هندي) ۾ پروفيسر شڪتيڏان، راڻي همير جي صغير پٽ ويسي کان راڄ دوکي سان کسيندڙ ڏوڏا کي ديول چارڻياڻيءَ جي ڏنل بد دعا ۽ راڻي ويسي کي ڏنل دعا کي هيٺين سٽن ۾ درج ڪيو آهي تہ:

ڪروڌ ڪييو مها مايا ڪڙڪي
ٻوجي ٻوم گهٽي ٻوم دڙڪي،
ڪهيو ديول راڄ نہ ڪرسي،
مورک گهر پهونچتو مرسي.

ڪر استوتي پرڻام ڪر، ويسي ليئو وردان،
ديول ريجهي ديت هئہ، امر ڪوٽ انعام،
لاڳي پڳي ور شڌ لي امر نا آسيس،
قائم راجس ڪري، سڌ گت ڪرپا سيس.

(معنيٰ: مها شڪتي ڏيول ڏوڏا تي ايتري غصي ۾ اچي ڪڙڪي، جو ڌرتي ڏٻندي محسوس ٿي، ديوي ڪاوڙ ۾ چيو تہ ڏوڏو هاڻي راڄ نہ ڪندو، موڪ گهر پهچندي مري ويندو. ديوي جي استوتي پرڻام ڪري ويسي وردان ورتو، ديول راضي ٿي ويسي کي امرڪوٽ انعام طور ڏنو. ويسي ديوي جو شڪرانو ادا ڪندي پيرن تي هٿ رکي دعا ورتي. ديوي دعا ڏيندي چيو تہ تون پنهنجو راڄ قائم ڪري سک سان وسندين.)

ٿر جي عام لوڪ وٽ ٻيا اهڙا ڪيترائي مثال موجود آهن. ڪلهوڙن جي ديوان خاص ٽيڪراءِ سان ٿيل جهيڙي ۾ نهڙي قبيلي کي مليل دعا کان وٺي، چيلهار جي آچپي جي لاءِ چيلي چارڻ جي جهليل جهولي ”آيل جڳ چار، چيلهاٽو اپورکي“[35] تائين دعا ۽ بد دعا جو وڏو سفر آهي. ٿر جي ناميارِي ڪهاڻيڪار ۽ محقق حاجي محمد ڪنير موجب ياڻ ٻائي چارڻياڻي جي دعا سان ويرو ٻائي مالهڻ جو ڪوهہ پارڪر ۾ وسيو. ياڻ ٻائي جي بد دعا سان هڙٻنگ راجپوت ۽ سندس ساٿين جا 104 ڪوهہ ڪارا ٿي غير آباد ٿي ويا. هڙٻنگ جي ڪوٽڙي وٽ مساڻ نهيو. ويرو ٻائي جي نالي پويان اڄ بہ ويراهہ واهہ شهر سڏجي ٿو. ونگي جي نهڙين ۽ چام تماچيءَ جي حوالي سان دعائي دوهن جو رنگ هن ريت آهي:

تر آنبو تماچي، ونگو ٻاون وير،
چڻ مُک نا نہ اُچري، سياڙو سمير.[36]

(چام تماچي نياز نوڙت ۾ انب (وڻ) وانگر جهُڪيل نهنو نماڻو ۽ عقل جو وير آهي، جنهن جي منهن ۾ ”نہ“ لفظ ڪڏهن بہ نہ اچي ٿو ڪهڙي بہ حالت هجي، هو سخاوت ۾ اٽل آهي، ايئن جيئن سمير جبل تي سورج سياري ۾ پنهنجو طرف نہ بدلائيندو آهي.)

ونگو چڱو سدا سخي، سُرونگو ڏيس،
پڙ ونڪا تاتا تري، نهڙِي ايئہ نريش.

(ونگي جو علائقو واڪاڻ لائق سدا سرهو سخين جو پٽ آهي جتي بهادر گهوڙي سوار نهڙي رهن ٿا.)

ساموئي نہ سنجهورو، پليج ٿانري پيت،

35 آيل جُڳ چار، چيلهاٽو اُپو رکي،
آوڙ تانهنجي آڏار، سک وسين سانگيڙا

36 سمير: جبل جو نالو، سرونگو: خوشبودار، تاتاتري: گهوڙي سوار، ايڍوئان: چارڻ جاچڪ فقير ۽ ٻيا

ايوو ڏي جام تماچي، چڙهي راڄ اجيت.

(جام تماچي تنهنجي واڪاڻ ڪهڙي ڪجي، تنهنجو خاندان نسل در نسل اعليٰ رهيو آهي. ساموئي ۾ سنجهوري جي رڳي ڳالهه نه آهي. اي جام تماچي مونکي اهڙو گھوڙو ڏي جنهن تي راجا اجيت چڙهي)

توڳل سين ميگهل تلي، جاونگي جا ڏيتاڻ،
اُنٺ سيمپي ايدوئان، ڪرهيا ڏي ڪيڪاڻ

(ونگي جو توڳل خاندان(ارباب توڳاچي جو خاندان) ۽ ڏيتاڻ جو ميگهل خاندان پنهنجي ڪردار ۾ برابر آهن. اهي چارڻن جاچڪن ۽ ٻين فقير خاندان کي سخاوت ۾ روزانو اُٺ ۽ گھوڙا ارپن ٿا.)

چارڻ، راڳ ۽ ساز جا چاڪو

چارڻ راڳ ۽ ساز جا چاڪو رهيا آهن. ٻيجل چارڻ چنگ، سُرندي، ڪماچ ۽ ڪينرو جو شهنشاهه وڄتڪار هو. پوري ننڍي کنڊ ۾ ٻيجل جي چنگ، ڪماچ، ڪينري ۽ سُرندي جي وڄت جو ڪير مقابلو نه ڪري سگھيو آهي. هن چارڻ جي تند تي سخي ڏياچ پنهنجو سِر ڪوري ڏنو هو. شاهه لطيف ٻيجل جي سازن ۽ موسيقيءَ جو ذڪر پنهنجي شاعريءَ ۾ هن ريت ڪيو آهي.

محلين آيو مڱڻو ساز ڪٺي سُرندو،
سِر جي صدا سُر ۾، گھور هٽي گھُرندو،
مٺي ريءَ ملوڪ جي، چارڻ نه چُرندو،
جھوناڳڙهه جھُرندو، پوندي جھانءِ جھروڪ ۾
چارڻ تنهنجي چنگ جو عجب آهه هيءُ
هٽي آيو هٿن سين، جيئرو رکيو جيءُ،
رات منهنجو ريءَ ڪاٽيو تو ڪماچ سين.

سمنگ چارڻ سنڌي موسيقيءَ ۾ ڪِيرت جو بنياد وڌو جنهن مان سُر آسا ۽ پرڀاتي جنم ورتو.

سيٽل جي پريم ڪهاڻي سان لاڳاپيل وينجهو چارڻ جنتر وڄائڻ جو ماهر هو. چارڻ شاعر، سگھڙ ۽ ڳائڪ سخي ۽ سور وير ڪردارن جو ڪهاڻيون شعرن ۾ سرجي اسر ويل ڳائيندا آهن. چارڻن جي شعر پڙهڻ توڙي ڳائڻ جو منفرد انداز آهي.

چارڻ ٻيا ساز به وڄائيندا آهن. جن ۾ تنبورو يڪتارو جانجهه، ڪڙتال، هارمونيم، سُرتال ۽ ٻيا شامل آهن. چارڻي شاعري ۾ مختلف راڳن ۽ راڳڻين جو ذڪر ملي ٿو.

راڳان ميني سورٺي، چوپڙ ميني سار،
سيجان ميني سندري، رڻ ميني تلوار.

(راڳڻين ۾ سورٺ مني راڳڻي آهي، چوپڙ راند ۾ رانديگر کي ساري مني لڳندي آهي. سيج تي سُندري مني(وٽندڙ) لڳندي آهي، رڻ کيتر(ويڙهه جي ميدان) ۾ تلوار مني(پلي) لڳندي آهي.)

سک اپجي، ڏک گڙي، نڪلنک پيو نماڻ،
انگ انگ آنند پيو، پرگهٽ راڳ ڪلياڻ.

(جڏهن ڪلياڻ راڳ پڌرو ٿيو تڏهن سک پيدا ٿيو ڏک ختم ٿيا، ۽ ڪنهن به قسم جي من ۾ تلخي نه رهي، انگ انگ ۾ راحت اچي وئي.)

چارڻن جي شاعري جون صنفون

چارڻ شاعرن مختلف صنفن ۾ شاعري ڪئي آهي. خاص طور تي چارڻي شاعريءَ ۾ چند، چند پدري، چند پچنگ، چند تروٽڪ، چند ڀجنگي، چند ٻه اکري، چند چوپئي، چند موتيرام، چند پاون، چند مڪرند، چند روم ڪند، چند ريٽڪي، چند سارسي، چند ماترڪ، ترينگي چند،

Gul Hayat Institute

سارسو چند، سندر چند، گاٿا، گورو گاٿا، سُک پنکرو گيت، اڏارڻ، ورڻ گيت، ڪوَت، پريات، چاپيا، وسرام، ڀگت، ويل، واچ، نيٽاٽي، دوهو سورٺو سورٺا، ويلاس، راسُو پرڪاس، روپڪ، ٻڙو، پيچولي، گيت تون وري، ڪوڙو، جهولڻا، پچن وغيره شامل آهن.

نندي ڪنڌ ۾ چارڻن جي شاعريءَ جي صنفن ۾ راسو چند ۽ دوها تمام گهڻا مشهور آهن. راسو جيڪي پنگل ۽ ڊنگل جي اثر ۾ ليکل آهن. اسان وٽ سنڌيءَ ۾ راسوءَ کي راسوڙا سڏيو ويندو آهي. چارڻي راسو صنف ۾ ڪمان راسو همير راسو مشهور رهيا آهن. رزميہ شاعريءَ جو وڏو حصو ڊنگل ۾ سرجيل آهي.

دوهن کي ڏوها پڻ چيو ويندو آهي. دوهي جا پنج قسم ملن ٿا. دوهو، سورٺيو ٻڙو، تون وري، ڪوڙو شامل آهن. لوڪ ڏهپ[37] ۾ ڏوهي کي ڏهون ويد سڏيو ويندو آهي.

سورٺيي جو مثال:

گهٽي بري هي بات، سدا ستاوٹو سيڻ نون،
انت اگن اُٿ جات، چندن رگڙيا چڪريا.

(سدائين پنهنجي دوست/واسطي واري کي ستائڻ (تڪليف ڏيڻ/ستائڻ) تمام بري ڳالهہ آهي. چڪريا ڪوي چوي ٿو تہ گهڻو چندن کي رگڙڻ سان نيٺ انهي ۾ باهہ پيدا ٿي پوندي آهي.)

تُون وري:

تينو ري مت ايڪ، مکي، مڇر، ڏشت نر،
آپ ري جيٽو ڪو تياگ ڪر، اوران ڪو دک ديت.

[37] ڏوهو ڏسمو ويد، سگهڙ نا سالي گهڻو
(دوهو ڏهون ويد آهي، سگهڙ ماڻهو کي گهڻو سيکاريندو آهي)

(مکي، مڇر ۽ فسادي ماڻهو ٽئي هڪ سوچ جا آهن پنهنجي جيئڻ کي تياڳ ڪري ٻين کي ڏک ڏيندا آهن)

ڪوڙو:

ناري پريو نير، ٽاٻريو جهولڻ گيو
تري نہ پوگو تير، او ڏوٻو

(ناري پاڻي پريو ٻارڙو جهُولڻ ويو تري واپس نہ پهتو پريشاني ٿيڻ لڳي.)

ڪوت جي لفظي معنيٰ پرک يا اندازو آهي. ان جو مثال هيٺ ڏجي ٿو:

نپت گهُلاوري نيڻ” انگ واسينگ جُون موڙي
ٻولي ٻڙڪا ٻول، پريت پريتم سُون توڙي
سرور ڌوئي پاوء نير ٻپارا لاوي
چالي اٽڪي چال، گيت رسيالو گاوي
نر ڏيکي نخرو ڪري گهر گهر ۾ ڏولي گهڻي
ڪوگد ڪهي نڪران، او نپچي نار ڪلچڻي،

(جيڪا هر ناٽي جسم کي نانگ جيان موڙي، وڏي آواز سان ڳالهہ ڪري ۽ پنهنجي بالم (محبوب) سان محبت توڙي تلاءَ تي پنهنجن پيرن کي ڌوئي، ٻنپهرن جو پاڻي پرڻ وڃي، هلڻي ۾ نرالا انداز اختيار ڪري، محبت جاگيت ڳائي، مرد ڏسي نخرا ڪري، بي مطلب گهر گهر وڃي، ڪوي ڪو گد چوي ٿو تہ اي ناڪر واهڙي نار جا لڇڻ سنا ناهن هوندا.)

چارڻي شاعريءَ جي سمورين صنفن ۾ تشبيهون ۽ استعارا روز مره جي زندگيءَ مان کنيا ويا آهن. انهن کي مقامي زمين، رنگ روپ ۽ سندرتا آهي.

Gul Hayat Institute

بابت چوٿون

مکيہ چارڻ شاعرَ

سمنگ چارڻ

سنڌ جي ناليواري محقق الياس عشقي هڪ هنڌ لکيو آهي تہ:

سمن ۽ سومرن جو دور ڏکهن بيانہ داستانن جو دور هو. اهي داستان چارڻ، ڀٽ ۽ ڀان نظم ۾ چوندا هئا. انهي عرصي ۾ سمنگ چارڻ ٿيو. جنهن کي پرٿويراج راسوجي مصنف[38] چندر بردائي سان ڀيٽيو ويجي ٿو.

سنڌي ادب ۾ سمنگ چارڻ جو نالو مشهور آهي. سمنگ چارڻ ڄام لاکي جو چارڻ ۽ کيراڪوٽ جو رهواسي هو. سنڌ جي دنگ سان لڳندڙ ڀاڙيسري علائقي ککرالي جا کهر سما کنهن بہ چارڻ کي دان نہ ڏيندا هئا. کيترن ئي چارڻن وڏا وس کيا پر ککرالي جا کهر سما نہ ريجهيا. کيراڪوٽ ۾ هڪ دفعو چارڻن جي وڏي پنچات ٿي. جنهن ۾ اعلان کيو ويو تہ جيڪو ککرالي جي کيهر سمن کان ڏان وٺي ايندو. ان کي ڪڇ جي چارڻن جو اڳواڻ تسليم کيو ويندو نامياري محقق

---

[38] (چندر بردائي پرٿوي راج جو صلاحڪار هو هن جي جنم هنڌ تي اختلاف ملن ٿا ڪن لاهور ۽ ڪن راجستان لکيو آهي، چندر جي پئدائش سال ۽ پرٿويراج جي سال ساڳي آهي پرٿويراج راسو راجستاني ادب جو شاهڪار آهي، ڪجھ تحيقين ۾ عربي ۽ فارسي جي لفظن جي موجودگي جي بنياد تي چندر بردائي جي تخليق کان انڪاري جا رايا اچي رهيا آهن اردو اديب حافظ محمود شيراني ۽ ڪجھ هندي جا اديب انهن راين جا حامي آهن. پر انهن کي رد ڪرڻ وارن وٽ بہ پنهنجا دليل آهن انهن مان هڪ اهو آهي تہ سيد سليمان ندوي پنهنجي ڪتاب عرب وهند کي تعلقات ۾ لکيو آهي تہ جوئي جو ڪوٽ جلڻ وقت شهديو پانڊو عربي ۾ ڳالهايو هو" انهيءَ کي رد نہ ٿو ڪري سگهجي. مهاڀارت جي زماني کان عربي ۽ فارسي جو نندي ڪنڊ ۾ واهپو رهيو آهي، پرٿويراج راسو ۾ ڪمال جي رومانس سمايل آهي:

رين سين رتي مين سم، پرٿم سماگم وال نهادو دوا ريڪ هوا. پري پريتم رس جال

(ڪام ديو (عشق جي ديوتا) ٻن جسمن کي هڪ ڪري ڇڏيو ۽ هو محبت جي ڄار ۾ ڦاسي پيا)

Gul Hayat Institute

محمد سومار شيخ پنهنجي ڪتاب “ڪڇ جو رڻ”[39] ۾ ڄاڻايو آهي ته: ‘ ڪڪرالي جي علائقي تي ان وقت اوڍو ۽ ٻيڍو پائر راڄ ڪندا هئا. سمنگ چارڻ ڪڪرالي وڃي سمن جي محل اڳيان ڏان جي صدا هڻڻ لڳو. سمن طرفان روايتي طور تي انڪار جو جواب ٻڌي، چارڻ جو چت چري پيو ۽ ڳائڻ لڳو ته:

مينهون موٽا ٿام، ڏيڻ گهٽيون ڏهليون،
ڪڪرالي جا ڄام، ڪ پائئين ڪڪيون.

انهي بيت سمن جي نوجوانن کي چيڙائي وڌو پر اوڍي نوجوانن کي روڪي ڇڏيو. پاڻ اچي چارڻ کي چيائين ته اهو بيت واپس وٺ! پر راجا ئي هٺ اڳيان چارڻ جو هٺ به هار قبول ڪرڻ جهڙو نه هو. چارڻ چيو ته سما سائين ڏان ڏني ڪانسواءِ شعر واپس نه ٿيندو/ ان ۾ تبديلي نه ايندي. نيٺ مجبور ٿي اوڍي چيو ته چارڻ گهُر ڇا کپي؟ سمنگ وراڻيو ته سائين منهنجي صدا مينهون آهن. اوڍي 50 مينهون ڪيس ڏان طور ڏنيون. ڏان ملڻ تي چارڻ شعر ۾ تبديلي آڻيندي چيو ته:

مينهون موٽا ٿام، ڏيڻ گهٽيون ڏهليون،
پر ڪڪرالي ڄام، ڪ پائئين ڪوڏيون

سمنگ چارڻ ان ريت پنچائت جو شرط ڪٽي آيو. شرط ڪٽي اچڻ تي سمنگ چارڻ کي ڪڇ جي چارڻن جو اڳواڻ تسليم ڪيو ويو.’ چارڻن جي اڳواڻي ملڻ تي سمنگ جي ذميواري اڃان وڏيڪ وڌي ويئي. ڪڇ توڙي آسپاس جا سماٺ قبيلا سمنگ جي وڏيڪ عزت ڪرڻ لڳا. سمنگ ذميواري جو احساس رکندي ڌرتي جي دادلن ۽ دلاور ڪردارن مان “ڏهه ڏاتار ۽ ست سورمن جا داستان پنهنجي انوکي ذات جي ڏانءُ سان منظوم سرجي لوڪ جي زبان ۾ عوامي امنگن جا آدرش ٺاهي ڇڏيا. ننڍي ڪنڊ ۾

[39] ڪڇ جو رڻ ۽ محمد سومار شيخ سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو 2006ع ص 249

سخاوت ۽ سورهيائي جي ڪارنامن جو جڏهن به ذڪر نڪتو ته عوامي اڪير ۽ اڪنڊ ۾ اٽيل سمنگ جي ڪردان جون ڪٿائون مانائتي روپ ۾ پيش ڪيون ويون. سمن جي راڄ مان سمنگ جي متعارف ڪرايل ڪردان ۾ پروفيسر محرم خان وگهامل ۽ ڊاڪٽر ذوالفقار ڪلهوڙي مطابق (1) سخي سپڙ ڄام چوٽاڻي، (2) راءِ ڏياچ چاوڙو (3) جکرو اوڍاڻي، (4) اوڍو جکراڻي ،(5) لاکو ڦلاڻي، (6) ڄام ڪرن، (7) ڄام هٽند (هوند) ٿڏاڻي، (8) جسوڏڻ آڳڙو،(9) وکيو ڏاتار جاڙيجو (10) سخي ساهڙ رونجهو آهن. اهڙيءَ ريت سورمن ۾ (1) ڄام انڙ وير، (2) ابڙو اڙٻنگ، (3) پونئرو پاونگ، (4) بانڪو ٻداماڻي، (5) ڪاراڙو ڪونڌر، (6) هوٿي وريام ۽ (7) لاکو ڦلاڻي شامل آهن.[40]

سمنگ چارڻ جي شعرن ريگستان جي ڍڙن تي تارن جي رم جهم ۾ واريءَ جي ڪڻ ڪڻ کي مهڪائي جهنگل ۾ منگل پيدا ڪيو.

نه صرف سگهڙ سياڻن رهاڻ رس جي شروعات سمنگ جي ڪوتا سان ڪئي آهي، پر ڏنارن بانسرين ۽ چنگ جي سُرن تي پڳهر جي واس ۾ دل کي گرم گوڙهن جو سيڪ ڏيئي ڳايو آهي ته:

لاکي ڄام پڇايا، ميڙي مڱڻهار،
ٻيلڙا ٻيو ڏنو ڏيهه ۾ ڪو ڏاتار.

--

مٿو مڱج مڱڻار، ڪا پيرون مڱج وات،
اڄ اسان جي راڄ ۾ چارڻ مَ رهج رات.

--

ڦلاڻي لاکي وٽ، مون وڌو ڪيو ٿي وات،
گهيٽن پٽيون جو ٻڌي، سو ڏيندو کهڙي ڏات.

[40] روزاني ڊان 25 فيبروري 2007ع ، سنڌي لوڪ ادب مضمون ۽ مقالا ص 75

--

انبن لڳي ڪيري، ڄارين لڳي چٽ،
ويهہ چارڻ ماٺ ڪر، جيسين اچي وٽ.

--

وٽ اچي تيسين ويهان، تنهن کي لڳي دير،
جيءُ چارڻي جو وڃي، سو واري ڏيندو ڪير.

--

پورا ڏيان پنج سو ٻيا ان جا اُٺ پراءِ،
چارڻي چترائي سان مرتري پچائي ڪاءِ.

--

ان کي اوڏي نہ ٺئي، پڪو ماس نہ کاءِ،
چارڻي چترائي سان پيرون ويٺي پچاءِ.

--

وڪيي جا ڏات ڪئي، تنهن سان ڏند جهرن،
چارڻ پيرون او مڱي جي ڄارين منجهہ پچن.

--

مينهن چُٽي هئي ماٽڪي، ستن سمونڊين پار،
پائي آندا ها پور ۾ ، ڪچا پڪا ٽار.

--

ٻيٽو ويرم راءِ، پوٺو رانگڙ جکري،
ڏنو راءِ ڏياچ، مٿو مڱڻهار کي.

--

مٿو ڏوئي ميٺ، اُپي سورج سامهين،
سمو اڇريو پيٺ، سونل ڦل سونگهيو.

--

هٿن هٿيريون، لاکي ڪن لورئيان،
اندر اپسريون، لاکو لوڏڻ آيون

--

در آئي مڱڻي، دان سيڪو ڏي،
سپڙ سو ساري، جو جهوپڙين ۾ جهپڪيو.

--

اڄ گهرجين هٿ، ٻداماٽي پنرا،
مٿان پڳي پٽ، ويرين واٽون لائيون.

لوڪ ڪهاڻين مطابق وڪيي ڏاتار اڻ منداڻتا/ ڪمندا پيرون گهرڻ تي سمنگ کي پاراتي ۾ ڪوڙهيو چيو هو. هن جي پيشانيءَ تي ڪوڙهہ جو ٽڪو ٿي پيو. اهو ٽڪي جو نشان، سمنگ جي اولاد ۾ ٿيندو آيو.

روايتن موجب سمنگ چارڻ راڄ گهمندو همير سومري جي صاحبيءَ ۾ پهتو. سمنگ سان راڄن مان ڏان ۾ مليل مال متاع گڏ هو. سومرن کي سمنگ چارڻ جي سما پرستي معلوم هئي، ان ڪري سومرن سمنگ کي تنگ ڪرڻ جو اهڙو نادر موقعو وڃائڻ نٿي گهريو. سمنگ جي مهماني ڪرڻ بدران سومرن ساڙ وچان سندس مال ڦرائي ورتو. سمنگ فريادي ٿي، ڦورو سومرن خلاف همير کي دانهن ڏني، همير ڪيس شعر ٻڌائڻ جو حڪم ڏنو تہ سمنگ سمن جي ڪردارن تي شعر سڻائڻ شروع ڪيو. همير کان پنهنجن حريفن جي ساراه وارو شعر هضم نہ ٿيو. هن شعر تي چڙي، سمنگ سان انصاف ڪرڻ بدران ڪيس ترم ۾ بند ڪرائي ڇڏيو. هڪ ٻن ڏينهن کان پوءِ چئن چڱن جي وچ ۾ پوڻ سان سمنگ آزاد ٿيو. پرترم مان نڪرڻ سان هن جي اندر جي آڳ شعرن ۾ ٻري پئي ۽ چارڻ

Gul Hayat Institute

چوڻ لڳو ته:

همير کان پيئي، سومرن کان ويئي،
هميراڻان پوراهه، راڄ نه کندا سومرا.[41]

--

ستينءَ هو سوجهرو، ائينءَ ٿي اونداهه،
هميراڻي باهه، وسائي ورهين کي.

--

ستاويهين سهاءُ، کئي اڻيهين اونداهه،
هميراڻي باهه، ٻري نه ٻري جهڙي

--

ڍري ڍوري راءُ، جنهين چارڻ سان کاههُ،
پٽڻ پٽي جو ٽيو، سيج وتايو ساههُ،
هميران پو راههُ، راڄ نه کندا سومرا.

--

سڄو ڦسي پيا سومرا، اڌ ڦسي پيو لوڪ،
جهيڻي ٻارڻ جهوڪ، نه ته پيئي ليڙپيائي لاٽون ڪري.

--

سڀ ٽيا سومرا، ڏيہ تن پرجا،
همير جس ماتا، چارڻ چوندو ايترو.

سومرن جي صاحبيءَ ۾ رعيت کي بادشاهه خلاف مُٺ مُٺ سور هئا، پر اظهارڻ جو حوصلو نه هو "پٽر پرايو سور پنهنجا" واري ڪار چارڻ جي انهن شعرن سان، راڄن ۾ همير جي نندا ڪر موڙي اٿي. همير جي

[41] سگهڙ سياڻ کان هي شعر ائين به مليو آهي:
الا ائين هوءِ، سومرن وڃي صاحبي،
همير کان پوءِ راڄ نه ماڻن سومرا

ساٿين ۾ به اوچتو گهوٽالو پيو. راڻي ميندري جي رُسڻ سان سوڍن جو ساٿ همير کان ويو ته، چار هالي جا پُٽَ به ڪنهن ڳالهه تان ڏمرجي وڙهڻ لاءِ تيار ٿي بيٺا. چارڻ انهن کي چتاريندو چوڻ لڳو ته:

پلي پاٽي نه پيءُ، علي ان نه کاءِ،
هميراڻي ڪوٽ سان، جان جان جنگ نه ڪياءِ

--

ويڙهن جهليو نه رهي، هوتي سندو گهاءُ،
ڪو نه پرائيندو پاءُ، تنهن سان وجهي مامرو.

--

ڪڳمار ڪلندي جهليا، نو سو ۽ نو گهاءُ،
پلي به پلٽيو پڙ ۾، پيڙو هوتي پاءُ.

--

هوتيءَ سنديءَ ڦٽيءَ کي هو گيور گيور گُل،
سڀ مرن سومرا، تو ڪونهي ڦٽي مُل.

محقق احمد سومرو پنهنجي ليک "سومرا دور ۾ سنڌي شاعريءَ"[42] ۾ لکيو آهي ته، "سمنگ چارڻ جي دور ۽ واقعن بابت لکيل ڳاهن ۾ تضاد نظر اچي ٿو سڀ کان وڏو تضاد اهو آهي ته چارڻ کي لاکي ڦلاڻيءَ جي دور جو ٻڌايو وڃي ٿو. حالانڪ لاکي ڦلاڻي جي وقت ۾ همير حاڪم نه هو. همير سومرن جو آخري حاڪم ٿي گذريو آهي، جنهن کي ڄام انڙ شڪست ڏني،" مهتا نيڻسي[43] موجب ڄام انڙ لاکي ڦلاڻي جو همعصر هو. محقق معمور يوسفاڻيءَ پنهنجي هڪ ليک ۾ لکيو آهي، " تاريخ ۾ سمنگ نالي ٻه شاعر ٿي گذريا آهن."

[42] ڇهه ماهي تحقيقي جرنل ڪارونجهر جلد 8، شمارو 15 ڊسمبر 2016ع، ص97
[43] سنڌ جي سوڍن راجپوتن جي اتهاس جي هڪ جهلڪ ص17

Gul Hayat Institute

اهي سڀ ڳالهيون تحقيق طلب آهن. جيستائين تحقيق جي چند چاڻ ۾ چٽي سامهون اچن، تيستائين حتمي طو رتي ڪجهه چئي نه ٿو سگهجي. هڪ ڳالهه ڪرڻ ضروري آهي ته چيو وڃي ٿو ته سمنگ وڏي ڄمار ماڻي هئي. همير سومري جي حڪومت جي خاتمي سان سمن جي صاحبي قائم ٿي. سمنگ چارڻ، عمر جي آخري ڏهاڪي ۾ سمانگر جي رهاڻ جو رتن ٻڌيو هو. سمو حاڪم انڙ ڄام سمنگ کي دربار اچڻ جي لاءِ ڏولي موڪليندو هو. پٽ ڏٽي جي لفظن ۾:

چارڻ چاڙهي چوڏول ۾، تهان پوءِ نيو،
اچي رات ڪيو، سرفراز سيد چئي.

سمنگ جي شاعريءَ ۾ بيت، سورٺا ۽ دوها شامل آهن، جن کي "سمنگ جون ڳاهون" سڏيو وڃي ٿو لفظ ڳاهه بابت پروفيسر محرم خان پنهنجي هڪ مضمون ۾ لکي ٿو ته، " ڳاهه اصل ۾ اپڀرنش (پراڪرت) لفظ گاٿا آهي. ان جي معنيٰ آهي "ڳائڻ" (اسم) يعني جيڪو ڳايو وڃي "يا" جو سُر سان چئجي.[44]

ڳاهه ڳائڻ يا چوڻ جو هڪ مخصوص نمونو آهي. ڪنهن ڪٿا/ڪهاڻي / آکاڻي ۽ قصي ۾ ايندڙ شعر کي داستان گو ڳائيندو آهي. سمنگ جي ڳاهن جا ڳيرا ٻڌندڙ جي دلين ۾ آکيرا جوڙن ٿا.

سمنگ جي ڳاهن لاءِ چيو وڃي ٿو اهي چند وڏيا جي ماترائن بدران موسيقيت جي لئي ۾ رچيل آهن، پر سمنگ جي شاعري پڙهڻ سان محسوس ٿئي ٿو ته" سمنگ جا سورٺا ۽ بيت، ڪردار نگاري ۽ منظر ڪشيءَ جي ڪماليت توڙي چند وديا جي فن جي سانچي ۾ پرکڻ جهڙا آهن.

تڏي تڃ ڏنياس، سمون ساهڙ پٽ ۾،
پڏرو پرڪنداس، هٽند تڏياڻي ٿيو.

[44] سنڌي لوڪ ادب مضمون ۽ مقالا ص 75

--

اوٺي جي ڏانن، ڪيهون ابر لڳيون،
رج پئي راڻن، ڏاتار ڏٺجي ويا.

--

جا مٿو مڱڻن ناهه ڪو، تان سمي نه سوڙ،
ڪرن ڄام ڪرور، چٽي ڦلن مُٺ جيئن

--

ڪارايل جي ڪوڏ، مون ننگر سڀ نهاريان.
پينگهي پائي لوڏ، سر سمي ڄام جو.

سمنگ راڳ جو ڄاڻو هو. سنڌي موسيقي ۾ سمنگ ڪيرت جو موجد آهي. سورمن ۽ سخي ڏاتارن جي ساراهه ۾چيل شعر کي پرياٽ ٽاٽي مخصوص انداز ۾ ڳائڻ کي ڪيرت چئبو آهي.

وقت گذرڻ سان ڪيرت جي نموني مان وهاگ ۽ پرياتي راڳ پيدا ٿا. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ پنهنجي ڪتاب سنڌي موسيقي جي تاريخ ۾ لکيو آهي ته،" سومنگ هن چارڻ جو لقب هو. سومنگ معنيٰ پوري سو جي صدا هڻندڙ. "هتي اهو سوال پيدا ٿئي ٿو ته جيڪڏهن هي چارڻ جو لقب آهي ته پوءِ نالو ڪهڙو؟ سمنگ جي والدين جي نالن تي تاريخ جا ورق خاموش آهن.

منهنجي نظر ۾ سمنگ لقب نه اصلي نالو آهي. سمنگ سنڌ ۾ ذات به آهي، جيئن سومرو نالو به آهي، ۽ ذات يا قبيلو به آهي سنڌي زبان جو مشهور شاعر، خيرپور جو شاهنگ سمنگ ان ڳالهه جو شاهد آهي ته سمنگ نالي سان گڏ هاڻي ذات جو نالو به آهي.

سمنگ کي مينهون ڏان ڏيندڙ اهو ئي اوڍو هوٿل پري جي مشهور عشقيه داستان جو ڪردار آهي هوٿل پري ۽ ڪيهر اوڍي جي عشقيه

Gul Hayat Institute

داستان جون ڳاهون به ڀولي ۾ سناءُ جي بنياد تي چئي سگهجن ٿيون ته مشهور ڳاهن ۾ ڪجهه ڳاهون سمنگ جون تخليق ڪيل آهن.

اتر سيڙهون ڪيون، ڏونگر ڏمريا،
هينئڙو تڙڦي مڇ جان ساجن سنڀريا.

--

چڙهي چڪاسر پار، اوڏو هوٽل آهوڙي،
وڃائي ويٺي وار، پاٽي مٿي پدمڻي.

--

چڙهي چڪاسر پار، هوٽل نهارئي هيڪلي،
سينڌ ڪيلي وار، تري ۾ تڙڳون ڏي.

--

چاهي مار جيار، مرڻ چڱو محبوب سان.
جيو جيوارڻهار، نيٽان تنهنجي نگامري.

--

ججها ڏج جهار، ويسلڏي واگهيلي ڪي،
جت جوان اُپيار، اُت اوڏو اوٽليو

--

رڻ ۾ ڪريو مانڏورو وڃائي ڏاڙهون ڍاڪ،
اوڏو هوٽل پرڻيان، سورج پرجاڻ ساک

--

ماريس تو ڪي مور، سڄڻ جا وڙاوا ڪري،
آهين چت جو چور، اوڏو تو اداس ڪيو.

--

اسين گر جا مورلا ڪانڪر پيٺ پران،
رت آئي نه ٻولان، هينئون ڦاٽ مران.

--

ريل مڇيلا ڏونگرا، چارو لڳي چڪور،
وساريا سنڀاري ڏئي اي نه مارجي مور.

--

چنيون لکيون چار، هوٽل جي هٿڙي،
اوڏا وانچي نهار، اسان اچڻ ايترو.

هن ڳاهن/ بيتن مان ڪيترا سمنگ چارڻ جا چيل آهن. هوٽل پري ۾ ڪيهر اوڏي جي داستان تي ٻين شاعرن به شاعري ڪئي آهي. ننگر پارڪر جي ڪوي چنديرام ياٽ به هن قصي کي ڪوتا ۾ سرجيو آهي. داستان گو سگهڙن مختلف شاعرن جي شاعري ملائي ڇڏي آهي. جنهن تي تحقيق ڪرڻ جي ضرورت آهي. ناميارو نقاد ۽ ڏاهو رسول بخش پليجو سمنگ چارڻ جي ڳاهن سان ڳالهين واري شاعريءَ کي ابتدائي سنڌي شاعريءَ جي خوبصورتي سڏي ٿو.

سنڌ جي ڪلاسيڪل شاعرن، سمنگ جي شاعريءَ جي شخص ۽ سورويرَ ڪردارن کي ڳائڻ سان گڏ چارڻن جي ڪِرت ۾ سمنگ کي به ساريو آهي. مختصر لفظن ۾ ائين چئجي ته، سمنگ پنهنجو پاڻ شاعريءَ جو ڪردار بڻجي ويو. لطيف سائين چوي ٿو ته:

ٻاجهاڻو ٻيلي ڏٺي، ٻجهان ٻاجهه پئي،
سپڙ سا سئي، جيڪا چارڻ چت ۾.
(سُر پرڀاتي)

سپ سوالي سُمنگيا، داتا ڏيئي دان،
ٻاجهه ٻيلاتي پانيان!
(وائي :سر سريراگ)

شاه عبدالڪريم بلڙيءَ واري سپڙ جي ساراه ڪندي سمنگ جو

ذڪر ڪيو آهي:

جهوڙيرا جهٽڪن، مٿي ميين مڱڻا،
سپڙ رات سُمنگيا، ڏکيا ڏان ڏسن،
گهر تا گهوٽ اچن، چنتا لٿي چارڻين.

هتي معلوم ٿئي ٿو ته، سمنگ چارڻ، اسان جي ڪلاسيڪي شاعرن، شاه عبدالڪريم ۽ شاه لطيف وٽ اهڃاڻ جي صورت اختيار ڪري ويو سمنگيا!" لفظ اُن جو ساکي آهي.

لال ڀارٽ

چيو وڃي ٿو ته ڪوي لال ڀارٽ پاري نگر جي مشهور عشقيه داستان سڏونت سارنگا جو سرجڻهار آهي. لوڪ روايتن ۾ رنگيل سڏونت سارنگ جي قصي ۾ به لال ڀارٽ جو ذڪر ملي ٿو پر ادبي تاريخن جا ڪتاب " لال ڀارٽ جي جيون خاڪي جي حوالي سان خاموش آهن.

نئدي ڪند جي وڏي ريگستان جي ٻين ٻولين ۾ هن قصي جو تذڪرو گهٽ ملي ٿو سڏونت سارنگا جو قصو نج ٿري داستان آهي.[45]

پاري نگر جي عروج واري زماني ۾ پارڪر جي پٽن ۾ ٻيا به شهر وسيل هوندا. ان ڪري چئي سگهجي ٿو ته سڏونت سارنگا جي ڪهاڻي ۾ آيل اجين/ اجيڻ ٿرپارڪر جي ڪنهن ماڳ (شهر ڳوٺ جو نالو هجي. اسان تحقيق جي گهاڙو تي هلي سڏونت سانگا جي داستان، اجيڻ ۽ هن سهڻي سرجڻهار جي جيون خاڪي بابت پتو پائي سگهنداسين. چاچري جي ڪوي رڌچوڙ جي هڪ دوهي ۾ به اجيڻ/ اجين جو ذڪر آهي. هڪڙي راءِ آهي ته سڏونت سارنگا جي داستان جي شعرن جي بناوٽ سورمن جي دور جي شعرن جهڙي آهي. هڪ شعر ۾ سوڍن جي صاحبي جو ذڪر ملي

[45] ٿر جي ليکڪ عثمان اديب جو سڏونت سارنگا جي قصي تي ڪتاب ڇپيل آهي.

ٿو[46] جڏهن ته پاري نگر جي عروج وارو دور سوڍي جي جنم کان اڳ ۾ هو. سڏونت سارنگا جي قصي کي ٻين شاعرن به ڳايو آهي. لال ڀارٽ جي شاعري ڪارونجهر جي پهاڙي سلسلي ۽ واري جي ڀٽن تي گونجندي رهي آهي. هن پنهنجي شاعري جي ڳوٿڙي ۾ محبت کي مجبوري ۽ عشق کي عيب قرار نه ڏنو آهي. اچو ته ڪجهه شعرن جي حسناڪي روح ۾ اتاريندا هلون:

آگ لگي بن ڪو جل رهيو وڻراه،
هم جلي پنک بنا، پنڇي تون اڙ جاءِ[47]

(جهنگل کي باهه لڳي جنهن ۾ وڻ ٽڻ ٻرڻ لڳا آهن، اسان جا ته پر نه آهن انهيءَ ڪري جلي رهيا آهيون. اي پکي تون ته اڏري وڃ)

پان مروڙيا رس چکيا، بينا ٿانري ڏال ڏال،
تون جلي مين اڏ چلون، هي جيٽو ڪٽڪ ڪال.

(اي وڻ تنهنجي ٿاري ٿاري تي ويهي مون تنهنجا پن مروڙيا،تنهنجو رس چکيو (ڦل فروٽ کاڌو) هاڻي تون باهه ۾ ٻري رهيو آهين، ته آءُ اڏري وڃان!؟ اهو جيئڻ کهڙي ڪم جو...!)

ڪڙو ڏيکان نا پاڙڏي، لاگو ڏيکان نا تير،
مين پوڇان راجوي، ڪس وڌ تجيا سرير.

(پاسي ۾ نه ڪو ڪڙو (گهوباتو وغيره) نه ڪٿي تير لڳل ڏسان ٿي، اي راجوي! مون کي ٻڌا ته هرڻن جي جوڙي) ڪيئن پراڻ ڏنو...')

جل ٿورو نيهه گهڻو لگا پريم را ٻاڻ،
تون پي تون پي ڪر رهيا نڪل گيا پراڻ.

[46] پراڻو پارڪر، ليکڪ منگهارام اوجها، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، ص40

[47] آگ لگي بن ڪو جل رهي ساري پات،
پونڌا پکي تم ڪيون نا اڏي، پنک ٿانري ساٿ

Gul Hayat Institute

(هرڻن جي اُجايل جوڙي کي پلر جو پاڻي هٿ چڙهيو جيڪو ٿورو هو جوڙي جي پاڻ ۾ محبت وڏيڪ هئي هڪ ٻئي کي پاڻي پيئڻ جو آڇون ڪندا رهيا، پاڻي ڪنهن بہ نہ پيتو تان جو اڃ ۾ سندن ساهہ نڪري ويو.)

هيم ورڻ، ٻالڪ بدن، جهيڻ لنڪ مرگهہ اک،
او سوندر ڪم وسري، جي روهيڪ ڳڻ جيو لک.

(سونو رنگ، ٻار جي ڪومل بدن جهڙو بدن، سنهڙي چيلهہ ۽ مرگهہ نيڻي اها سوندري ڪيئن وسري سگهندي، جنهن جو هڪ ڳڻ لک جهڙو آهي)

تو ني ماريا همين سندري نجر ڪيرا ٻاڻ،
ڪڻ ڪبو ئي نہ ليجئي، ٻاوو مانگي جوين ڏاڻ.

(اي سندري! تو مون کي نظرن جو اهڙو ٻاڻ هنيو آهي، جو هاڻي ڪڻ (اناج) جي دان (خيرات) ڪڏهن نہ وٺبي، سامي تون کان جوڀن جو دان گهري رهيو آهي”

ٿان پوجيان ڏيو آن، ٿان پوجي ڏيوي،
تون اتيت جوگي ٿانري لي نار ڪيوي.

(اي سامي !تو سدائين ديوي ۽ ديوتائين کي پوڄيو. تون اتيت (انگ پيوت) جوگي آهين، تنهن جي نار ڪهڙي ڇا آهي، ڪهڙي اهميت رکي ٿي!!؟)

ٻاوا ري مانرا ٻاوليا، نظر راک آپري نيک
ڦوڙي ناکيس ٿانرا تارا کي مانگيس ڀيک

(اي سامي! منهنجا ساميڙا! تون پنهنجي نظر بهتر رک، آءُ تنهنجي اکين جا تارا ڦوري وجهندس تون ڪيئن ڀيک گهرندين)

مين ماريو تو هون مران، نا تو مري ٿانرو وير،
مانري ڏاوي آنک ڦڙوڪي تڏ ڦڙ ڦڙ پڙيو فقير.

(اي منهنجي بابيي!(تون مون تي ڪوڙا الزام نہ هڻ) جيڪڏهن فقير کي مون ماريو آهي تہ آءُ مران نہ تہ تنهنجو ڀاءُ مري. منهنجي ڏائي اک ڦڙڪي ، جنهن کي ڏسندي فقير پاڻهي تڙپي تڙپي مري ويو.)

سکي هيڪ اچبو ڏيکيو هون کي جاٽا شپ،
وچ آن وچيو وهہ گيا، تون ڏوهين پئي اُپ.

(اي سکي !آءُ هڪ اچرج جهڙي ڳالهہ ڏسي رهي آهيان، آءُ انهيءَ مان ڪيئن خير سمجهان؟ ڳئون ۽ ڳابو هليا ويا تون اجان تائين هٿ ڏوهڻ جيان هلائي ڇڻ اپ ڏوهي رهي آهي.)

سکي هيڪ اچبو پيو، نر کيان سيس ڦيرنت،
کا املان رو چانکيو، کا مڌ گهٽي پيونت.

(اي سکي! مون کي هڪ حيرت ٿي تہ (ناري سان نيڻ ملائيندي) نر ڪيئن ڪنڌ ڦيرايو!؟ يا آفيم جو موالي هو(آفيم گهٽ پيتل هو) يا دارون گهٽو پيتل هو)

نيڻ پدارٿ، نيڻ رس، نيڻا نيڻ ملنت،
اڻ مليا ري پريتڙي سيس ڌوڻي ڦيرنت.

(نيڻ نيڻن سان مليا، نيڻن نيڻن جو رس چکيو پر اڳ ۾ نہ مليل/اجنبي نيڻن جي پريتڙي جي ڪري حجاب ۾ ڪنڌ ڌوڻي ڦيريو)

نيڻ پدارٿ نيڻ رس ايوو جاڻي جي ڪوءِ،
نيڻان مينو ڦل نهين، واتيان منو نہ هوءِ.

(نيڻن جو نيڻن سان ملڻ، نيڻن جو رس چکڻ وڏي وٿ آهي، ائين جيڪڏهن ڪوئي ڄاڻي تہ نيڻن جهڙو منو ڦل (ميوو) نہ آهي، پر نينهن ۾ ڳاليهن/ قرب جي ڪچهري جهڙي ڪا مٺي شيءِ نہ آهي)

اجين نگري اڏبو پيو، مين نگر جوبو اڄ،
ناکو ڏيول ۾ پوتلي، نہ کو تميڻي رڄ.

Gul Hayat Institute

(اجين جي نگري حيرت جهڙي لڳي، اج مون پورو نگر نهاريو نہ
ڪوئي ڏيول ۾ اهڙي (تو جهڙي) مورتي آهي، نہ ڪا تنهنجي راڄ ۾ اهڙو
روپ آهي)

ڪاتڪ نيڻ تمهين وار جو آن هينئڙو راکو هاٿ،
چنچل نيڻ اي تو سوان گتي، نفٺ بکاري ني ذات،

(پنهجن قاتلن نيڻن کي روڪي هانءُ کي پنهنجي هٿ وس رک،
چنچل نيڻ سوين گهاٽ نهاريندا آهن . جيئن بکاري جي ذات پٽڪندي
آهي)

پاري نگر پڌارجو والما، ڪر جو پگوئا ويس،
جس گهر ناريل رونڪڙو اسن گهر ڏيجو آديس

(اي منهنجا بالم! ڳيڙو ويس ڪري پاري نگر اچجان جنهن گهر ۾
ناريل بيٺل ڏسين انهي گهر جي در تي الک جو هوڪو ڏجان)

تن پر تو پسم لگايا، هاٿ ۾ ليا ڪير،
سارنگا تانري ڪارڻي، ڪريو ويس فقير.

(تن تي ڦلهيار لڳائي هٿ ۾ مرلي ورتي آهي، اي سارنگا! تنهنجي
لاءِ مون فقير جو ويس ڪيو آهي.)

پاراٽي را رائيڪا، ٽانرو ڏوڏ ڊوڙاٽو جائي،
سڏونت آئي تو ايم ڪهي، سارنگا روتي جائي.

(اي پارڪر جا ڏوجهارا! (مون کي ايترو نہ ڏس ماٺ ڪري ڊڳي جي
ڏُهائي ڪر) تنهنجي هٽن مان ڪير هارجي رهيو آهي، (پاڻ سنياِل) سڏونت
هتان لنگهي تہ چئجان تہ سارنگا هتان روئندي پئي وڃي)

آنبو جهري آنبلي، پجي نو سريو هار،
رس چس تو سپ چڪيا ڪيون روئين گينوار

(انب جي وڻ هيٺ انب جو رس ٽمي رهيو آهي، جنهن سان
منهنجو نو سر (نو لڙين وارو) هار پسي رهيو آهي، اي ڳهيلا! تو رس چس
چڪيا سپ پوءِ چو روئي رهيو آهين.)

ڪانچوئو ڪس پيو سارو پراٽو سري،
ويرا مين تنا برجيئو باپي ناه ڪسري

(ڪانچوئي (پولڪي) ۾ ڪس پئجي ويا آهن، چُني سرن سان
پرجي ويئي آهي، اي ياءُ! مون توکي اڳ بہ چيو تہ باپي جي چلت ۾ ڦيرو
آهي)

بودو ڪپڙو بهو رنگو سيٽڻ واڙو اڊينگ
تڙ تڙ ٽانڪا تت گيا، آرس موڙتي انگ.

(پراٽو سڙيل ڪپڙو بدرنگو آهي . جنهن کي اڊينگ درزي سبيو آهي، مون
جيئن آرس موڙيو ٽانڪا تڙ تڙ جو آواز ڪندي ٽُٽي پيا.)

اس ننگري ۾ مورک وسي، چتر وسي نا ڪو
ڪانگا موتي چگ گيا، ڪوڪ نہ ڪري ڪو.

(انهي ننگري ۾ مورک وسن ٿا، ڪوئي ڏاهو نہ ٿو رهي، ڪانگ
موتي چڳي رهيا آهن پر ڪوئي آواز ڏيئي اُڏاري نہ ٿو)

اس ننگري ۾ چتري وسي، مورک وسي نا ڪو،
ٻالاپڻ ري پريتڙي آج ميٺ ميلاپو هو.

(انهيءَ ننگري ۾ چتر وسن ٿا، ڪوئي مورک نہ ٿو رهي، ننڍپڻ جي
پريتڙي آهي. اج ميل ميلاپو ٿيو آهي)

پاري ننگر پنٿ گهٽو سوڍانڪي رو ڏيس
وهيلو وڙجو والما، جوگيان سندي ويس.

(پاري ننگر سوڍي جو ڏيهہ پنڌ گهٽو آهي، اي منهنجا بالم! تون
جوڳي جي ويس جلد اچجان)

Gul Hayat Institute

اجلي چارڻياڻي:

ريگستان جي ريت تي اجلي جي پريم ڪهاڻي ۾ ڪوتا لوڪ ڪهاڻي جو حصو ٿي نسل در نسل سفر ڪري رهي آهي. سونهن جي سورج مکي تي ڪڏهن شام جا پاڇا لڙي نہ آيا اهن. هن جي شاعري ۾ شصيت سدائين اڇي اجري ٿي سامهون آئي آهي.

ڳالهين جا ڳوهر چون ٿا تہ يارنهن ٻارنهن صدي ۾ هالا جي راجا پاڻ جي نگري ۾ امارا نالي چارڻ رهندو هو جنهن جي اجلي نالي هڪ نياڻي هئي. هڪ ڏينهن پاڻ جينوا جو پٽ ميها جينوا شڪار جي لاءِ نڪتو رستي ۾ ڏومالي ڳوٺ وٽ نوجوان ناري اجلي تي نگاهہ پئي. حسن جي سراپا مجسمي اجلي جي نيڻن جو ٻاڻ ڪپي ويو. اجلي کي بہ ميها جي مورت موهي ڇڏيو. محبت جي مايا روپي ندي ۾ ڪنول جيان ترڻ جي تمنا ڪر موڙي اٿي. پريم واس ۾ اجلي ميران ٻائي کان گهٽ وقت اڳ ۾ جينوا کي سانوريي جي صورت ڏني پر هن عقيدت جا گل ارپڻ ڪرڻ جي بدارن الفت جا گل پيش ڪيا.

وقت گذرڻ سان شادي جو ڳالهين هليون پر ريت جي راڻي نوجوان جينوا اهو چئي جواب ڏيئي ڇڏيو تہ راجپوت ۾ چارڻ گهراڻن جو تعلق ڀائرن جهرو آهي. آءُ انهي مرياده کي ڪڏهن ٽوڙي نہ ٿو سگهان. جينوا جي انهي جواب سان اجلي جو جيءُ جهوري پيو. روايتن جو پوئلڳ راجپوت بہ پاڻ سنڀالي نہ سگهيو. جرمني جي مفڪر فريڊرڪ نٽشي هڪ هنڌ لکيو آهي تہ: " هڪ عورت جي سچي محبت اهڙي وحشت ڀري ٻاهہ آهي جنهن کي ڪو بہ مرد برداشت نہ ٿو ڪري سگهي."

من جي مرمر ۾ محبت جي لڳل ٻاڻ جي درد ۾ جينوا ڪجهہ ڏينهن اندر تڙپي تڙپي پراڻ تياڳي ويو. پريتم جي پر لوڪ پڌارڻ تي کليل اکين سان جيون جو خواب ڏسڻ جي اجلي جي تمنا جلي رک ٿي ويئي. جينوا

جي وڇوري ۾ وياڪل اجلي ننڊ ستل پوپٽن جي اکين جي سپني ۾ بہ سمائجي نہ سگهي هن شاعري جي ٻيلي ۾ گهايل پکي جيان پناهہ ورتي، پوري زندگي ميها جينوا جي لاءِ ورلاپ ڪري شاعري جي روپ ۾ ڏکاري جيون جو ڪرب ڪونج جيان ڪرلائيندي رهي. هن جي شاعري ۾ وڇوڙي جا وڍ ۾ پريت جي پيڙا آهي تہ من جون محروميون ۾ زندگي جون شڪستون بہ شامل آهن. هن عشق جي ساز تي لوڪ لڄا کان بلند ٿي هر لفظ لهو ۾ ريتو ڪري ڳايو آهي. هن جي شاعري ڪنهن ديوي ديوتا جي مورتي ۾ گم نہ ٿي ٿئي. هن جي شاعري انساني عشق جو آئينو آهي. جنهن ۾ الفت جا جذبا جرڪن ٿا. هن پيار جون ڳالهيون رڳو چپن سان نہ چيون آهن پر اکين جي اپڪار سان ڪيون آهن. ڳوڙهن جي پاڻي ۾ چاهت جو چند ڳوليو آهي. مون کي اجلي جي شاعري پڙهندي فيض احمد فيض ياد آيو تہ:

وہ تو وہ هي، تجهي مجهہ سي هو جائيگي الفت،
تم ايڪ نظر ميرا محبوب نظر تو ديکو

هن جيڪي سورٺا شعر ڇپيا آهن تن کي ريگستاني ادب ۾ "پيچولي" جو نمونو سڏيو ويو آهي. اجلي جي پيچوليءَ ۾ جذبي جي انوکي ڌارا سان گڏ فني پختگي بہ موجود آهي. لوڪ گيتن جي ردم جهڙي روانيءَ ۾ ترنم جو تاثر بي اختياريءَ سان ٻولن کي جهونگارڻ جي لاءِ من کي اتساهي ٿو هن جون تشبيهون، استعارا ۾ ترڪيبون سادگي سان ٽمٽار ۾ منفرد آهن. هن جو ڪو بہ لفظ اجائي ڀرتي نہ آهي.

لوڪ ادب جي ميڙڻ دوران مون ڪافي ڪوشش ڪئي تہ پيچولي جي شعرن کان سواءِ اجلي جي ٻي شاعري ملي؟ اجلي جي جيون چريترن بابت حتمي راءِ ملي وڃي پر ريگستاني ادب جون تاريخون اجلي جهڙي سگهاري شاعره جي باري ۾ خاموش آهن. جيستائين ڪا نئين

Gul Hayat Institute

تحقيق سامهون اچي ٿيستائين حاصل ۽ لاحاصل جي وچ ۾ اداس ٿي ويهڻ جي بدران پيچولي جي شعرن کي پڙهي اجلي جي شاعراڻي سگهه کي پرڻام پيش ڪريون ته ڪيئن هن درد جي موتين جي پوچ ڪوتا ۾ ڪئي آهي.

ڇيٽ گهڙي نا جائي، (مانرو) جمارو ڪانڪر جاوسي،
(مو) بلاڪتڙي گهائي، (تون) جوڳڻ ڪرگيو جيٺوا!

(جنهن کان سواءِ هڪ گهڙي نه گذري، ان بن منهنجي زندگي ڪيئن گذريندي!؟ مون نماڻي ناري کي وڇوري جا وڏ ڏيئي جيٺوا تو جو ڳڻ ڪري وئين....!)

"جوڳڻ ڪر گيو جيٺوا" واري پڪار ۾ ڪيڏي پيڙا آهي! هڪ نماڻي نار انهيءَ کان وڌ ڪهڙي ميار ڏيئي سگهي ٿي:

جيٺا ٿانري لار، (مهي) ڍولا وستر پهريا
(لي) مالا چنري هاٿ، جپتي ڦرون ري جيٺوا.

(جيٺا منهنجا رنگ برنگي ڪپڙا ۽ هار سنيگار سڀ تو سان هئا تنهنجي پويان گيڙو ويس پائي چنري هٿ ۾ ڪٽي چندن جي مالها جو جاپ ڪندي ڦري رهي آهيان.)

جوڳڻ جي ويس ۾ اجلي پوري سرشٽي کي جيٺوا جي جدائيءَ ۾ روئندي محسوس ڪيو. رات جا ستارا آسمان جي اکين جا ڳوڙها لڳا، چنڊ جي روشني ۾ اجلي جي من جا گهاوَ گل وانگر ٽڙيا،اجلي جو من دنيا جي رنگن روپن کان ڇا رتو!؟ سچ ته ڪڏهن هن کي پرچائي نه سگهيو..! هرڻي جهڙو هن جو هانءُ رڃ ۾ رلندو رهيو:

ٿولي سوُن ٽلتانهه، هرڻ من مانو هوئي،
بالم بڇڙتانهه، جيوي ڪِن وڌ جيٺوا!

(ٿُولي مان ٽرڻ کان پوءِ هرڻ جو من گهايل ٿي پوندو آهي. ان جي ڪهڙي حالت هوندي آهي. ائين منهنجا محبوب جيٺوا تنهنجي وڇوڙي ۾ آءُ وياڪل آهيان. سڄڻ جي جدائي ۾ ڪيئن جي سگهجي ٿو.)

اجلي کي يقين هو ته سنسار ۾ چڪوي ۽ سارس کان پوءِ ٿي جوڙي جيٺوا ۽ هن جي ٿيڻي آهي. پر ائين نه ٿيڻ تي درد اجلي جي دل جي درين جا سمورا تاڪ توڙي داخل ٿي ويا، جيون ۾ ڪو دم دلاسو نه رهيو هن جو سارو وجود وهم ٿي پيو ته:

جگ ۾ جوڙي دوئي، چڪوي ني سارس تڻي،
تيجي ملي نه ڪوئي جوتي هاري جيٺوا .

(جڳ ۾ چڪور ۽ سارس جون ٻه جوڙيون مشهور رهيون آهن، هڪ ٻي کان ڌار تڙپي تڙپي مري ويندا آهن، هن سنسار ۾ ٽي جوڙي اهڙي ڪنهن جي به نه ملي، جيٺوا ! آءُ ٽي جوري جي تلاش ڪندي ڪندي هارجي ويس.)

چڪوا، سارس واڻ، ناري نيهه تينون نرڪ،
جيوڻو مسڪل جاڻ، جوڙي بڇڙيان جيٺوا!

(چڪور، سارس ۽ ناري ٽنهي جو نيهن ڏاڍو ڏکيو آهي. جيٺوا جوڙي جي وڇوڙي سان ٽنهي جو جيئڻ مشڪل ٿي وڃي ٿو.)

پنهنجي پريت کان وڇڙي پريمي جو جيئڻ موت کان به بدتر هوندو آهي. اجلي "جيوَڻو مشڪل ڄاڻ" چئي پنهنجي دکي جيون جي عڪاسي ڪئي آهي. جيٺوا کانسواءِ اجلي جو سنسار سڃو ٿي پيو. جيٺوا بن جڳ هن کي ٻگهن جو ميڙ لڳي ٿو. جهنگ جي ڪٽيا ۾ رهي اجلي چوي ٿي ته :

پاپاسر پيسهه، هنسا پيڙا نا هُويا،
ٻگلا سنگ ٻيسهه، جوڻ گماوي جيٺوا.

Gul Hayat Institute

(سنسار روپي مانسرور ۾ رهڻ باوجود جينوا جهڙن هنجن جو ساٿ پراپت ٿي نہ سگھيو. ٻگلن (ٻگهن) سان گڏ رهي جينوا مون پنهنجو جيون وڃائي ڇڏيو.)

جن جي دل ٽٽي ويندي آهي تن جي لاءِ آباد دنيا ويران نظر ايندي آهي. گھوڙي سوار تہ ڪيئي اچن وڃن ٿا پر اجلي جون اکيون جينوا جي لاءِ تڙپن ٿيون،

وڏيسي اسوار، گھوڙلان ري گھومر ڪرين،
اٻلا رو آڌار، جڪو نا ڏيکان ري جينوا

(گھوڙن کي گھمائيندي ڪيئي پرديسي سوار نظر اچن ٿا، پر مون نماڻي نار جو آڌار جينوا تون نظر نہ ٿو اچين).

آنگوڻي ري آگ، لوپي لگواڙي گيو
رني ساري رات، جمپ نا پري ري جنيوا.

(اي لوپي تون آگوڻي جي آڳ لڳائي هليو وئين، آءُ ساري رات رني آهيان جينوا هڪ پل بہ ننڊ نہ آئي آهي.)

هينئي وهائي هڙ، ڪيڙي گيو ڪيتر جُون،
پريتم پاڇو وڙ، جمپ نا پڙي ري جينوا.

(هينئين تي هر هلائي ٻني جيان ڪيڙي ويو آهين، اي پريتم جينوا! تون واپس موٽي اچ، تو بن چين نہ ٿو اچي.)

اجلي پنهنجي سلجهيل سار ۾ انهن ڏينهن کي بہ ساري ٿي، جڏهن موسم سان مشورو ڪري پيار جي مانسرور جو نرمل جل پيتو هو پر هاڻي هن جي الجهيل اکڙين آڏو ننڊڙا ننڊڙا ٿويا آهن. جتي هن جي اندر جي اڄ اجهي نہ ٿي، هڪ شعر ۾ ماضي ۽ حال ٻنهي جي ڪيفيتن جا رنگ ميڙي چوي ٿي تہ:

جل پيڏو جاڏيهہ، پاٻاسري ري پاوٿ
نَنِڪيِئي ناڏيهہ، جي نا ڏاپي جينوا!

(مون پاٻاسر (مانسرور) جي ڪونگرن / گھاٽن تي سڪون سان ويهي نرمل پاڻي پيتو هو،هاڻي ننڍن ننڍن / ٽوين جو پاڻي پيئڻ سان من جي اڄ ختم نہ ٿي ٿئي.)

اجلي جينوا کان وڇڙي پاڻ تنها پکي ۽ اداس آکيرو ٿي ميارن جي ٻولي ۾ چوي ٿي تہ:

اينڏا انل ٽٽانهہ، وڻ مالَي (ماڙيهہ) موڪِي (ناڪي) گيو،
اُر اَن پانک وِڏانهہ، پاڪي ڪِن وڌ جينوا

(جينوا (آءُ چڻ پکي جو آنو هوس) تون آني وانگر (جهنگل) جي آکيرن ۾ اڇلائي هليو وئين (پر اهو سوچ) آنو سيني ۽ پکن جي گرميءَ کان سواء واڌ ويجهہ ڪري سگھي ٿو!؟

ڇا ماڻهو محبت جو ائين انڪاري ٿيندو.؟ جيئن جينوا ٿيو! وڻ مالي موڪي گيو”واري سٽ ۾ ڪيڏي تڙپ آهي!! انهي تڙپ ۾ اجلي جيون جي انڌاري رات ۾ جلندڙ جاڳ ٿي پوي ٿي.

جَنجر جڙيا جائي، آڏي جائي ار مانهين،
ڪونچي ڪوڻ لگائي، جڙيا جاتي جينوا.

(جينوا تو منهنجي اندر پيهي منهنجي دل کي زنجيرن سان ويڙهي امنگن جي دروازي تي تالو لڳائي ويو آهين! (تنهنجي پريت جي چاٻي ڪٿان آڻيان) جنهن کي تون ويندي ويندي ڪلف ڏيئي ويو آهين ان کي کولڻ لاءِ چاٻي ڪير لڳائيندو!؟

اجلي ڄاڻي ٿي تہ جينوا ڪيڏانهن ويو آهي، پر پوءِ بہ من جي اداس ڏهري ۾ يادن جو ڏيئو ٻاري چوي ٿي تہ دل جي تالي جي چاٻي ڪٿي

تون ڪيڏانهن هليو ويو آهين!؟

تالا سجڻ جڙي، ڪونچي لي ڪيٽي گيو.
ڪُلسي تو آئي، (نا) جڙيا رهاسي جينوا.

(وڏو (ءِ مضبوط) تالو لڳائي چاٻي ڪٽي تون ڪيڏانهن هليو ويو آهين؟ هي جينوا تنهنجي آئي کلندو نہ تہ اُتي ئي بند رهندو.)

"ڪيڻ گيو" ۾ ڪيڏو درد آهي!

آوين اور انيڪ، جڻ پر من جاوي نهين،
ڏيسي بن هيڪ جاگا سوني جينوا.

(ٻيا ڪيترائي اچن ٿا، پر منهنجي دل انهن ڏي وڃي ئي نہ ٿي (مون کي محسوس ئي نہ ٿو ٿئي تہ ڪير آيو آهي)، منهنجا ڏيهي جينوا! تو هڪ بنان منهنجي دل جي جاءِ سڃي آهي.)

آنبو اونچي ڏار، هُلسي پڻ پگي نهين،
ڪچي ڦل ري لار، جي ڏگايو ري جينوا

(انب جي وڻ جا ڏار اونچا هئا، مون انهن تائين پهچڻ (چڙهڻ جي) ڪوشش ڪئي، پر ڦل واري ٽار تائين نہ پهتس. جينوا! مون (تنهنجي محبت جي) ڪچي ڦل جي لاءِ پنهنجو جيءُ سڪٽو ڪيو.)

ڀتا جل چوريا، پُسلي پرا پيا نهين،
نانڪڙي ناڙيان، جيءُ نا ڍاپي جينوا.

(جينوا! آءٌ تنهنجي پريت جي ڀرپور دريا مان چاهت جا چرون (هٿڙيون) ڀري پي نہ سگهيس (تو پياريو نہ) انهن ننڍڙين ندين مان (هاٽي) اڃايل اندر جي اڃ اُجهي نہ ٿي.)

ڪوي پينگڙ

ڪوي پينگڙ چارڻي ساهتيہ جو تمام وڏو نالو آهي ڪوي پينگڙ

شاعري جي فن جو تمام وڏو ڄاڻو هو. هن چند وديا ۾ نوان تجربا پڻ ڪيا. ڪوي پينگڙ جي نالي پويان پينگڙسي ڪاليج کليو، جنهن ۾ چارڻ شاعرن کي شاعري جي جي فن جو نصاب پڙهايو ويندو هو. ٽر جي رهاڻ رس ۾ ڪوي پينگڙ جي ڪوتا پڙهي ويندي آهي. هڪ مشهور نظم آهي. جنهن ۾ زمين جي ماپ، جيوت، فطري نظارن جو ذڪر ٿيل آهي.

جنف چارڻ

جنف چارڻ پنهنجي دور جو مشهور ڪوي ٿي گذريو آهي، عمر ڪوٽ جي سوڍن ڪاروڙو چارڻ جي جاگير جنف چارڻ کي ڏان ۾ ڏني هئي. جنف جي زندگيءَ متعلق ڪوي هيمڏان چارڻ (اصل ڳوٺ منڙيو چارڻ هاٽوڪو پتو پاٻوهر) ۽ ڪجھ ٻين سگهڙن جي ٻڌايل روايت مطابق صديون اڳ ڏڪار ورهيہ ۾ چارڻن جو قافلو ڪاهوڙ جي ڳوٺن مان لڏي ساڪي گڏ ۾ آسو جي ڳهيلڙو وٽ اچي رهيو. آسي چارڻن جي وڏي خدمت ڪئي. ڪجھ ڏينهن ترسڻ کان پوءِ قافلو بئراج ڏانهن وڌڻ جي لاءِ روانو ٿيو پر ننڍڙي جنف جي ماءُ چارڻياڻي اهو چئي آسي جي گهر ترسي پئي تہ: منهنجو ننڍڙو ناچاڪ آهي سفر جي پيڙا هن کان برداشت نہ ٿي سگهندي ، آءٌ اوهان جي ڏيءَ آهيان. مون کي اجهو ڏيو تہ ڏکيو وقت ڪٽيان. آسي چارڻياڻي کي ڏي جو رتبو ڏيئي ترسايو وقت گذرندو ويو ننڍڙو جنف اچي وڏي ٿيو. آسي پنهنجي اولاد جي شادي ڪرائي، پر جنف جي شادي نہ ڪرائي سگهيو. آسي جو ساھ سڪرات ۾ اچي ڏولچا ۾ پيو. هن کي ارمان ٿيو تہ آءٌ جنف جي شادي نہ ڪرائي سگهيس. راٺو جئہ برهم آسي جو ماسات هو. هُن اچي آسي کي وچن ڏنو تہ "آءٌ جنف جي شادي ڪرائي ڏان وغيره ڏيئي سکيو رکندس، تون سڪون حاصل ڪر. اهڙي تسلي ملڻ سان سڪرات ۾ ستل آسي پراڻ تياڳيو. راٺو جئہ برهم جنف کي پاڻ سان گڏ سوڍن جي صاحبي ۾ وٺي آيو. وقت گذرڻ سان راٺي جئہ

Gul Hayat Institute

برهم کي آسي سان ڪيل وچن وسري ويو. هڪ ڀيرو وسڪاري جي رت ۾ گهنگهور گهٽاءَ ڏسي جنف جو جيءَ جهري پيو. آسو ياد آيو. هن شاعريءَ ۾ ورلاپن جون اڇي وڄڙيون چمڪايون. شاعريءَ ۾ آسي جي سار ۽ راڻي جڻ برهم کي ميارون هيون. راڻي جڻ برهم جي گهر واريءَ جي ڪنن تي چارڻ جو سوز ڀريو سُر پيو. راڻي روئي پئي. جڻ برهم کي چيائين ته، "تو ظلم ڪري ڇڏيو آهي، چارڻ جي سار لهو. " راڻي جڻ برهم کي آسي سان ڪيل پنهنجو وچن ياد پيو پوءِ راڻي جڻ برهم جنف جي شادي ڪرائي. ڪجهه رايا راڻي جڻ برهم ۽ آسي ڳهليڙي جي ماسات هجڻ کي رد ڪن ٿا. انهن راين مطابق آسوءِ جڻ برهم جي دوستي هئي.

چيو وڃي ٿو ته :سوڍي راڻي راج ديو عمر ڪوٽ کي هٿ ڪرڻ وقت جنف چارڻ کان مدد ورتي هئي. انهيءَ آڌار چئي سگهجي ٿو ته، آسي وٽان جنف کي وٺي اچڻ وقت جڻ برهم کي راڻپ ملڻ نه هئي ان وقت جڻ برهم جو پيءُ سوڍو راج ديو راڻو هو. چارڻي ادب جي هڪ چند موجب جنف کي راڻي جڻ برهم جي پٽ جسول سنبت 1291 تي ڪاروڙي جو ڳوٺ جاگير طور تي ڏنو. جتي اڄ به چارڻ رهن ٿا. پروفيسر شڪتيڏان ڪويا چوي ٿو ته:

مارو ٽڻو پوان مهه، تڻ را بيٽا آٿ،
اوٿان ۾ ڏيٽو پاٽوي، ٿيا چارڻ ٿاٿ،

(مارو جو پوان مهه پٽ هو جنهن جا اٺ پٽ ٿيا، جن ۾ ڏيٽو پاٽوي /موپي هو جنهن جو اولاد ڏيٽا چارڻ سڏجي ٿو.)

ڏيٽي هندو ڏيکرو، نڏر جنف نام،
پايو ڪروڙ پساو ۾ گڻ ڪاروڙو گام

(ڏيٽي جو پٽ جنف نالي ٿيو جنهن ڪروڙ پساو ۾ گڻن ڀريو ڳوٺ ڪاروڙو پايو)

تاريخ جي ڪجهه ڪتابن ۾ عمر ڪوٽ کي هٿ ڪرڻ ۾ چاچڪ ديو جو نالو آيل آهي. راڻي چاچڪ ديو جنف چارڻ کي ڪاروڙو ڪروڙ پساو ۾ ڏنو هو. هن وقت تائين ملندڙ روايتن ۽ تاريخ جي حوالن ۾ ڪا به ڳالهه حتمي نه آهي جنف جي شاعري وقت جي وير ۾ محفوظ رهي نه سگهي آهي.

جمن چارڻ:

هي ضلعي خيرپور ميرس جي تعلقي گمبٽ جي ڳوٺ "کهڙن" جو وينل هو وفات ڪانپوءِ پير ڪٽپير جي قبرستان ۾ دفنايو ويو سندس پيءُ جو نالو محمد بخش چارڻ هو جمن چارڻ جي جنم جي تاريخ تي سنڌي ادب جي لکت ۾ گهٽي وقت تائين پردو پيل رهيو آهي، جمن جي وفات جي تاريخ ميمڻ عبدالغفور سنڌي پنهنجي ڪتاب سنڌي ادب جي مختصر تاريخ جي صفحي 126 تي 115هه ڄاڻائي آهي، سگهڙ لوڪ هن جو زمانو 1668 کان 1738 ٻڌائين ٿا. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، جمن جي آخري آرامگاهه جي ڪتبي تي لکيل وفات جي سال 1193هه ڄاڻائي آهي. جمن چارڻ ۽ جلال ڪتيءَ ۾ قلات جي خان جي شهادت تي بيتن جي ڏي وٺ ٿي. سندس اها شاعري 'جنگ نامہ' ۽ 'ٻيلاين جا ٻول' ۾ شامل آهي. جمن سنڌي شاعري ۾ مداح جو بنيادي عروضي شاعر آهي. هن مسڪين ۽ نابين چارڻ شاعر جو نرينا اولاد نه هو سير مٽي جي لاءِ سڪندي هن حضرت پيران پير عليہ الرحمت جي مداح چئي. جيڪا تمام گهڻي مشهور آهي.

جمن چوي جاهل آهيان، ڪرتين ڪچو ڪاهل آهيان،
تو در سندو سائل آهيان، يا پير پيران بادشاهه!

چون ٿا ته جمن جي دعا اگهجي ويئي ڪيس نور ملڻ سان گڏ نرينو

Gul Hayat Institute

اولاد پڻ ٿيو. سنڌ ۾ “جمن وارو سوال” پهاڪي طور مشهور آهي. هن هڪ سوال “ماڙيءَ تي ننهن ڏڏ ولوڙيندي ڏسان” ۾ ٽي ڳالهيون گهريون هيون. مالڪ هن جي من جي مراد پوري ڪئي.

ڪڇهرين جا ڪويسر چون ٿا ته جمن چارڻ تمام مسڪين ماڻهو هو. سخت بيماري ۾ سڄو جسم ڦٽ ڦٽ ٿي پيو هو. ڪجهه ماڻهو جمن کي جهولي ۾ کڻي اچي سپڙ ڄام جي اوتاري ۾ ڇڏي ويا جتي هن کي اهڙي حالت ۾ ڏسي ڄام سپڙ جي گهر واري بيبي گنجانه ڄام کي چيو ته هن فقير جي واسطي پاڻ گڏجي ڏٽي در دعاڳو ٿيون. من ڪا مالڪ جي هن تي مهر ٿي پوي. سخي خاندان جي دعا گهرڻ جي دير هئي. جمن صحتياب ٿي پيو پر ڳوٺ وڃڻ کان اهو چئي انڪاري ڪري ڇڏيو ته “ڳوٺ ۾ منهنجو ڪجهه نه آهي” سخي ڄام چيو ته دل نه لاهه چارڻ! پرڀات جو آءُ ايترو دان ڏيندس جو گهر وڃي موجون ڪجان. اسر جو سخي ڄام چيو ته چارڻ ٻنهي هٿن سان کڻي سگهين اهو کڻ. جمن گهوڙن جي طبيلي ۾ وڃي هڪ هٿ اڀرندي، هڪ اولهندي ڪِلي ۾ وڌو. ڄام سپڙ طبيلي جا ٽي سو گهوڙا سينگاري جمن جي حوالي ڪيا پوءِ اتان چارڻ نڪتو رستي ۾ ڄام سپڙ جي ساهرن وٽ به ويو جتي به هن کي لاک پساهه ڪيو ويو. ائين هن جي زندگي تبديل ٿي. پوءِ هن شادي ڪئي، ڪين اولاد به ٿيو.

جمن چارڻ سگهڙائي جي ٻولن ۾ ؛‘نادانن جا قسم’ ‘پنجئي بدنام’، ‘پنجئي مئي مت’، ‘پنجئي گهوچائي’ ، ‘پنجئي سهنجي’ جي عنوانن سان به شعر چيو آهي. هن جو هڪ شعر جو عنوان “شعر گلن بابت” اهي. اهو ڪافي مشهور ۽ مقبول آهي جنهن ۾ ڪلهوڙن جو ذڪر آهي. مون ڪافي ڪوشش ڪئي ته جمن جي شعر ۾ سمن جي صاحبي متعلق شعر ملي سگهي پر نه ملي سگهيو. جڏهن هن جي زندگي ۾ ڄام

سپڙ جو اهم ڪردار آهي. ڇا هن ڄام جي سخاوت بابت شعر نه چيو هوندو؟ اتهاس جا ورق انهيِ سوال تي خاموش آهن!

ناليواري عالم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هڪ هنڌ لکيو اهي ته : “تاريخ ۾ ٽي جمن چارڻ ٿيا آهن. “ڄام سپڙ جي درٻار مان دان وٺندڙ جمن چارڻ ڪهڙو هو؟ ڪا به حتمي راءِ نه آهي.

اول نام الله جو آهي عالم خلق اپائڻ وارو
دين دنيا دوران ڪل دائم، هيءَ سڀ نور نبيءَ جي ڏنهن نظارو
نران پٽ نور محمد، پس پاتشاهين ٿيو پيد وارو
ميان صاحب! جڙ جڳ جيوين درس چڙهيو دستار تمهارو
محمد خان ملوڪ مصاحب پرور سرور صحي سڌارو
غلام حسين ڳڙهان پٽ گياني بانڪا تنهنجو باغ بهارو
دائود خان دليون پٽ دولهه بير سڌير بسنت بهارو
الف انجير انگور، انارو، آمو املداس، اچار اڪارو
بي بدهر بهم بادامي، بانڪو بخمل بسنت بهارو

(ڊاڪٽر بلوچ جا مقالا ص40)

جمن چارڻ [ننڊو]

جمن چارڻ (ننڊي) جي والد جو نالو جان محمد هو. جيڪو پڻ پنهنجي دور جو نامور شاعر هو. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ مطابق جمن چارڻ ننڊي جمن چارڻ وڏي کان 43 سال پوءِ يعني 1193هه ۾ وفات ڪئي. جمن چارڻ (ننڊي) نبي پاڪ جي شان ۾ ‘مداح’ چيون آهن. ٽيون جمن هن جي اولاد مان هو. دادو جي ڳوٺ ڦڪن جو رهواسي هو.

ميان حسين چارڻ:

سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ خاص طور جنگ نامن جي شاعري ۾ ميان

Gul Hayat Institute

حسين چارڻ مشهور شاعر رهيو آهي.سنڌ تي راڄ ڪندڙ مخلتف ڪڙم، قبيلن جي ارڏن جوڌن پاران معرڪا مچائڻ ۽ سنڌ تي ڌارين جي لوڌ وقت سنڌي سرويچن پاران وطن جو ويڙهو بچائڻ جي لاءِ ويڙهه ڏيڻ ڪي مانائتي انداز ۾هن بيتن ۾ آندو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ڪتاب جنگ نامه ۾ ميان حسين چارڻ جي اها شاعري آندي آهي. هن سڀاجهي شاعر جي ٻي پڻ شاعري هوندي. پر اها ميان حسين چارڻ جي زندگي جي خاڪي جيان گمنامي جي ورچڙهيل آهي.

ڪوي ڪلول چارڻ:

ڪوي ڪلول منڙو ڪوي آهي جنهن جو لوڪ ادب ۾ تمام ذڪر ٿيندو رهيو آهي پر هن جي جيون خاڪي تي پردو پيل آهي . هڪ راءِ مطابق ڪلول ٺر جي ڳوٺ منڙيو چارڻ ۾ جنم ورتو پر ڪي رايا انهي هنڌ ڪي رد ڪن ٿا، هن جي جنم هنڌ، تاريخ ۽ وفات بابت صحيح معلومات نه ملي سگهي آهي ڊاڪٽر موتي لال[48] ميناريه مطابق ڪلول ڍولا مارو جي داستان ۾ دوها تخليق ڪيا آهن . محترم باغ علي شوق انهيءَ تصنيف جي ثابتيءِ لاءِ ڪلول جي هيءَ سِٽ ڏي ٿو ته:

"پندري سو تيس برس ڪٿا ڪهي ڳڻ جاڻ"

(پندرنهن سو ٽيهه ۾ اها ڪهاڻي چئي وئي)

ڪلول جي دوهن ۾ مقامي استعارا ۽ تشبيهون سهڻي نموني ڪم آندل آهن:

جَوَ جڏي جڏي، تل جڏي ٽٽي،
ڍولا ٿانري ماروئل وڏيڪ چڙهي وٽي.

---

[48] مارواڙي ۽ هندي ادب جي وڏن دانشورن ۽ ٻولي جي ماهرن ۾ ڳڻيو وڃي ٿو هن پهريون پيرو پرٿوي راج راسو جي صحيح آسان معنيٰ لکي. ڊاڪٽر جا 6 ڪتاب لکيل آهن.

(ڍولا تو مون ڪي جَو جي ڪڻ جيڏي ڇڏي هئي، ان وقت منهنجي ڇاتي تي ٻه ترجا نشان هئا، هاڻي آءُ وڏي وڻ جيڏي ٿي وئي آهيان.)

باب پيوني وَرهنِي، دونون ايڪ سَوَهاؤ
مارو آنٻي ٻورجم، ڪر نڪيه ڪُملاءِ

(ڍولا تنهنجي مارل جي ڪهڙِي سونهن ٻُڌائجي، عاج جا اڇا چُوڙا، چاندي جهڙو بدن، سهڻو ۽ سرهو سونهن جي ول وانگر آهي، نفاست ۽ نزاڪت ۾ وري اهڙي جو انب جي ٻور جهڙي، هٿ لائڻ سان ڪُومائجي وڃي.)

اَهر پَيُو هَر زِءِ نيڻ، مينا جيها سَڪ،
ڍولا ايسي ماروئل، جاڻي مني ڊڪ.

(ڍولا ماروئل جي حسن جي اُهڃاڻن ۾ اجان هي ٻه آهي ته هُن جون اکيون سدائين خماريل، چپ پريم رس ۾ ٻريل، زبان ماکي جهڙِي مٺي، سارو بدن انگور جي ول وانگر آهي.)

ڍولا هالوا ڪري ڏن هالو! نه ڏي،
جهٻ جهٻ جوئي پاگران، ٽٻ ٽٻ نيڻ ڀري.

(جڏهن ڍولي ماروئل جي اهڙي سونهن ٻُڌي اُٿي تيار ٿيو ماروئل ڏانهن ڍولي ڪي ويندو ڏسي ڍولي جي گهر واري (مالوڻ) سندس راه روڪي بيهه رهي، ٿڏن ساهن سان ڍولي جي پيرن ڏانهن نهاري، مينهن ڪٽين وانگر اکيون وسائڻ لڳي)

هَنس چَلڻ ڳَد ليهَ جنگهه، ڳَٽ ڪيهر جم ڪيڻ،
مُک سهر، ڪنجر نيڻ، ڪچ شري ڦل، ڪنٺ ويڻ.

(ماروئل جو هلڻ هنس جهڙو ڄنگهون ڪيوڙي جهڙيون چيلهه ڪيهر جي چيلهه جهڙي سنهڙي، مک چندرما جهڙو نيڻ ڪنجر جهڙا، ڇاتي شري ڦل (ناريل) جهڙي، ڪنٺ جهڙو بيڻ (پاوا) جو مڌر آواز آهي.

اُتر آج سون اُتريئہ، پڙسي واهليان،
اُر اوري پِري راکيئہ، مندا ڪاهليان.

(اڄ ڪان اتر هوا جي اوتن ۾ سيءُ جا واهہ پيا وهن. اهڙي سمي ۾ منهنجا پرين (اي ڍولا) نازڪ نماڻي نار کي سيني جي ويجهڙي رکجي.)

نرور نل راجا تڻو ڍوليو ڪنور انوپ،
راڻي راءِ پنگل تڻي، ريجهي ڏيکي روپ،

(نرور جي راجا نل جو پٽ (شهزادو) ڍولو حسين هو. جنهن جي سونهن کي پنگل جي راءِ جي راڻي ڏسي ريجهي پئي.)

پنگل پتري پدمڻي ماروئل تين نام،
جوڙي جوئي ويچاريو، ڌن وڌاتا ڪام

(ماروئل جا ٽي نالا ماروئل، پنگل پتري ۽ پدمڻي آهن. ڍولي سان ماروئل جي جوڙي ڏسي(هر ڪنهن) ائين چيو تہ لکي جي ليک کي جس آهي.)

ڍولو مارو پرڻيا، هر دل هوءِ اڇل”
او پنگل ري پدمڻي او نرور روا ٽل.

(ڍولا مارو جي شادي تي هر دل خوشي ۾ نچڻ لڳي، مارو پنگل جي پدمڻي ۽ ڍولو نرور جو شهزادو.)

ڏيڍ ورس ري ماروئل ، تين ورسان رو ڪنت،
ٻالپڻ پرڻيان پنيان انتر پڙياءِ انت.

(ڏيڍ ورهيہ جي ماروئل ۽ ٽن سالن جو ڍولو هو ٻالپڻ ۾ پرڻيا، پوءِ وڇوڙي جا وڏا ڏينهن آيا.)

سندر چلي ڌرن پر جل تريو جهاج،
وارون چال مُرار ڪي، سيت پات گجراج.

(سندر ڌرتي تي ائين هلي رهي آهي. جيئن پاڻي تي جهاز ترندو آهي. هُن جي اهڙي هلڻي تان هنج ۽ هاٿي جي هلڻي گهوري ڇڏجي.)

پٽا ڌر چُوتي پنجري، سونڪل توڙي سار.
سينهڻ نڪلي سيل نا لپٽ ستا ڪر نار،

(جيئن شينهن پنجري کي ٽوڙي شڪار جي لاءِ نڪرندو آهي، تيئين شينهڻ نار سنيري نڪتي آهي)

هي هتياري پاپڻي، ڏيا نہ آوي توءِ،
مين ڪيون نہ بگاڙيو، مونٽ چلائي موءِ

(اي هچاري! تون پاپڻ آهي، تون کي مون تي ترس نہ آيو مون تہ تنهنجو ڪجهہ نہ وڃايو هو تو (پنهنجي سونهن جي) وير مٽ مون تي هلائي آهي.)

سر سڪو هسو چيگي، اڏي نهين مت هيڻ،
ڪا تو سرور گڻ آڳرو ڪا هنسو هي سُڪليڻ.

(تلاءِ سڪي ويو هنجي پتر ڪائي وينو آهي، مت هيڻ اڏري نہ تو!؟ يا تلاءِ جا ڳڻ گهڻيرا آهن يا هنجهہ بنيادي آهي.)

تڙ گڏڙو اوپر اڇو ليو ساهر ڪو منجهہ،
پانک سُهاري پهہ ڪران اڄ اڏڻ واڙو هنجهہ

(هن مانسرور جي اندر جو انت وٺي ڇڏيو آهي، مٿي اڇو آهي، هيٺ ميرو آهي، پنهنجن پکن کي سنواري پهہ ڪري رهيو آهيان، اڄ هي هنج اڏامڻ وارو آهي.)

هنسا سرور نا ڇوڙيئي جي جل ڪڙوو هوءِ
ڇيلرڇيلر پتڪتان، ڀلا نا ڪهسي ڪوءِ

(اي هنس! ڪڏهن سر (مانسرور) نہ ڇڏجان، ڀلين کارو پاڻي

Gul Hayat Institute

آهي، مٺي پاڻي جي ننڍن ٽوپن تي پٽڪندي (ٻگهن وانگر) تو کي کير پلو نہ چوندو)

سڄڻ هم هيڪ هين، اور ملايا همين ليڪ،
آپڻو هينئڙو هيڪ هيءَ پلين ڪاڍي ڏيڪ

(ساڄن هڪ آهيون ۽ پاڻ کي پنهنجي قسمت ملايو آهي.
پنهنجو هينئڙو هڪ آهي، پلين ڪڍي ڏس.)

هنسلو هيٺي ذات، ڪاتو ڪڻ رو نا سهان،
پٽڪيا پيني رات، موڙيا موتي چڳان،

(هنج تمام حساس ذات، آهي، ڪنهن جو زرو بہ برداشت نہ ڪري، پني رات جو هنجن پٽڪندي چيو تہ اسين مرندي بہ موتي چڳندا آهيون.)

سرور هنس منايلئي، نيڙان ٽڪان ڀوڙ،
جڪان پينان رڙياوٽو، جان سي تاڻ نا توڙ،

(اي سرور! هنجن کي پرچائي وٺي آءِ، هي اجان اتيئي ويجها هوندا، هنجن سان ئي تون سهڻو ٿو لڳين، انهن سان ناتو نہ توڙ.)

اوڏي تو برچون نهين، ٻيسي تو ڀوڙ،
هنسان نا سرور گهڻا، سرور نا هنس ڪروڙ،

(مانسرور چوڻ لڳو تہ هنج اڏامي وڃن تہ روڪيا نہ/ ناراض نہ ٿيان، ويهن تہ وينا هجن، ڪا روڪ نہ آهي، هنجن کي سرور گهڻا آهن، تہ سرور کي هنج گهڻا آهن.)

پانکہ سُهاري پهہ ڪران، ڏاڙا رنگ پري،
اوڏڻ وارو هنسلو وڻ وڻ ڏهان ڪري،

(پک (پر) سنواري اڏامڻ جي ارادي سان تياري ڪئي اٿم، اڏامڻ وارو هنج وڻ وڻ ياد ڪري رهيو آهي.)

هنس ڪهي ري ڏيڏرا، ساهر لاهر نہ سُڌ،
جڪان جتو پاڻي تانگيو اوئان ٻر اتي ٻڌ.

(هنس چوڻ لڳو تہ: اي ڏيڏرا! تو کي سمنڊ جي لهرن جي ڪهڙي خبر؟ جن جيترو پاڻي تانگهيو آهي، انهن کي اوتري سڌ آهي.)

هنس ڪهي ري ڏيڏرا ساهر لهرا نا ڏٺ،
جڪان ناريلائي نا چکيا، جاڻي چيڙيانهہ مٺ،

(هنس چوڻ لڳو تہ اي ڏيڏرا! تو سمند جي لهرن کي ڪڏهن ڏٺو ئي نہ آهي، جن ناريلن کي ڏٺو نہ آهي انهن ناريلن کي مٺ ڇير سمجهي نہ چکيو.)

نل راجا بکو پڙيو ڪري گهوڙان پر زين،
نل راجا مجرو ڪيو جڏ نويا ڪنگرا تين.

(جڏهن نل راجا کي مصيبت (ڏڪار) ۾ وچوڙو پيو، تڏهن گهوڙي تي سنج رکي هلڻ جي تياري ڪري قلعي کي مجرو ڪيائين تہ قلعي جي ٽن ڪنگرن جهڪي مجرو ڪيو)

نل راجا بکو پڙيو گهاتيو گهوران پر پار،
ٻارهي برسي ملسان، نا تو نر هر گيڏ جهار[49]

(جڏهن نل راجا کي مصيبت (ڏڪار) ۾ وچوڙو پيو تہ گهوڙن تي ٻار وجهي پنهنجي قلعي سان مخاطب ٿيڻ لڳو تہ اي نرهر ڪوٽ! ٻارنهن سالن تي ملنداسين نہ تہ نرهر منهنجو توکي جهار آهي.)

پپهيا پيهي پيهي ڪري پيا نيڙو پرديس،
آپري پيا سين جڏ ملان، جاوان اپڻي ڏيس.

(اي پپهيا! تون پيا پيا ڪرين ٿو منهنجو پيا ويجهو هوندي

[49] ججها ڏج جهار، منهنجا مارو چام کي. (پٽائي)

Gul Hayat Institute

پرديس آهي، آءُ پنهنجي پيا سان تڏهن ملندس جڏهن پنهنجي ديس وڃين)

پپيها چڙهہ ڏونگري، وات وهنتا جوءِ،
اوئا ميهان اپڻا ساجڻا، مانجا ڪڏان ميڙا هوءِ

(اي پپيها! ڏونگر تي چڙهي منهنجي وطن جي مارڳ ڏانهن ڏس تہ هن طرف مينهن آهي؟ مينهن جي هن موسم منهنجو ميلاپ پرين سان ڪڏهن ٿيندو!)

سک دک سمپت بي بسو نر ڪاهر مت هوءِ،
مرڻ جيئڻ وجوگتا، ڪلتار ڪري سوءِ

(سک ڏک ۾ بيوس ٿي مرد کي ڪڏهن ڪاهل نہ ٿيڻ گهرجي. مرڻ جيئڻ، وڇوڙو مالڪ جي وس ۾ آهي، جيئن مالڪ ڪندو تيئن ٿيندو)

نل پنگل پيڙا هوئا، پارس پيپل هيٺ،
جڏهن ڪا ٻنڌڻ ٻوليا، ڍولا مارو پيٽ.

(راجا نل ۽ راجا پنگل پپر جي وڻ هيٺيان اچي پيڙا ٿيا. تڏهن (هڪ ٻي کي رشتو ڏيڻ جو) پاڻ ۾ وچن ڪيو ڍولو مارو پيٽ هئا)

ٻابل تال پنجائي ڏي، ڪا ڪونجهان ڏي مراءِ،
جب سُوئان هيڪلي، تو منان اناتڙءِ ڪرلاءِ

(اي بابل! تلاءِ توڙائي ڏي يا ڪونجن کي مارائي ڏي، جڏهن آءُ اڪيلي سمهان ٿي تہ ڪونجون ڪرلاءُ ڪري مون کي اٿارين ٿيون.)"

مارو مين ماڻس نهين، مين هان ڪونجڙيان،
ڍولي ٺٽا سُنديسڙا، لک ڏي مانري پنکڙيان..

(اي مارو! اسين ماڻهو نہ پر پکي ڪونجڙيون آهيون. ڍولي جا سنديسڙا (نياپا) اسان جي پرن تي لکي ڏي تہ پهچايون.)

ڪيجڙ رُونک پُرت ڪڻ ٽڙيان پيڙا ٿُوس،
ڍولا! تمڻي ماروي هٿ اوهڻي مريو اوس

(اي ڍولا جتي ڪنڊن جا وڻ پرٽ جو گاهہ ۽ پٽن تي پکڙيل پيلا ٿوهہ آهن، اتي تنهنجي مارو (هاڻي) ساماڻي آهي.)

مارو ڏٺ مُرڪو ڪيو ٿي سڄو ڍولا ڪنت،
چهون ڏس ۾ چمڪو پيو بيج نهين اي ڏنت.

(اي ڍولا! مارو مرڪي آهي، چوڌس چمڪاٽ ٿيو آهي، اها وڄ نہ آهي، مارو جا ڏند چمڪيا آهن.)

مارو ڏن رمتي رو پلو ڪِس گيو پيٽ مٽا،
نو سو ماريا ٻاٻلا، ڍولا هنسلا ڪروڙ ڪتا.

(اي ڍولا’! (هڪ دفعي) مارو (ويچاري) ڪيڏي رهي هئي، رمندي چني جو پلوءَ پيٽ تا کچي ويس، ان جي اهاءِ سان نوَ سو تپسشي مري ويا، هنج تہ ڪروڙ ڪان بہ وڌيڪ مئا.)

ٽڻ سينگي، نک سيپلي ڏنت گلابي ڦل،
جگ سارو ڦر جوئيو ڍولا تِريا نا مارو ٽُل.

(ٽڻ سگُن جيان ڇهنبيارا، ننهن سپين جهڙا، ڏند گلابي اهڙا جهڙا گل، اي ڍولا! مون سارو جڳ گهمي نهاريو پر مارو جو مٽ ڪا نار نہ آهي.)

ڪرهيا مانري ٻاپ را، مانرو وچن سٽي،
ڍولا سنيري ساسري، تون ڪوڙو پاو ڏري،

(ڍولي جي گهر واري مالوڻ ڪرهي کي چوڻ لڳي تہ: تون منهنجي پيءُ جو ڪرهو آهين، تون (مون سان همدردي ڪر) منهنجي ڳالهہ ٻڌ! ڍولو (مارو ڏي) ساهرن سنيريو آهي، تون منڊو ٿي پير جهل)

ڪوڙو ٿيوان تو ڏنيسي، ٻاڏو ٻوک مران،
جاوان ڍولي ري ساسري، سڦران مونگ چران

(ڪرهي ورندي ڏني تہ آءٌ منڊو ٿيندس تہ ڏنپ ڏيندو ۽ ٻڏل بک مرندس (انهيءَ کان بهتر آهي تہ) ڍولي جي ساهرن ڏي وڃان جتي منگڻ سان ڀريل ڦريون چران.)

سون سرائي ڏنيسان، چانپان تيل چنبيل،
ٻانڌان ٻڙ ري ڇانهڙي، چراوان ناگر ويل.

(اي ڪرها! تون کي سون جي سرائي سان ڏنپ ڏيندس ۽ چنبيلي جي تيل سان مالش ڪندس. ٻڙ جي ڇانو ۾ ٻڌي ناگر ويل چاريندس.)

سون سرائي ڏنيسيو ڪارو تيل چنبيل،
ناڍي ٻڙ ري ڇانهڙي ڪڙوي ناگر ويل.

(اي مالوي! سون سرائي سان بہ ڏنپ هوندوا؟ چنبيلي جو تيل ڪارو آهي، ٻڙ جي ڇانو تمام گهٽي ٿڌي ۽ ناگر ويل ڪڙي لڳي ٿي.)

ڪڻ گڙءِ گهتان گهوگهران، ڪِڻ نڪ گهتان مهار،
ايئان ڪرهان ۾ ڪرهيو ڪُوڻ، هون پنگل ڪران جهار.

(ڍولو اٺن ۾ اچي چوڻ لڳو تہ. ڪنهن جي ڳچيءَ ۾ ڳاني ۽ نڪ ۾ مهار وجها، انهن ڪرهن ۾ ڪرهيو ڪهڙو آهي، جنهن تي چڙهي آءٌ پنگل ۾ وڃي جهار ڪريان.)

مانري گڙءِ گهاتو گهوگهوا، مانري نڪ ۾ گهاتو مهار،
ايئان ڪرهيان مين هون ڪرهيو، پنگل ڪراوان جهار.

(ڪرهيو ٻولڻ لڳو تہ: منهنجي ڳچي ۾ ڳاني ٻڌ. منهنجي نڪ ۾ مهار وجهہ. انهن ڪرهن ۾ آءٌ ڪرهيو آهيان. هلي تو کي پنگل ۾ جهار ڪرايان.)

ٻيجا ڪرهيا ٻوليا نهين، تو ڪيان ٻوليو توڏ،
پاسڙ پيري پانج ڏيان پڙيا چٽسين دوڏ..

(ڪنواٽڙا! ٻين اٺن اجان ورندي نہ ڏني تو وچ ۾ اچي ڪاهي پيو آهين تو ۾ ايترو دم آهي!؟ مون سٽرون پيڙي زور ڏنو تہ پاسراٽيون پڇي پونديون. واٽ تي پيا ڪانگ (دوڏا) ڪائيندا.

جوڌاٽي ۾ جنميو، اينڌر مانرو ڪيت،
پاڙان پنگل را ڪونگرا، پيسان اِيڌر ٽيڪ.

(جوڌاٽي ۾ جنم ورتو آهي. اينڌر منهنجو ڪيتر (ٻني) آهي پير جي ٿڌي سان ڪوٽ جا ڪونگرا ڍاهي مٿان ارهہ ڏيئي ويهندس.)

ڍولا! تميٽي ڏيس ۾ هيڪ بات ڪِي هوئي،
ٿان ڏنو پگ پاگوڙي، مالوڻ اوئي ٽاٽي مئي

(ڍولا! تنهنجي ديس ۾ هڪڙي ڳالهہ ٿي ٿي؟ تو رڪاب ۾ پير وڌو پويان انهيءَ ٽاٽي مالوڻ مري ويئي،)

ناڪ ۾ نٿ نهين ڪا گڙئي اڏوڙي هوءِ،
ڪنت وڇوڙي ڪامڻي، ڍولا موئي نا سٽي ڪوءِ.

(ڍولا! سهاڳڻ نار جو ور جي وڇوڙي ۾ نڪ نٿ کان خالي هوندو آهي يا ڳلي جو هار سنيگار نہ ڪندي آهي، پر ڪڏهن ائين نہ ٻڌو تہ مڙس جي وڇوڙي ۾ عورت مري ويئي.)

هُڙڪ ماٿي، گهاگهر پيٽي، ڪُنج ورٽي نار،
اي مارو ري ڪارٽي ڍولا ڪرهيي ڪانبُ نہ مار،

(ڍولا ! هاٿي جي رنگ جهڙي ماروئل جنهن جو مٿو پوڻ جهڙو ۽ پيٽ گهاگهر جهڙو آهي، انهي ماروئل جي لاءِ ڪرهيي کي ڪانبُ (لٺ) نہ هڻ،)

ايوڙ ۾ ٻيوڙ چري، ٻيوڙ ۾ اسن،
ڍولو چلاوي ساسري، مورڪ پاگو من.

(ڏنار ويچارا مال چاري جهنگ ۾ پيا ڦرندا آهن (تن کي کهڙي

Gul Hayat Institute

خبر تہ ماروئل ڪهڙي آهي؟ ڍولو پيو ساسري (ساهرن) وڃي، مورڪ ڏنار ڍولي کي (ماروئل متعلق اڻ وڻندڙ ڳالهيون ٻڌائي) اداس ڪري وڌو آهي.)

ڪاجل ٽيبي، ناڪ سل، خنجر نيڻ خٽنگ،
ڍولا! تميٽي ماروئل، جاٽي چڙهيو پتنگ.

(ڍولا"! تنهنجي ماروئل جنهن جي پيشاني تي ٽيلڙي، نڪ تي سَر ۽ ڪجل وڌل ڪاريون خنجر جهڙيون ڪهندڙ اکيون آهن. انهن اوصافن سان ماروئل ائين آهي. جاڻ پتنگ (اپ ڏي) اڏريو آهي.)

ڪاجل ٽيبي، ناڪ سل، ڏنت ٻتيسي ٻاڻ،
ڍولا! تميٽي ماروئل، روتو بيٺو پناڻ.

(اکين جي ڪجل، پيشاني جي ٽيلڙي، نڪ جي سرن ۽ ڏندن جي ٻتيهہ ٻاڻن (تيرن) سان ماروئل ائين ٿي لڳي جڻ تہ پناڻ ڪاوڙيو بيٺو آهي.)

ڏن گيو ڏري ڏونگري، وهيا، گيا وٽين،
ڪاڙو ڪاوي ڪرهيا، ٻوليو ڪبيهي گٽين.

(سڄ ڏونگرن جي جهولن پويان لهي ويو وهيا پکي وٽن ڏي موتي ويا. ڪرهيا! تو کي ڪارو (نانگ) ڪائي تو گٽن پريون گهٽيون ڳالهيون ٿي ڪيون!)

ڪاتي ٻانڌءِ پاگڙي، ڍيلي ڇڏ مهار،
ڪاڍ پگان را تاڪڙا، پنگل ڪران جهار.

(ڍولا! پنهنجي پٽڪي کي ڇڪي مضبوطي سان ٻڌ. مهار ڍلي ڇڏ. منهنجي پيرن مان سوٽا ڪڍ تہ هلي پنگل ۾ تنهنجو جهار ڪرايان.)

ڪيجڙيو ٻر ڍنڪرو، ڪُونٽ ڪاچي لوءِ،
هُون ڪاتي ري ڏيوڙي " ڍولا مارو محلي هوءِ.

(ڪنڌي جي نندي وڻ هينيان. ٻني ۾ جهار هڪلي رهي آهيان. ڍولا! آءُ ڪاتي جي ڏيءُ آهيان. مارو تہ محلاتن ۾ رهي ٿي.)

جي تون نہ آويو صاحبا، سرامڻ پهلي ٽيج،
بيجل تني جهٻو ڪڙي، منڌ مارسي ڪيج.

(اي منهنجا صاحب! تون ساٺوڻ جي پهرين ٽيج جو نہ آئين تہ وڄ جا ورا ڪا منڌ ويچاري کي ڪينچي ماري وجهندا.)

ڍولا تم آوجو سرامڻ پهلي ماس،
ماهي ري ولوڙ سان، لارين رهاسي چاس.

(اي ڍولا تون ساٺوڻ جي پهرين مهيني تي اچجان. جي نہ آئين تہ (ڏکن ۾ جوين جو) ڏيٽو (ڏهي) ولوڙجي ويندو پويان لسي رهجي ويندي.)

نماٽي، ڪماٽي، ٻهوگٽي ،سُکو ملي سکيچ،
گوري گنگا نير جون، من گروي تن اڇڄ.

(مارو گهڻن ڳڻن واري نماٽي ۽ ڪمياٽي (ٻاجهہ پري) روح جي راحت ڏيندڙ آهي. گنگا جي پاڻي جهڙي شفاف گوري جو من ۽ تن وڻندڙ آهن.)

اڪ پن سين پتلي، ڏوٻو ڏان نہ ڪائي،
ڍولا ايسي ماروئل، ڪيم وساري جائي.

(اي ڍولا ! ماروئل اڪ جي پن کان پتلي (سنهڙي). لپ پريو اناج مس ڪائي ٿي. اهڙي ماروئل کي تو ڪيئن وساري آهي. اهڙي پدمڻي کي وساريو نہ ويندو آهي.)

متان مهلي ٻاپنڻ واٽيان، متان مهلي چارڻ ڀاٽ،
مهلي گهر رو منگتو جاگوڙي ڍولي نا اڌ رات.

(اي ماروئل! ڍولي ڏانهن ٻانڀڻ واٽيان نہ موڪلجان نہ چارڻ ڀاٽ.

Gul Hayat Institute

گهر جو منگڻهار موڪلجان جيڪو ڊولي کي آڌي رات جو اٿاري.)

پاوَ پدم، اڌي لسڻ، ڏند گلابي چاڻ،
ڍولا تميٽي ماروئل ڪسوڙو ڪيڪاڻ.

(پير ۾ پدم، ٿوم جي ڳڙي جيڏي ڪڙي، گلابي ڏند، ڍلا تنهنجي ماروئل تہ سنجيل گهوڙو آهي.)

آيا سجن البيلا، ڪرپا ڌڻ پر ڪيڌ،
ايڪ سهيلي اوڙڪيا، ٻوڙ وڌائي ڏيڌ

(سجن البيلو مارو تي مهرباني ڪري آيو آهي، هڪڙي سهيلي ڍولي کي سجاڳ ڪيو، پوءِ وڌائي ڏني.)

مارو ڌن پتلي، جيسي ڏيئي ڪي لوءِ،
ڪانچوي کي ڪس کولتا، ڍولو رهيو جوءِ.

(مارو اهڙي پتلي آهي، جهڙي ڏيئي جي لاٽ آهي ڪانچوي جي ڪس کولي ڍولو اچرج ۾ ڏسي رهيو آهي.)

مارو ڌڻ پتلي سيپ پريو ان ڪاءِ،
ڍولو امر ٻيهي رهيو، متي لنڪ ڪڙڪو ڪاءِ.

(مارُو تمام گهڻي سنهڙي آهي، سِپ جيترو اناج ڪائي ٿي، ڍولو (مارو‌ئل کي ڏسي سيج تي) ائين ويهي رهيو آهي، جو متان (مارو) جي چيلهه (رنگ ليلا ۾) ٽٽي پوي.)

ڪڏهان باسنگ ٻيساسيو، ڪڏ نين ليا مرگهه جهل،
مانسرور ڪڏ هان گئي هتي، مارو! هنسان سڪڻ هل.

(اي مارو! تو ڪڏهن واسينگن کي وس ڪيو؟ ۽ ڪڏهن هرڻ کان اکيون کسيون؟ ڪڏهن مانسرور ويئي هُئين؟ اتان هنجهہ کان هلڻ سکي آئي آهين؟"

ٻار ھي باسينگ ٻيساسيو، تيرهي نين ليا مرگهہ جهل،
پنڌرهي مانسرور هون گئي، ڍولا! هنسان سکڻ هل.

(اي ڍولا! ٻارنهن سالن جي عمر ۾ مون واسينگ قبضي ۾ ڪيو، تيرنهن ورهن ۾ هرڻ کان اکيون کسيون ۽ پندرنهن سالن جي ڄمار ۾ مون مانسرور وڃي هنجن کان هلڻ سکيو.)

ٻانڌڻ پچرنگ موڙيو ڪنوين ڍڙڪنتي ڍل،
ڍولو پڌاريا آنگٽي، هُون همين نہ سيکان هل.

(اي ڍولا! تون پنجن رنگن وارو ڦيٽو ٻڌي کلهن کان ڍال لٽڪائي منهنجي گهر پڌاريو آهين، آءُ اڃان بہ (هنجن واري) هلڻي نہ سکان؟)

ڪيجڙ روُنڪ پُرت ڪڙ، ڪونيٽ ڪير ڪتا،
ڍولو پُڇي ڌڻ مارو ني، تين ۾ اتو روپ ڪتا.

(ڍولو مارو کان حيرت مان پڇي ٿو تہ اي مارو! هي ٽِر جتي ڪندي، ڪونيٽ، ڪرڙ جا وڻ ۽ پرٽ گاهہ آهي، اتي تو ۾ اهو روپ ڪٿان آيو؟)

پاتر پهرڻ، پل چڙهڻ، پوم ترپان اتم ڪل،
لالچ ڪيٽي نہ ليٽا، ڍولا لکيا لاڀيا ول.

(اي ڍولا"! نازڪ نفيس ڪپڙا پهرڻ ۽ چڙهي جي لاءِ پليون گهوڙيون جن جو ٻڻ روءِ زمين تي ٻٽن ۾ اُتم آهي، اُهي سڀ لالچ ڪندي نہ ملن، پر هي تہ لکئي جو نصيب آهن.)

مانري ديس ري ٻيجڙي، نيڙي ڪِنوي نهل،
ڪا پنگل گڍ پاکيڙ ۾ ڪا ماروڻي مهل

(منهنجي ديس جي ڪنوڻ! تون هن وقت تمام ويجهي چمڪي رهي آهين، پنگل گڍ جي آسپاس ۾ آهي يا مارو جي محل تي آهي."

Gul Hayat Institute

مارو مانگا آويا، ڏولي را پرڏاڻ،
ڏڻ پٽياڻي ماروئل پرماڻي ڏولو چھواڻ.

(پٽياڻي ڪڙم جي ماروئل جو پرڻو ڏولي چوھاڻ سان ڪرڻ جي لاءِ ڏولي جا عزيز رشتو گھرڻ آيا آهن.)

ڏولا! مھيڻڙ تو مانا چلي، توڏڪ چيڪا چالي پگ،
ايئان ناگر ويل نا چڪي، چڪي سٽيئي ري ٻودي چگ.

(ڏولا! وڏا ۾ متارا اٺ تہ هلڻ ۾ مانا آهن. انهن ڪڏهن ناگر ويل چڪي نہ آهي، انهن تہ سڙيل سڻ جون چڳون ڪاڏيون آهن. توڏ ئي تڪا پير ڪٽندا آهن.)

دوجا دو_وڙچو_وڙ اونٺ ڪٽالئہ ڪاڻ،
جڻ مڪ ناگر ٻيليان، سو ڪرهئہ ڪيڪاڻ.

(ٻيا اٺ ٻہ_ورا چئہ_ ورا. گڏا يا گڏيل سڏيل ذات) جيڪي اونٺ ڪٽالي (هڪ قسم جو ٻوٽي جنهن کي وڏي ڪانڊيري ٻہ چئبو آهي) ڪائين ٿا. پر جن جي وات ۾ ناگر ويل آهي اهي اٺ گھوڙن جھڙا آهن.)

ديس ورنگئہ ڏولٽا، دکي هُيا اِهان آءِ
من گمتا پاميا نهين، اوننڪٽاليئہ ڪاءِ

(ڏولٽا! هيءَ ديس ڏاڍو اٽانگو آهي، هتي اچي ڏاڍو دکي ٿيو آهيان، دل گھريو ڪاڄ ملي ئي نہ ٿو. رڳو اونڪٽاليءِ وينو ڪايان)

ڏولئہ چاليئہ هي سکي! واجيا ورهہ نساڻ
پالنڪي وِسهر پئي، مندر پيا مساڻ.

(سکيون! ڏولو هليو ويو برهہ نعارا پيا وڄن. پلنگ زهر ٿي پيو آهي ۽ مندر محل ئي مساڻ ٿي پانيان)

ڪرهيا! نيِروُ جئہ چرءِ، ڪنتالئہ نئہ ڦوگ،
ناگر ويل ڪهان لهئہ، ٿانرا ٿوبڙ جوگ.

(ڏوولو: اي ڪرهيا! تون جيڪڏهن چرين تہ تو کي ڪانڊيري ۽ ڦوڳ چرڻ جي لاءِ ڏيان باقي تنهنجي توبري لائق ناگر ويل ڪٿان آڻيان)

سڻ ڏولا! ڪرهيو ڪهئہ، مون من موٽي آس،
ڪئرا ڪونپل نا چران، لنگھڻ پڙءِ پچاس.

(ڪرهو ٻڌ ڏولا! منهنجي من ۾ وڏي آس آهي، آءُ ڪرڙ جا گونچ ڪڏهن نہ چرندس پوءِ چاهي پنجاهہ لنگھڻ ڪيڏٽا پون.)

ڪرها! ديس سهامڻئہ، جي مون ساسرواڙ
انب سريڪئہ اڪ گڻ، جال ڪيران جھاڙ.

(ڏولو۔ اي ڪرها! منهنجو ساهراڻو ديس ڏاڍو وڻندڙ اٿئي، اتي جي اڪن کي تون انب ڪري سمجھہ ۽ ڪرڙ جي وڻن کي ڄار جا جھاڙ سمجھہ)

مارو گونگھٹ، دِٺ تئن، ايتا سهت پٽند،
ڪير، پمر، ڪوڪل، ڪمل، چندر، گيند، ميند.

(اي ڏولا! مارو کي تون گھونگھٽ ۾ ٻہ جي ڏسين تہ ٻہ ايترا گڻ مارو ۾ پسين چتون جي ڇهنب جھڙو نڪ، پونرن جھڙا ڪارا پرون، ڪوئل جھڙو منو آواز، ڪنور گل جھڙيون سھٽيون اکيون، چنڊ جھڙو چهرو شينهن جي چيلهہ جھڙي سنهڙي چيلهہ، هاٿي جھڙي هلٽي آهي.)

مَرو ٿرو سهلياڻ ڪارڻ آپري ري ڪج،
ڏولو سنپريو ساسري، ريڻ بالم ري اج.

(اي منهنجون سهليون! مرو هاڻي هتان ٿرو پنهنجو ڪم ڪار وڃي ڪريو. ڏولو ساهرن ڏي سنپريو آهي، (مون کي اڄ ڇڏيو) اڄ رات مون کي منهنجي بالم سان رهڻ ڏيو.)

جا تو ڏن گھر آپري، سانجھہ اُرهيري آو،
بالا سجڻ گھر پراوٽا، مانري ڏر سچنگا پاو.

(اي سج تون پنهنجي گهر وڃ (لهي وڃ) اي سانجهه تون ويجهي اچ. منهنجو منڙو ڍولو ٻين جي گهر ترسيل آهي. منهنجي ڌر (محلات) محبت جا پيرَ گهمائڻ جي لاءِ اچي.)

ڪاڙي ماٽي ور مانوي، ڌوڙي ماٽي رو اونٺ.
نگٽي سين گڻ ڪريا، تو تاٽي ٻڌيا ٺونٺ.

(اي ڍولا! تون ڪاري مٽي جو ماڻهو آهين. آءُ ڌونري مٽي وارو اٺ آهيان. تو نگٽي (اوگڻ واري) سان مون گڻ ڪيا تڏهن تو اچي منهنجا ٺونٺ ٻڌيا آهن.)

ايهي پلي نہ ڪرهلا، ڪُلهيا ڪئڪاڻ.
ڪا پري راگان پراڻ ڪر، ڪا نئہ اچنتي هاڻ

(اڙي ڪرها! هي پلي ڳالهہ نہ ٿي، پنيان گهوڙن جي ٽاپ ٽاپ جو آواز پيو اچي. يا تہ انهن کي پنهنجي پراڻن جو موهہ آهي يا تہ اسان کي ڪا وڏي هاڃي ٿيڻي آهي.)

ڍولامارونئل[50] جي داستان تي ٻين شاعرن بہ شاعري ڪئي آهي. چندچاڻ ڪرڻ سان ڪلول جي شاعري کي سمجهي سگهنداسين. ڪلول جي شاعريءَ تي وڌيڪ تحقيق ڪرڻ جي ضرورت آهي.

سارنگ ڌر:

سارنگ ڌر جو نالو[51] راسو لکندر شاعرن ۾ اهم نالو آهي هن

[50] (ڍولا مارو جي دستان تي 1539 تي جيسلمير جي جيني برهمڻ جي خاندان ۾ جنم وٺندڙ ڪشلاپ جي شاعري پڻ لاجواب ملي ٿي، ڪشلاپ جا ڍولا مارو سان گڏ ٻيا ڪتاب پارس ناٿ چند، اگروت را، پيم سين چوپائي پڻ شامل آهن. پر ڪيس شهرت ڍولا مارو تي ملي.

مارو سون من ري پريت،
ڍولو ڏيکي ڏيس ان ريت

[51] راسو کي اسان وٽ سنڌي ۾ راسوڙا چيو وڃي ٿو. ٿر جا ڪولهي عام طور ڳائيندا آهن. اياز چوي ٿو تہ:

(بقايا نوٽ: 157 پيج تي پڙهندا)

چتر ٻولي چارڻان...

چوڏهين صدي عيسوي ۾ جنم ورتو هن امراٽي جي راڻي همير جي حوالي سان بہ ڪتاب "همير راسو" ۾ همير ڪاويہ لکيا. اديب باغ علي شوق مطابق انهن جا ڪجهہ ورق ورڪريل ملن ٿا.

سيٽل چارڻياڻي:

سيٽل ڪهڙي دور جي شاعره آهي؟ ڪا بہ حتمي راءِ نٿي ملي پر ٿر جي لوڪ قصن ۾ ڪهاڻين ۾ سيٽل جي شاعري ۾ عشقيہ داستان جا ٻول سرد راتين جي مچ ڪچهرين جو موضوع ٿي حاصل ۾ لا حاصل جي وچ ۾ ٻرندا رهيا آهن. ويڌي چارڻ جي ڌي سيٽل سونهن سوپيا ۾ سندر روپ هئي، هن جو معصوم مکڙو جڻ ٿر ۾ روهيڙو ڦٽو هو. وينجهٽاڏ عرف وينجهو پنهنجو جوڙيل ساز جنتر وڄائيندڙ نوجوان آرٽسٽ ۾ شاعر هو جنهن سيٽل جي سانوڻ گهٽائڻ جهڙن وارن ۾ پاڻ کي ونگڻ چاهيو ٿي پر وقت جي ستم ظريفي هن کان چاندٻوڪي جهڙي مرڪ کسي ورتي.

وينجهٽاڏ عرف وينجهو چارڻ ميگهٽاڏ چارڻ جو پٽ هو. سخاوت ۾ سورهيائي ۾ ميگهٽاڏ جو چارڻي سماج ۾ وڏو نالو هو. گوراويلي جو ويڏو چارڻ ڏڪارن ۾ ڏلي جڏهن پيرون ٻنڊ[52] ۾ ميگهٽاڏ وٽ آيو هو تہ هن اناج جا ڍير کولي ڏنا. ڏک ڏولاوو ڏور ڪرڻ جي لاءِ هن هر طرح مدد ڪئي. گڏ راند رمندڙ ننڍڙي ويجهٽاڏ ۾ سيٽل وٽ عشق تڏهن آيو جڏهن هي جاڻن نہ پيا تہ عشق ڪهڙي شيءَ آهي! چون ٿا تہ ٻارن ۾ ايڏو هڪ ٻي جي لاءِ پيار ڏسي سيٽل جي پيءُ ويڌي چارڻ ميگهٽاڏ کي وچن ڏنو تہ " پاڻ نياتي

ٿڌڙي جي رات، ٿر ۾ ڪيئي ڪولهڻيون،
تاڙيون وڄيون اوچتو، چيري چپ چپات،
آئي تنهنجي بات، راسوڙا رڪجي ويا.

لفظ راسو جي بڻ بنياد بابت ڪاشي جي ونڏيشوري پرشاد راج رس"لکيو آهي، راجستان ريسرچ انسٽيٽيوٽ بيڪانير سان لاڳاپيل نامياري محقق موهن لال پروهت راسو سنسڪرت جي لفظ راسڪ مان نڪتل ڄاڻايو اهي راسڪ جي معنيٰ ناچ آهي).

[52] پيرون ٻنڌ تعلقي اسلام ڪوٽ ۾ وٽ جي علائقي ۾ اڄ بہ هڪ ڳوٺ جو نالو آهي.

Gul Hayat Institute

آهيون، آءُ سيٽل جو رشتو تنهنجي پٽ وينجهي کي ڏيندس“ ورهيہ ورڻ سان ويڙي وارا پنهنجي ڪکن پيڙا ٿيا. پر پنهنجون سارون سنڀارون ڇڏي ويا. وقت گذرڻ سان ويڙي جو بخت اهڙو وريو. جو ويڙو چارڻ علائقي جو وڏو ياڳيو ٻڌجي ويو. هوڏانهن ميگهٽاڏ ۽ سندس گهر واري ڪنهن ويا ۾ مري ويا. ويجهٽاڏ ڇورو ڇنو ٿي پٽڪندو رهيو. هن وٽ جيئڻ جي جستجو ۾ ٻاروتڻ جي پريتڙي سيٽل جي تڙپ کان سواءِ ڪجهہ نہ هو. ڳوٺ جو مال چاري ڪڏهن ڪنهن جي در تان، ڪڏهن ڪنهن جي در تان مانيءَ ڳپيو ماڻيندو هو.

جهنگ ۾ مال چاريندي وينجهٽاڏ سکل ٻن ڪاٺين، گهوڙي جي پڇ جي وارن، هڪ تار ۽ ڪجهہ ٻين شين کي پاڻ ۾ ملائي هڪ ساز جوڙيو. جنهن وقت فرصت ملندي هئي تڏهن ويجهٽاڏ ويهي پنهنجي ساز کي وڄائيندو هو. هن جي ساز جي وڄت اهڙي هئي، جو ماڻهو تہ ٺهيو پر پکي پکڻ ۽ پسو موهت ٿي پوندا هئا. چوپايي مال کان بہ چرڻ وسري ويندو هو. وينجهٽاڏ جي ساز تي ريجهي مال چرڻ ڇڏي ڏنو هو. ڳوٺ وارن پنهنجي مال جي اهڙي حالت ڏسي هن کي پنهنجو چوپايو مال چارڻ جي لاءِ ڏيڻ ڇڏيو. ويجهٽاڏ کي ڇڻ بهانو مليو. هن جنتر ڪلهي تي رکي سيٽل جي ڳولا ۾ گوراويلي جي واٽ ورتي. جنتر جي تار تي درد جا دوها ڳائيندو اچي ڳوٺ گوراويلي پهتو. جتي اچ اجهائڻ جي لاءِ کوهہ ڏانهن ويو.کوهہ تي پاڻيارين ۾ موجود سيٽل ميرانجهڙي روپ ۾ وينجهي کي نہ سڃاتو پر وينجهي جي وجود ۾ سيٽل وسي رهي هئي. سيٽل سان ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪيائين تہ سيٽل وينجهي کي ڏکو ڏئي، هن جي داڻن سان ڀريل ناريڙي ٽوڙي وڌائين. وينجهو پنهنجا ڳوڙها اگهي کوهہ تان روانو ٿيو. ڪنهن وڻ جي هيٺ اچي ويهي رهيو. شام ويلي ڳوٺ جي ريل ۾ ويهي جنتر تي ڳائڻ لڳو. ماڻهن جو ميڙو مچي ويو. ڳوٺ جي چڱي مڙس ويڙي

چارڻ کي ڪنهن وڃي ٻڌايو تہ اڄ ڳوٺ جي ريل ۾ هڪ اهڙو ڪلاڪار آيو آهي،جنهن کي ٻڌي اهو فيصلو ڪرڻ ڏکيو ٿي پوي ٿو تہ سرسوتيءَ (علم ۽ فن جي ديويءَ) جو واسو هن جي جنتر جي وڄت ۾ آهي يا هن جي ڪنٺ ۾ سوز هن جي سُر ۾ آهي يا ساز ۾. ويڙي چارڻ سماچار ڏيندڙ کي چيو تہ اهڙي ڪلونت کي منهنجي ڪچهريءَ ۾ آندو وڃي. ويڙي رات جي ٽاڻي وينجهٽاڏ جي محفل جو بندوبست ڪيو. ويجهٽاڏ پنهنجو ساز کڻي ويڙي جي گهر پهتو. محفل شروع ٿي. جنتر جو جادو جاڳائي، هن ڳائڻ شروع ڪيو ٿوري دير ۾ احساس جي اظهار جي قوت معمولي کان غير معمولي پهچ ڏانهن پنڌ ڪري، عروج جي آڪاش کي ڇهي رهي هئي. سيٽل جون اکيون وينجهي جو آواز سٽي آبشار ٿي پيون. وينجهي شاعريءَ ۾ پنهنجو پورو داستان سٽايو. وينجهي جي شاعري ۽ ساز سٽي، ويڙي بي اختيار چيو تہ، ”نوجوان جيڪو گهرڻو هجي، اهو گهر. تنهنجي سُر ۽ ساز تان سر صدقو ڪري سگهجي ٿو“ وينجهي ورندي ڏني تہ ”سائين ڏيڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، اوهان انهيءَ ڳالهہ کي ڇڏيو منهنجي ساز ۽ آواز سان توهان جي روح کي راحت ملي، اهو ئي منهنجي لاءِ ڪافي آهي.“ پر ويڙي جي گهڻي زور تي وينجهي چيو تہ،”سائين توهان مون کي ڏيڻ چاهيو ٿا تہ سيٽل جو هٿ ڏيو“ ويڙي جون اکيون ڦاٽي پيون. ڪاوڙ ۾ چوڻ لڳو تہ،”تنهنجي اهڙي اوقات ڪيئن ٿي، جو تون مون کي ائين چيو. تو وٽ آهي ڇا؟ تو وٽ نہ ٻني ٻارو آهي، نہ چوپايو مال آهي. آءُ لاڏ ڪوڏ ۾ پاليل پنهنجي ڌيءَ توکي ڪيئن ٿو ڏئي سگهان؟ وينجهي هٿ جوڙي چيو تہ”سائين ياد ڪر اُهو وقت، تون جڏهن ڏڪار ورهيہ ۾ ڏلي نڪتيو هئين. تڏهن تو وٽ ڇا هو؟ اتي تون پاڻ منهنجي پيءُ کي وچن ڏنو هو تہ، آءُ پنهنجي سيٽل جو وينجهي کي رشتو ڏيندس. اڄ بہ تو پاڻ گهرڻ جي آڇ ڪئي آهي. ٺيڪ آهي، تون پنهنجي وچن کي پاڙي نہ ڏي! مون وٽ منهنجو فن ۽ ذات آهي.

هڪ چارڻ لاءِ ايترو ئي ڪافي آهي، تہ هُن تي سرسوتي راضي هجي. سيٽل جي سار ڪي آءُ ڳائيندو رهندس. وجائيندو رهندس.” ايئن چئي وينجهو اتي روانو ٿيو.

ويڏي ڪي سندس ساٿين سمجهايو. ويڏا! تو هي ڇا ڪيو!؟ وينجهو غريب ضرور آهي، پر پنهنجو نياتي آهي. هڪ چارڻ وٽ ڪلا هجڻ گهرجي، اها هن وٽ آهي. ويڏي، وينجهي ڪي وري سڏايو. هن سڱ لاءِ ڏکيو شرط رکڻ جي اٽڪل سوچي. وينجهي ڪي چيائين تہ”تون 101 نو چندريون مينهون(نو چندي پلي مينهن جو قسم جنهن جي جسم تي نو اڇا نشان هجن). ڏان ۾ گهري اچ، ٻارنهن مهينا توکي اجازت آهي. هڪ ڏينهن بہ مٿي لڳو تہ سڱ نہ ملندءِ. وينجهڻاڌ ڪي شرط ٻڌڻ جي دير هئي. شرط ٻڌڻ سان اتي مينهن جي لاءِ روانو ٿيو. ڳوٺ ڳوٺ ساز وجائيندو، ڳائيندو نو چندري مينهون گهرندو ويو. پر 101 نوچندري مينهون ڪٿان ملن!؟ وقت گذرندو ويو. سيٽل ڪي پنهنجي پيءُ جي اهڙي شرط تي ڏاڍو ڏک ٿيو. وينجهڻاڌ جي درد فراق ۾ ڳرندي وئي. پيار پيڙا ۽ آس نراس جي ترشنا ۾ سندس من جي تند شاعريءَ جي سٽن ۾ وجڻ لڳي. انتظار جي اونداهہ راتين جو درد دل ۾ تڙپندڙ تمنا سان بيان ڪندي چيائين تہ:

سيٽل او ڏن چتار، تين والم پٽڪيو واڙ مين،
نريڙي تڪرا چار، چڙڪلين ڏاٽا ڇُگ رهين

(سيٽل! تون اهو ڏينهن ياد ڪر، جڏهن تو پنهنجي محبوب (وينجهي) جو ڪشتو ڪاوڙ مان ڪَسي ڪنڊن ۾ اُڇليو هو ۽ ڪشتي جا چار ٽڪر ٿيا هئا ۽ ڪشتي مان ڪريل ڪڻ (داڻا) هيٺ زمين تي جهرڪين ويهي چڳيا هيا.)

سيٽل هندي ڪاٺ ڪي، چڙهي نہ ڏوجهي وار،
ڏسي گيو ڪاڙي نانگ جئن، وڙي نہ پُوڇي سار

(سيٽل(چارٽي روايتن ۾) ! پرڻي جي ريت ۾ ناري چوڙو صرف هڪ ڀيرو پائي سگهندي آهي. سهاڳ جو چُوڙو بيو دفعو نہ پائي سگهبو آهي. منهنجو محبوب نانگ جيان مون کي ڏنگي ويو آهي، هن ڀيهر سار نہ لڌي آهي !!)

من ڪهوي ٻاوڙ هُوئان، ڀيڙنت ري ٿڙيان،
وينجهو پاٽي سنچري، پگ ڏي پاوڙيان.

(من چوي ٿو تہ ڀيڙنت جي پٽن جي وچ ۾ پگ واهہ(کوهہ جو هڪ قسم) ٿيان، (منهنجو پريمي) وينجهو پيدلين(چاڙهين) تي پير رکي پاڻي پري.)

من ڪهوي وڙلو هُوئان، ٻاپڻ ري ٿڙيان،
وينجهو ڍاڙي ڍوليو، ٻڙتي چانهڙيان.

(من چوي ٿو تہ ٻاپڻ جي پٽن تي ٻڙ جو وڻ ٿيان، ڏينهن تتي جو وينجهو منهنجي ڇانءُ هيٺان کٽ رکي آرام ڪري.)

من ڪهوي ٻاوڙ هوئان ڀيپڻ ري ٿڙيان،
وينجهو واڍي ڪانبڙي، ڇبتي انگڙيان

(من چوي ٿو تہ ڀيپڻ جي پٽن جي ٻائوري ٿيان، وينجهو ان مان ڪانبڙي(لٺ) وڍي، تہ هُن جي آڱرين جو ڇهاءُ ملندو.)

سيٽل ٻيٽي لاڏڪي، چيلر ڏيکي ڏران،
ڪو ٻتاوي وينجهڻاڌ، سامهين تير تران.

(آءُ سيٽل پنهنجي والدين جي لاڏلي آهيان، پاڻي جو چلر(چڪ) ڏسي ڊجندي آهيان، پر ڪوئي مون کي اهو ٻڌائي تہ وينجهو اچي رهيو آهي. تہ سمنڊ مان ترندي سامهون وڃان.)

سيٽل ٻيٽي لاڏڪي، سنجي سي مران،
ڪو ٻتاوي ويجهڻاڌ، هون ساڙُون سوئيران.

Gul Hayat Institute

(آءُ سيٽل پنهنجي والدين جي لاڏلي آهيان، سنجهي سيءُ مرندي آهيان، پر ڪوئي مون کي اهو ٻڌائي ته وينجهو اچي رهيو آهي ته، آءُ نفيس اوڍڻ سلجهائي انتظار ڪريان.)

برس(وڙس) وڙيا بادل(وادل) وڙيا، ڏرتي لاٽي،
ورنجهڻاڏ ري ڪارٽي، سيٽل سوڪاٽي.

(ورهيه ورڻ تي بادل موٽيا آهن، ڏرتي سائي ٿي آهي، پر اي وينجهڻاڏ تنهنجي ڪارڻ سيٽل سڪي آهي.)[53]

سنڌڙي جي سارين جا سنگ ساري سيٽل جو نيهنڙو اکين ۾ ڦسي پيو. پنهنجي پرتيم وينجهي کي واهوندي وڻ ڦوٽ ۾ ورڻ جا نياپا اماٽي آڏر ڀاو جي لاءِ جندڙي ٻارهوئي ڏيئي وانگر ٻار رکي. هن سواس سُڳنڌ ۾ وسيل وينجهي جو وشواس کي ڏوراپا ٻڌائي سنڌڙي جي سوداگرن کي چيو ته:

سنڌڙي ري سوداگران سيٽل ري سيٽان،
وينجهي آگڙ وانچجو وڏ وڏ ني ويٽيان.

(اي سنڌڙي جا سوداگرو! سٽيل جي سڄڻ وينجهي کي تمام گهڻا ويڻ ڏيئي هو هن جي اڳيان منهنجين چنين کي پڙهجو.)

سيٽل امير بخسرو جي گيت"نه نيند نيتان نه انگ چيئنان، نه آپ آوي نه ڀيجي پتيان" جهڙي گهايل ڪيفيت ۾ چوڻ لڳي ته:

ڪينڱو ورڻ ڪڙايان، چوڙيان راتڙيان،
وينجهڻاڏ گڙءِ لاڳي نهين، ٻاهه ٻانهڙيان.

(گلابي ٻانهن ۾ ڳاڙهيون چوڙيون پاتل آهن، پر جيڪي ٻانهون وينجهي جي ڳلي جو هار نه ٿيون انهن کي ٻاهه ڏيان چا ڪريان!)

[53] ٿري ٻولي ۾"ب" "و" ۾ تبديل ٿيندي آهي.

ويڏي چارڻ سيٽل کي سمجهائڻ جي وڏي ڪوشش ڪئي ته چار لک چارڻن ۾ جنهن گهر چئين ان گهر رشتيداري ڪريان. پر سيٽل کي وينجهڻاڏ ڪٿي ٿو وسري!؟

وينجهڻاڏ ري وڙماڙ اوران گڙءِ اوڀي نهين.
چارٽيان لک چار، ٻانڌو کهي ٻولايا.[54]

(وينجهي جي ڳلي جي ور مالها ٻين جي ڳلي ۾ ڪو نه سونهندي، هي چارٽيا چار لک مون سڀ پاءُ چئي سڏيا آهن، انهن مان ڪو منهنجو ور ٿي نٿو سگهي.)

وينجهي جي اوسيئڙي ۾ ٻارنهن مهينا پورا ٿيا پر وينجهو نه آيو. وينجهي بنان سيٽل کي هڪ ئي واٽ سُجهي ته هُو هماليه جي برف جي چپن ۽ پهاڙن ۾ پنهنجن هڏن کي ڳاري پراڻ تياڳي وڃي. انهي قدم واسطي هن پنهنجي اباڻي گهر کان روئي موڪلائي هماليه ڏي رستو اختيار ڪيو. پويان ٻي ڏينهن وينجهو به نو چندري مينهن سميت پهچي آيو. پر سيٽل جا اهڙا سماچار سٽي هن جي پيرن هيٺان ڏرتي نڪري ويئي. ڪجهه دير کان پوءِ پاڻ سنپالي سيٽل پويان نڪتو. پڇائون ڪندي ڪندي هماليه کي رسيو، "سيٽل سيٽل" جي پڪار هن جي وائي وات هئي. سيٽل کي اوچتو محسوس ٿيو ته مون کي ڪوئي سڏي رهيو آهي پر وري چيائين هتي ڪير هوندو! ڳچ دير پوءِ هن کي اهو آواز ويجهو ٻڌڻ ۾ آيو. هن پنهنجي پيار جي سڏ جو پڙاڏو ٿي آواز ڏنو. او وينجهڻاڏ...او وينجهڻاڏ.. جڏهن هڪ ٻئي جون نظرون مليون تڏهن خوشي جي حد نه رهي. پر سيٽل جا هڏا پهاڙن ۾

[54] هي دوهوائين به ملي ٿو ته

چارٽيا لک چار، مين ٻانڌو ڪر ٻولايا،
گرو وينجي بن وار، اوران گر اوڀي نهين
چارڻ رڻ چار، مين ٻانڌو ڪر ٻولايا،
وينجها ٿانري ور ماڙ اوران گر اوڀي نهين

Gul Hayat Institute

جهري ڳري رهيا هئا. هن وينجهي کي چيو تہ آءٌ هاڻي معذور ٿي چڪي آهيان. تو سان گڏ هلي نٿي سگهان. چڱو ٿيو تہ آخري وقت ۾ تنهنجو منهن ڏسڻ نصيب ٿيو. وينجهي جنتر جي تار ڇيڙي جيءُ جهورڻ واري آلاپ ۾ چيو تہ:

سيٽل او گهري، ميهي پنگڙا ئي پاڙسان،
ڪاوڙ ڪانڌ ڪري، جونا ديو جوئار سان

(سيٽل گهر اچ، آءٌ تو معذور کي سنڀاليندس، آءٌ پنهنجي ڪلهي جي ڪائوٽي (ڏولي جو قسم) ۾ چاڙهي تيرٿ ياترا ڪرائيندس رڳو تون واپس موٽي هل.)

پر سيٽل روئي چوڻ لڳي تہ:

گڙيو آڏو گاٿ، آڏي ۾ پڻ آڏو رهيو،
همي مشڙتان هاٿ، وينجهڻاڏ پاڇا وڙو.

(منهنجو اڌ جسم ڳري ويو اڌ ۾ بہ ثابت اڌ رهيو آهي، هاڻي ويجهڻاڏ! هٿ مهٽيندو واپس موٽي وڃ.)

پر ائين وينجهڻاڏ ڪٿي ٿو مڃي. هن ڪا بيوفائي جي تهمت پاڻ تي نٿي ڪڻڻ چاهي. پيار جي پنڌ ۾ پوئتي موٽڻ هن جي لاءِ مهڻو هو. هن سيٽل کي جواب ڏيندي چيو تہ منهنجو جيئڻ مرڻ توسان گڏ آهي. آئون انهي وچن کي ڪيئن ٽوڙي ٿو سگهان. جڏهن سيٽل وينجهڻاڏ کي بضد ڏٺو تہ هن وينجهڻاڏ کي عرض ڪيو تہ منهنجي آخري خواهش آهي تہ تنهنجو ساز ۽ راڳ ٻڌندي پنهنجو پراڻ نڪري

وينجهڻاڏ بيڻ وڄاڙ هيماجل هيلا ڏي.

(وينجهڻاڏ بين کي اهڙ وڄاءِ جو هيماجل (هماليہ جو پاڻي) اڇلون کائي)

ويجهڻا کي رڳ سيٽل جي چوڻ جي دير هئي. سيٽل جي سامهون ٻي ٽڪري تي ويهي هن اهڙو ساز ۽ آواز ڇيڙيو. جو چئي طرف منڊ منڊجي

ويو. پريمين جي اکين مان رڳو لڙڪ وهي رهيا هئا. ڪنهن ٽاڻي راڳ تي ائين روئيندي سيٽل جو ساهہ نڪري ويو. وينجهڻاڏ جي جنتر جي تند ٽٽي پئي. پاڻ بہ آخري هچڪي ڀريندي پرلوڪ پڌاري ويو. وينجهڻاڏ ۽ سيٽل پيار جي پنٿ ۾ پوڄارين جي لاءِ پهاڙي پنڌ ٿي ويا.

سيٽل جي شاعري جي شرميلن سچاين ۽ وينجهڻاڏ جي ساز ۽ آواز جي سار تي پيار ڪندڙ دليون اڄ بہ ڌڙڪنديون آهن. وڇوڙي جي وڍ ۾ سرجيل سيٽل ۽ وينجهڻاڏ جي شاعري پڙهندي مون کي ايراني لوڪ شاعر جو شعر ياد ايندو آهي تہ:

اين هم رفت و آن هم رفت،
از پَئي جانان جان هم رفت،
رفت رفت رفت رفت....

ويجهڻاڏ جي بہ شاعري تي ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. هتي آءٌ صرف هڪ دوهو ڏيئي سگهيو آهيان. سيٽل ۽ ويجهڻاڏ عرف وينجهي جو عشقيہ داستان ٻين شاعرن بہ شاعري ۾ سرجي محبت جي پيتا ارپي آهي. تنهن کي بہ ميڙڻ جي ضرورت آهي.

شيو داس چارڻ:

امراڻي سان تعلق رکندڙ شيوداس ريگستاني ادب جي پهرين دور جو شاعر آهي، ماهرن اهو دور 1504ع کان 1640ع تائين مقرر ڪيو آهي هن جي حالت زندگي تي پردو پيل آهي زماني جي گردش ۾ هن جون اڪثر لکڻيون دٻجي ويون، هن جي هڪ ٻن نظمن هن کي زنده رکيو آهي. جن ۾ هڪ "اچل داس کيچي ري وچينڪا" آهي. ڊاڪٽر "ٽيسي ٽري" پنهنجي تحقيق ۾ اهو نظم ڏنو آهي. شيوداس جي هڪ چوپائي ريگستاني ادب ۾ تمام گهڻي مشهور آهي، جنهن ۾ هن آزاديءَ جي پيغام

Gul Hayat Institute

ڪي ڀرپور انداز ۾ پيش ڪيو آهي. چوپائي جي هڪ شعر جي هتي ترجمو پيش ڪجي ٿو:

شينهن ۽ هاٿي هڪ ئي جهنگ جا رهواسي آهن.
هاٿيءَ جو مُلهه لکن ۾ آهي، شينهن جي ڪا قيمت نه آهي.
هاٿي ٻچڇيءَ ۾ وڌل رسيءَ جي اشاري تي هلندو آهي، پر
جي شينهن به ائين ڪيو ته سندس مُلهه به مقرر ٿيندو ۽
پر سندس آزادي ڪسجي ويندي!

آشانند عرف آسوجي:

آشانند مشهور شاعر ايسر داس جو چاچو هو هن جي پيءُ جو نالو گيڏاجي هو هي پاڻ ۾ ٽي ڀائر هئا: هرسيور، سوجو ۽ آشانند سوجي جو پٽ ايسر داس ٿيو. آشانند 1517ع ۾ بار ديس (ڀدريچ) نالي ڳوٺ ۾ جنم ورتو. آشانند راو مالديو جي ويجهو رهيو. هن ڇهه ڪتاب لکيا. سندس ٻولي مٺي آهي، 'واگهو ڪوٽڙيي' جي ڪردار تي لکيل سندس دوها غم ۽ ڪرب سان ڀريل آهن. جن کي ٻڌي متاثر ٿيڻ کان سواءِ رهي نٿو سگهجي. ريگستان جي مشهور لوڪ داستان 'رتل راڻي' جي اهم ڪردار راڻي اماديهه کي ڪوي ايسرداس سرچائي، راءِ مالديو جي ماڳ وٺي آيو ته ڪوي آشانند حيرت ۾ پئجي ويو هو ته"راڻي ڪيئن آئي!؟" آشانند، راڻيءَ کي چيو ته:

مان راکي، تو پيوَ تج، پيوَ راکي تو تج مانَ،
دو دو گياند نه ٻانڌيي، هيڪو ڪنيو ٿانَ.

(اي راڻي! جيڪڏهن تون پنهنجو مان رکڻ چاهين ٿي ته: پنهنجي محبوب(وَر) کي ڇڏ، جيڪڏهن پنهنجو محبوب (ور) رکڻ چاهين ٿي ته مان کي قربان ڪر، ڇو ته هڪڙي مياڻ ۾ ٻه تلوارون نه رکبيون آهن.

اهڙيءَ ريت عملي زندگيءَ ۾ هڪڙو فيصلو ڪر.").

ايسرداس:

برصغير جي ريگستاني شاعريءَ ۾ ايسرداس چارڻ جو نالو اهم آهي. ٿر ۾ به سندس شاعريءَ جي وڏي مهانتا آهي. هن جي شاعري ميراثي مڱڻهار ۽ سُگهڙ سياڻا، راجواڙن جا راڻا ۽ ڀڳت گُنگُنائيندا رهندا آهن. هن ڳوٺ ڀدريچ ۾ سوجو جي چارڻ جي گهر ۾ 1538ع تي جنم ورتو. سندس ماءُ جو نالو امر ٻائي هو. ايسرداس جي شرواعاتي تربيت سندس چاچي آشانند ڪئي، پر هن روحاني فيض پيتا مبريات کان ورتو. ايسرداس جڏهن 18سالن جو ٿيو ته سندس پيءُ سوجو جي پرلوڪ پڌاري ويو. ايسرداس 14 سالن جي ننڍي ڄمار ۾ شادي ڪئي. سندس گهر واري جو نالو ڏيول ٻائي هو. ايسرداس جو پنهنجي پتني سان ڏاڍو پيار هو. جنهن مان به پٽ جاڳو ۽ چوڙو ڄاوا. ڇون ٿا ته ايسرداس 21 سالن جو ٿيو ته سندس ڌرم پتني ڏيول زهريلي وڇون جي ڏنگ سبب وفات ڪري ويئي. جنهن جي وڇوڙي ايسرداس کي ملول ڪري ڇڏيو. ايسرداس 12 ڪتاب لکيا آهن. ايسرداس جي شاعريءَ ۾ رواني، پختگي ۽ تشبيهن جي سندرتا سمايل آهي. هي لفظن جو وينجهار ۽ سونارو شاعر هو. هن جي شاعري ۾ آزاديءَ جا اُهڃاڻ، پاڻ سڃاڻڻ، رومانوي راحتون، سونهن جون صورت گيريون ۽ ويدانت جون وايون شامل آهن.

ايسرداس کي سندس چاچو آشانند عرف آسوجي 20 سالن جي عمر ۾ جام نگر ڇڏي آيو جتي هن جي ڏات، ڏانءُ ۽ محنت رنگ لاتو. جام راول لاک پساؤ ڪندي ڪيس سَچارنو رنگ پور سميت 10 ڳوٺ جاگير طور ڏئي ڇڏيا. ايسرداس جا ڪتاب"هري رس"۽" هالان جهالان ري ڪنڊليا" ريگستاني پٽيءَ ۾ ڏاڍا مقبول رهيا آهن. سندس ڏات توڙي

Gul Hayat Institute

شخصيت جو وڏو ڏاڪو رهيو آهي. عام ماڻهن پيار منجهان ساڻس ڪيترين ئي ڪهاڻيون جوڙي رکيون آهن، جن ۾ ايسرادس ديومالائي ڪردارا بڻجي وڃي ٿو. هري رس جو سنڌي ترجمو ڪندڙ مهراج شنڪر منسڪاڻي لکي ٿو ته ايسرداس ڏيول جي وچوڙي ۾ ڀڳتي مارڳ جو رستو ورتو. پر لوڪ روايتون چون ٿيون ته ايسرداس جڏهن ڄام راول جي درٻار ۾ پهتو ۽ اتي شعر پڙهيو، جنهن تي ٻيا سڀ متاثر پيا، پر پيتامبر ڀاٽ ڪنڌ ناڪار ۾ لوڏيندو رهيو. ايسرداس کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي ته هي ڪير آهي، جو منهنجي شعر تي ناڪار ۾ ڪنڌ ڌوڻي رهيو آهي؟ منهنجي شعر ۾ هن کي ڪهڙي اوڻائي نظر آئي آهي؟ ڪاوڙ ۾ ايسرداس تلوار ڪڍي، رات جو پيتامبر کي مارڻ لاءِ سندس گهر وٽ پهتو. پيتامبر جي گهر جي ديوار سان ڪن لائي ٻڌائين ته پيتامبر پنهنجي زال کي چئي رهيو هو ته "اڄ هڪ چارڻ شاعر درٻار ۾ آيو آهي، ڇا ته هن وٽ ڏات آهي! پنهنجي ڏات جو ڏيئو مالڪ حقيقيءَ جي ساراهه ۾ ٻاري ته تمام وڏي روحاني درجي تي پهچي سگهي ٿو" ايسرداس اهو ٻڌي حيرت ۾ پئجي ويو. جنهن شخص کي آءُ مارڻ آيو آهيان، سو منهنجي لاءِ ايئن سوچي رهيو آهي.

پوءِ ايسرداس، پيتامبر کي سڏي سندس پيرن تي هٿ رکيا. پيتامبر کي پنهنجو گرو تسليم ڪري، ايسرداس روحانيت جي واٽ اختيار ڪئي ۽ پنهنجو مشهور ڪتاب "هري رس" لکيو.

لاگون هون پهلي لڙي، پيتامبر گرو پاءِ
ڀيد مهارس ڀگونت پراميو جڻ پساءِ.

(آئون پهرين ڊوڙي وڃي گرو پيتامبر جي پيرن تي هٿ رکي پرڻام ڪريان، جنهن مون کي مالڪ جي ڀڳتي جو گس ڏيکاريو.)

ڄام نگرجي ڄام راول ۽ ايسرداس جو گڏيل دوست ٺاڪر ڪرن سنگهه هو. هُن پنهنجي شاديءَ جي موقعي تي ڄام راول ۽ ايسرداس کي

چيو ته جيڪڏهن "توهان دعوت تي نه آيا ته آءُ مري ويندس" ٺاڪر ڪرن جي دعوت کان ٻه ڏينهن اڳ ڄام راول ايسرداس کي چيو ته تون وڃ حاضري لڳائي اچ، آءُ ڪنهن مجبوريءَ سبب هلي نٿو سگهان. ايسرداس روانو ٿيو. وچ رستي ۾ ساهي پٽڻ لاءِ هڪ ڳوٺ ۾ اوتاري جي ڀڃا ڪيائين. ڳوٺ جي ريل ۾ موجود ڪجهه اڻ سمجهه نوجوانن مذاق طور ڪيس ڳوٺ جي انتهائي غريب سانگي ٺاڪر جي اوتاري جو ڏس ڏنو. ايسرداس، سانگي جي گهر وٽ پهچي سڏ ڪيو ته سانگو ٻاهر نڪري آيو. چارڻ چار پل اوتاري ۾ ٽڪ ڀڃڻ جي ڳالهه ڪئي. سانگو سمجهي ويو ته ڪنهن مون تي ٺٺول ڪندي، چارڻ مون ڏانهن موڪليو آهي، مون وٽ ته اوتارو ئي نه آهي. سانگي هانءُ نه هاريو. چارڻ کي چيائين "توهان اسان جي گهر جا ڀاتي آهيو. هلي منهنجي گهر رهو" پوءِ گهر جي ڪکائين چونئري ۾ ايسرداس جو آڌر مان ٿيو. ايسرداس جي موڪلائڻ وقت سانگي چيو ته "سائين آءُ غريب ڌنار آهيان. مون وٽ توهان کي محبت جي سوکڙي طور ڏيڻ لاءِ هن وقت ڪا قيمتي شيءِ نه آهي. منهنجي امڙ اُنَ ڪتي اٽڻ جي لاءِ ڏني آهي، ڪتو ٻن ڏينهن ۾ تيار ٿي ويندو. مهرباني ڪري واپسيءَ ۾ مون کان ڪتي اوڍاڻيءَ طور ضرور وٺي وڃجان" ايسرداس واپسيءَ مهل اوڍاڻي وٺڻ جو واعدو ڪري اڳتي روانو ٿيو. ٺاڪر ڪرن جي ڳوٺ وٽ پهتو ته ڏٺائين ته، سوين ماڻهو روئيندا هڪ لاش مساڻ ڏانهن کڻي وڃي رهيا آهن. ڀڃا ڪرڻ تي ايسرداس کي معلوم ٿيو ته، ٺاڪر ڪرن موڪلائي ويو آهي. هن کي ڏاڍو صدمو پهتو ته، جنهن جي پرڻي جي رسم ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ چارڻ آيو هو. هُن جي مرڻي جي رسم اچي ويئي. چارڻ جي چت جهُري پئي.

ايڪي من اچات، مانوَ نه راک ردي ۾،
وکمي ٽاڙي وات، سولي ڪري سانولا.

Gul Hayat Institute

(اي سانوارا سائين! جيڪي چئي نه سگهن، تن جي اندر جي پڪار کي تون محسوس ڪندي، ڪين رستي لڳاءِ.)

ٻڙتا راکيا ٻاهر، ٻيجي ٻلاڙي ٽٽان،
ساچاڏي ساڏ، ساچان رو ٻيلي سانولا.

(منهنجا مالڪ سائين! رتني ڪنيارڻ جڏهن نهائينءَ کي ٻاهه لڳائي، ته هن هڪ ٻليءَ اچي دانهون ڪيون، ته منهنجا پونگڙا نهائينءَ ۾ رهجي ويا آهن. ڪنيارڻ دعا گهر هئي ته”منهنجا ڏٽي! انهن کي سلامت رکجان، تو انهن کي سلامت رکيو. تون سچن جو ساٿي آهين اڄ مون کي سڏڏي.“)

ٽاٽي راکي ٽيڪ، تين تيجي پنچاڙي ٽٽي
آپت ماٺهه هيڪ، ساچان رو ٻيلي سانولا.

(اي سانورا سائين ! تنهنجي پار لنگهائڻ جو ٽيون مثال تنهنجي ان ڀڳت جو آهي. جنهن جو ڳاڏو رڻ ۾ ڦاٿو هو تو هن جي پڪار ٻڌي، تنهنجيءَ مهر سان ٻيڄاري جوٽي هو رڻ مان ٻاهر نڪتو هو.)

گرهه ليوڙو گجراج، چوٿي تين چوڙاويو
لٽڪاڙا تين لاج، شيوڪ راکي سانولا.

(سانوارا سائين! تون سدائين پنهنجي شيوڪن جي سار لڌي آهي. هاٿي گهوڙا ٻه جتي ڦاٿا، اتي تو انهن کي مصيبت مان ڪڍيو آهي.)

پانچما پهلاج، ٿنڀ ڏيکي جهڪو ٿيو
سٽي ڀڳت نو ساڏ، چلاوي ڪيڙي سانولا.

(منهنجا مالڪ سائين ! هرڻاڪشپ جڏهن پهلاج ڀڳت لاءِ ٿنڀ تپايو هو. ٿنڀ ٻاهه ۾ ڳاڙهو ٿيل ڏسي پهلاج جو من هيٺو ٿي پيو هو تڏهن تو ڀڳت جو سڏ سُٽي انهيءَ تپندڙ ٿنڀ تي ڪيڙي(ماکوڙي) هلائي هئي.

جنهن سان پهلاج کي حوصلو مليو هو ته، ٿنڀ تي ماکوڙي هلي سگهي ٿي ته آءُ به پاڪر وجهي سگهان ٿو.)

هري وڏاري هاٿ، چني هرڻاڪس چيريو
هري وڏاري ناک، سنهاريو تين سانولا.

(چهين شعر ۾ ايسرداس چوي ٿو ته اي هري! تنهنجي طاقت سان نرسنگهه پنهنجا هٿن جا نُهن وڌائي هرڻاڪش کي چيريو هو.)

پٿري ٻاڌي پاج، سمندر اوپر ساتمي،
راوڻ والو راج، سگهڙو روليو سانولا.

(منهنجا سانورا سائين! رام ۽ راوڻ جي معرڪي ۾ نل ۽ نيل کي تو همت ڏني، انهن سمنڊ تي پٿرن سان پل ٻڌي هئي. ۽ جنهن سان راوڻ سان جنگ جوٽڻ ۾ آساني ٿي هئي.)

لاکا گهر تي لاج، اينگ راکي انمي.
ڪيڏا اتم ڪاج سهي پاندو نا سانولا.

(لاک جي ڪوٽ ۾ پاندوئن کي ٻاهه کان بچائڻ وارو تون آهين.
اي منهنجا سانورا سائين ! پنهنجن پيارن جي پڪار تي تو ڪيترا وڏا ڪارج سنواريا آهن.)

ناگر ليتا لاج، نوَ ۾ نرسنگهه ٽٽي،
ماميرو تين مهراج، سگهڙو پوريو سانولا.

(اي منهنجا سانورا سائين ! نرسنگهه مهتي[55] پنهنجي ڀاٽيجي جي شادي جي موقعي تي ماميري جي ڪپڙن جي لاءِ تنبورو کڻي گيتن ۾ عرض ڪيو هو تڏهن هن جي مدد واري تنهنجي طاقت هئي.)

[55] گجراتي ٻوليءِ ۾ ڀڳتي تحريڪ جو ناميارو شاعر

Gul Hayat Institute

ڏسمي ٽانري ڏٺار، ڪري هٿ ٻيئو ڪوڙيو
ٻڙيي ڦيري ٻاهر، سنمگ ڪيڏو سانولا.

(ڏهين شعر ۾ چارڻ چوي ٿو ته اي منهنجا سانورا صاحب ! تنهنجي در تي ڪوڙيو درويش ضد ڪري ويٺو تڏهن هُن کي سنياڻ وارو تون هُئين.)

نامو پالي نيم اگيارس، راکتو اچل،
اڻ نيما تي ايم، چاجا چانئيا سانولا.

(اي منهنجا سانورا ! نامو ڀڳت چنڊ جي يارهين تاريخ واري ڏينهن اچل ورت رکي تنهنجي تپشيا ڪندو هو. چانءَ جي لاءِ وڻ وڍيندي هن کي قياس آيو هو ته آءٌ وڻ جو رت وهائي رهيو آهيان. هن تي چانءُ ڪرڻ وارو تون هئين.)

آتيان ٽِڀي اجاڻ، وس هڙا هڙ ٻارهمي،
پوتان والا پراڻ، چوسي ليڏو سانولا.

(ٻارهن شعر ۾ ايسرداس چوي ٿو ته اي منهنجا سانورا ! اتيان اڻ ڄاڻ هئي، پٽڪندڙن کي سڏي رستي تي آڏيندڙ تون آهين. ڏک رسائيندڙن جو پراڻ تو چوسي ورتو هو.)

دريدري ڪيڏي دور، چوڏسمي ساڏامي ٽٽي،
هوتو تو حجور، سنڪٽ سمي سانولا.

(اي منهنجا سانورا سائين! ساڏامي جي غربت تو دور ڪئي. هن جي هر مصيبت ۾ اچي حاضر ٿيندو هُئين.)

ائين ايسر داس 16 دوها ۽ سورٺا چيا آهن. سورنهن دوهي ۾ مالڪ سائين کي ڪرڻ جي عرض ڪري ٿو. واپسيءَ ۾ ايسرداس، سانگيءَ جو ڳوٺ آيو ته اتي به ڪلتار جي ڪرٽي اها هئي، جو سانگو ويٺي نديءَ جو

اوچتو پاڻي اچڻ سبب گابا چاريندي ٻڏي ويو. پوءِ هن سانگي جي ورلاپ ۾ شعر چيو ته:

وهتي جل ويٺو تٽي، سانگا ڏي ساڏ،
مَمَ راکڻ مرجاد، واچان سهيتو ويرائوت.

(ويٺي نديءَ جي تيز وهڪري مان سانگا سڏي ڏي! منهنجي آڌر مان ۾ ڪيل ڳالهين جو پرم رکڻ لاءِ پنهنجن گابن سوڌو موٽي اچ.)

وڇڙا ڏينو واڙتا، جم راٽا لي جائي،
تو ڏرم پنٽ ڪوڻ ڏائي، واهر ڪري ويرائوت

(سانگو روزانو گابا چاري گهر موٽندو هو. هُن کي اڻ وقتائتو جمراج (هندو ميٿالاجي ۾ موت جو ديوتا/يمراج) ماري وڃي. ته پوءِ نيڪيءَ جي راهه ڪير اختيار ڪندو. منهنجا مالڪ مهر ڪري سانگي کي موٽائي ڏي.)

ڪاٻڙ هيڪي ڪارٽي، سانگو ستائي،
تو ڏوڙينڊ نهين ڏيکائي ويرائوت واهاٽا سمي.

(سانگا! هڪ ڪتي ڪارڻ توکي سڏي(ستائي) رهيو آهيان. پر تنهنجي ڪٿان صورت به نظر نٿي اچي ! منهنجا مالڪ هڪ گهڙيءَ لاءِ ڪٿان سانگو ملاءِ، آءٌ رڳو ايترو چوان سانگا! تنهنجو واعدو ڪهڙو هو).

سانگا جڙ ٽڙ سانيڙي، ايسر ٽٽو آواج،
ويگو وڙي سڏ ڪر وچن ڪاٻڙ بخشڻ ڪاج

(سانگا! جر تر ايسرداس جو آواز ٻڌي، ڪٿو اوڏائڻ (اوڏاٽي اوڏائڻ) لاءِ جلد اچي پنهنجي وچن کي پاڙي ڏي.)

سانگا ني وڇڙان سهيت ڏيو رجا جدو راج،
شيوڪ ايسرداس ري راکو پت مهاراج.

Gul Hayat Institute

(مالڪ سائين! (تون اڻ ٿيٽيءَ کي ٿيٽي ڪري سگهين ٿو. سانگي کي گابن سميت موڪل ڏئي پنهنجي شيوڪ(خادم) ايسرداس جي پت رک.)

ايسرداس پنهنجي شاعريءَ جي ڪجھ موضوعن ۾ ديومالائي ڪردار ٻڌجي وڃي ٿو. چيلهار جي مهراج شنڪر منسڪاٽي، ايسرداس جو ڪتاب"هري رس" سنڌيءَ ۾ خوبصورت ترجمو ڪيو آهي. 1968 ۾ چپيل "هري رس" جي ڪاپي اڻ لڀ ٿي ويئي آهي.

نارائڻ ري نام ري، موڙي پڙي پڇاڻ،
ڪي ڏن گيا ٻالپڻ، ڪي ڏن گيا اجاڻ.

(نارائڻ جي نالي جي دير سان سڃاڻپ پئي، ڪي ڏينهن ٻارپڻ ۾ ويا تہ ڪي ڏينهن جهالت ۾ ڪٽيا.)

هر هر ڪرتو هرک ڪر آڙس مَ ڪر اجاڻ
جڻ پاٽي سين پڏ رچيو پون ولنپيو پراڻ

(اي جيو! جنهن هڪ پاٽي جي ٻوند مان هي سرير پون روپي ساهہ رجهي ٻڌايو آهي، ان هري جي نالي وٺڻ ۾ سستي نہ ڪر، خوشي سان وٺندو رهہ.)

شري نارائڻ تو سمران، اڻ ڪارڻ آج
جڻ ڏن اي جنگ چڏٹو تڻ ڏڻ توسين ڪاج.

(اي نارائڻ ! تنهنجي نالي کي آئون اڄ انهي جي لاءِ سمري رهيو آهيان، جنهن ڏينهن مون کي هي جڳ ڇڏڻو آهي، ان ڏينهن تنهنجو ئي نالو سهارو ٿيندو)

چام راول جي گهٽي زور ڀرڻ تي ايسرداس ٻي شادي ابسورا نک جي چارڻ جي ڪنيا راجبائي سان ڪئي. جنهن مان ٽي پٽ ڪانهو،

جيسو ۽ گوپال نالي ٿيا. 80 سالن جي عمر ۾ هي سگهارو ڪوي پرلوڪ پڌاري ويو.

گرڌر:

ميواڙ گڊ جي مهاراڻي پرتاب سنگھ جي ياءُ شَڪسَت جي بهادريءَ جي ڪارنامن کي اجاگر ڪرڻ وارو گرڌر چارڻ، آسيہ گوتر(نُک) سان تعلق رکندو هو. هن جو زمانو 1664 جو آهي. هن 500 شعرن تي مشتمل "شَڪسَت سنگھ راسو" لکيو هو. هي مارواڙي ادب جي ٻئي دور سان تعلق رکندو هو.

ڏونگري سِي:

هي ٻوندي جو "ملڪ الشعراءَ" هو. سندس قادر الڪلاميءَ شاعريءَ ۾ جهلڪا ڪائي ٿي. هن "ستيہ پال راسو" لکيو. هن جو تعلق ٻئي دور سان آهي، جنهن جو زمانو 1640ع کان 1846ع تائين مڃيو وڃي ٿو.

ڪوي پرڏان:

پرڏان ليلاس جو زمانو 1663 کان 1736 جو آهي. ڪوي پرڏان سنت ساڌو طبيعت جو شخص هو. سندس شاعريءَ ۾ لوڪ دوها ۽ چند ملن ٿا. سندس شعر تي وڌيڪ تحقيق جي ضرورت آهي.

ڪرپارام:

ڪوتا جي رنگين چمن ۾ پنهنجي انوکي رنگ ۽ خوشبوءِ سان انفراديت رکندڙ ڪرپارام وارياسي جو گل آهي. نينهن جي نياپن، سرت ۽

ساچاهہ جي ٻولن سان ڀرپور شاعري، ٺر جي رهاڻ رس ۽ روزمره جي زندگيءَ جي واقعن ۾ گونججندي رهندي آهي.

ڪرپارام جو جنم 1865ع ۾ ڳوٺ ڪاراڏي ۾ ٿيو. ڪرپارام جي پيءُ جاگارام کي ٺاڪر جالم سنگهه جا سوڙهي جو ڳوٺ جاگير طور ڏنو. ڪرپارام جوانيءَ کان وٺي آخر تائين راجا لڇمڻ سنگهه وٽ رهيو. هن پنهنجو ڳوٺ آباد ڪيو. جنهن جو نالو"ڪرپارام جي ڍاڻي" رکيو.

ڪرپارام جي سُڃاڻپ سندس شاعري آهي. پر هن هڪ "ٻالڪ ناٽڪ" به لکيو هو. ڪرپارام پنهنجي ملازم راجيان سان مخاطب ٿي شعر چيو آهي. سورٺي جي گهاڙيٽي ۾ سندس شعرن جو تعداد 140 آهي. پر هن وقت ريگستاني ماهرن موجب سندس 127 سورٺا ملن ٿا.

ڪرپارام تمام ڏاهو ۽ سنسڪرت جو عالم هو. هن جي ڪوتا ۽ سنسڪرت ۾ مهارت کان متاثر ٿي، راجا لڇمڻ سنگهه مهاراج پور ۽ لڇمڻ پور جون جاگيرون ڏنيون. ڪرپارام جي سورٺن ۾ راجيا جو نالو ملڻ ڪري ڪن محققن راجيا نالي ڪنهن ٻئي شاعر جي شاعري سمجهي آهي. پر باغ علي شوق موجب راجيا نالي ڪو به شاعر نه ٿيو آهي.

ڪاري گهٽي ڪروپ، ڪستوري ڪانٽي ٽُلي،
ساڪر گهٽي سروپ، روڙا تلي راجيا.

(خوبي ظاهري رنگ روپ سان لاڳاپيل نه هوندي آهي. ڪاري رنگ جي ڪستوري نفيس ۽ ننڍن ڪانٽن ۾ احتياط سان توري ويندي آهي. ساڪر (مصري) سهڻي رنگ جي آهي، پر وڏن ڪانٽن ۾ بنان احتياط جي توري ويندي آهي.)

پل پل ۾ ڪر پيار، پل پل ۾ پلٽين پرا،
وي مطلب را يار، رهي نه ڇانا راجيا.

(هڪ پل ۾ پيار ڪري، ٻئي پل ۾ اجنبي بڻجي وڃي، اهڙي مطلبي

يار کان پاسو ڪجي، اهڙو مطلبي ۽ منافق دوست ڪڏهن به پنهنجي فطرت کان لڪائي نٿو سگهي.)

گڙ ڪڙ هيڪ ڀاءُ، گُڻ اوگڻ جاڻي نهين،
اَڻ مورک سون چت چاؤ راکي ڪڏ مت راجيا.

(جيڪو ماڻهو ڳُڙ ۽ ڪڙ هڪ ملهه ۾ وڪرو ڪري، جنهن وٽ خوبيءَ ۽ خاميءَ جي تميز نه هجي، ان مورک ماڻهوءَ سان ڪڏهن واسطو نه رکجان.)

روگ، آگ اُر راڙ، جاڻ ليا ڪيجي جتن،
وريا پڇي بگاڙ، روڪيا رهي نه راجيا.

(بيماري، باهه ۽ روج راڙي (گهر جي ڪِٽ پِٽ) معلوم ٿيڻ سان هڪدم اُن جو بچاءُ ڳولجي، انهن شين جي وڌڻ سان نقصان ٿئي ٿو ۽ پوءِ ان تي قابو پائڻ ڏاڍو ڏکيو هوندو آهي.)

نپ چڙهہ ڪئي راس، بن همت لاکان ٻهي،
باج ترپت ڪري واس، راجپوتي سُون راجيا.

(ڪيترا پکي صبح کان شام تائين اُڏري اُڏري ساٿا تي ڪجهه حاصلات ڪانسواءِ واپس پنهنجي آکيري ڏانهن موٽندا آهن. پر باز ائين نٿو ڪري، پنهنجي طاقت ۽ همٿ سان پنهنجي ڇهنب تازي ڪري موٽندو آهي.)

همت قيمت هوءِ بنا هميت قيمت ناهين،
ڪري نه آدر ڪوءِ، رد ڪاگد جيُون راجيا.

(پنهنجي همٿ کانسواءِ ماڻهو رديءَ جي ڪاغذ جيان آهي. ماڻهو جڏهن باهمت ٿي ويهندو آهي، تڏهن چار ٻيا به اچي گڏ ٿيندا آهن. همت جو قدر آهي، همت جو مُلهه آهي، انهيءَ ڳالهه کي ڪڏهن وسارڻ نه گهرجي.)

Gul Hayat Institute

پاتا پيرَ اُپاءُ، تن لاگان تلواريان
هوئي نہ جيب روگهاءُ، رتي اوکد راجيان.

(جسم تي لڳندڙ تلوارن جي گھاون جو علاج مڪمن آهي پٽيون ٻڌڻ سان ڦٽ ڀرجي ويندا آهن پر زبان جي زخم جو ڪو علاج نہ آهي. هڪ ننڍڙو زخم بہ سدائين ڏُکندو رهندو آهي.)

گڻ او گڻ جڻ گاؤن، سٽي نہ ڪوئي ساڀڙي،
اُن نگري چت ناؤن، روهي آڇي راجيا.

(جنهن ڳوٺ ۾ ڳڻ ۽ اوڳڻ(ڀلي ۽ بري)، دوست ۽ دشمن جي پرک نہ هجي، جتي ڪوئي حق ۽ سچ جي ڳالهہ نہ ٻڌي، اُن نگريءَ تان راجيا دل ڪٽجي، ان ڪان روهي (رڃ) سٺي آهي.)

سانچو متر سُچيت، ڪهيوڪام نہ ڪري ڪوسو،
هر ارجن ري هيت، رٿ گَر هانڪيو راجيا.

(هر سچو دوست سدائين سٺو سوچيندو آهي، ڪڏهن بہ چاپلوسي نہ ڪندو آهي، غلط ڳالهہ جي حمايت نہ ڪندو آهي، اختلاف راءِ رکڻ جي هُن وٽ وڏي سگهہ هوندي آهي، مشُڪل گهڙي ۾ ڇڏي نہ ويندو آهي، جيئن شري ڪرشن ڪروڪيترجي ميدان ۾ رٿ هلائڻ لاءِ پاڻ تيار ٿي بيٺو.)

مد وڌيا ڌن مان، اُڇو سو آڪڙي اوس،
اَڌن رکي اُن مَان، ريوي ورلا ڪي راجيا.

(دولت ۽ علم هلڪي طبيعت واري کي ويهڻ نہ ڏيندا آهن، هُو راڄن ۾ آڪڙيو هلندو آهي. ڪي ورلي ماڻهو صابر ٿيندي آهن، اُهي بردبار ٿيندا آهن، ڇو تہ اهي علم ۽ دولت جي هوندي بہ طاقت ۾ نماڻپ سان هلن ٿا.)

مُک پر ميٺاس، اندر ۾ کوٽي گهڙي،
اهڙا سُون اخلاص، ڪڏ رکجي نا راجيا.

(جيڪي ظاهري طرح مٺا هوندا آهن، پر اندر ۾ هر وقت برو سوچيندا آهن، اهڙن سان راجيا! ڪڏهن دوستي ۽ پنهنجائپ جو تعلق نہ رکجي.)

مطلب ري منوار، روج کوڙاوي چورمو
بن مطلب منوار، راٻ نا پاوي راجيا

(مطلبي ماڻهو پنهنجي مطلب جي ڪارڻ منوار ۾ روز چورمو (حلوو وغيره) ڪارائيندو آهي، مطلب ڪان سواءِ اي راجيا ساڳيو ماڻهو منوار ۾ رٻ نہ پياري.)[56]

ڪوي هيمڏان چارڻ مطابق راجيو ڪرپارام جو ملازم نہ پر هڪ بهادر ڪردار راجسنگهہ چوهاڻ هو. جنهن هنگوڙ جي مشهور ڏاڙيل حيلوجت سان مقابلو ڪيو هو. راجسنگهہ دربار جو لقب مليل هو. هڪ دفعي چارڻ آيو جنهن اچي پڇا ڪئي تہ هي ڳوٺ ڪنهن جو آهي؟ ڳوٺ جي هارين ٻڌايو تہ سائين هي راجسنگهہ چوهاڻ جو آهي. چارڻ پنهنجي موج ۾ چيو تہ راجيو گهر آهي. هارين حيران ٿي چيو تہ اوهان راجيو ڇئي رهيا آهيو؟ چارڻ ورندي ڏني تہ آئون راجيو منهن تي بہ چوڻ جي لاءِ تيار آهيان پوءِ اچي هن شعرن ۾ راجو ۽ راجيو طور ڳايو.

جا جا ڏاڙڏ ٻاپڙي، تين ڪيا ڪمٺاڻ،
اي جاڳيو مارسي اي راجو ڏر چوهاڻ.

(وڃ وڃ ! منهنجي نياڳي ٻک وڃ، تو مون کي هتي آندو آهي، هي(ستل شينهن) جيئن جاڳيو تو کي ماريندو، هي راجو ڏر چوهاڻ آهي)

---

[56] سيرو ڀلو سڪرو، ڪنبرو ڪاوڻ ۾ لڳي آڪرو

هاريو وار هزار، حيلو جت هنگوڙ را
تين ساميهن تلوار، ڪو راوَ نہ جهلي راجيا

(اي راجيا ! تو هنگوڙ جي حيلو جت ڪي هزار ڀيرا هارايو، تو ساموهن ڪوئي راءِ بہ تلوار نٿو جهلي سگهي)

راجو ڏر هنگوڙ رو، اوئي ايئج موٽو آچار،
پرهہ جيماڙي پنج سو، سانجهہ جيماوي هزار

(هنگوڙ جي راجوڌر جو هي وڏو اهڃاڻ آهي، پرهہ جو پنج سو ڄڻن کي کارائيندو آهي، سانجهي جو راجوڌر جي اوطاري هزار ماني کائي آسودا ٿيندا آهن.)

راجيا جي تخلص سان سنڌي شعر پڻ ملن ٿا.

جن اوتارا اڏيا، ڌرم ٻڌي پاڙ
انهن سندو پريوار، راج ڪندو راجيا
جنين مور ماريا، چڙهي چونٽيا چڪار،
انهن سندو پريوار، راج نہ ڪندو راجيا.

سورج مل چارڻ:

چارڻ ڪوين ۾ سورج مل جو مقام بُلند آهي. سورج مل جو واسطو ريگستاني ادب جي ٽئين دور سان آهي، جيڪو 1844ع کان شروع ٿئي ٿو. سورج مل 1826ع ۾ چاند ڏان چارڻ جي گهر ۾ جنم ورتو. هن ڇهہ شاديون ڪيون، پر سندس گهر جو اڱڻ پٽ کان محروم رهيو. هن پنهنجي هڪ عزيز کان مُراري ڏان نالي هڪ ٻار گود ورتو هو.

سورج مل وٽ حاضريءَ جا نوڪر هوندا هئا، پر ڪو ملازم مستقبل بنيادن تي نہ رهندو هو. سورج مل مزاج ۾ ڪرو ۽ رُڪو انسان هو.

وٽس اڪثر شاعراڻي ديوانگي هئي. هن پنج ڪتاب لکيا: (1) "ونش ڀاسڪر"، (2) "ويرسُت سئي"، (3) "بلاولاس"، (4) "چند و ميو" ۽ (5) رام رنجات، شامل آهن.

سورج مل جي شهرت جو ڪارڻ "ويرست سئي" آهي. هن جا خيال اڇوتا ۽ انداز منفرد آهي. سورج مل ريگستاني شاعريءَ ۾ مزاحمت جو وڏو حصو آهي.

گهوڙا گهر ڍالا ڀالا ٽنپ ٻٽائي
جو ناڪر ڀوڳي جمين اورڪينون اپٽائي.

(جيڪو راجپوت گهر ۾ گهوڙا رکي ٿو ڍالن ڪي ڇت ۽ ڀالن ڪي ٽنپ ٻٽائي ٿو اهو زمين جي حفاظت ڪري سگهي ٿو ۽ ٻين کي بہ پنهنجو ڪري سگهي ٿو.

ست ڏاران رج رج ٿيو، بهو ٻلواجائي
لِکيا ڏونگر لاج را ساسُو ارني سمائي.

(ڪونڌر پٽ تلوارن سان ٽڪر ٽڪر ٿي ويو. مڙس جي ويرگتيءَ تي زال ستي چڙهڻ لاءِ وڃي رهي آهي، پُٽ کان پوءِ منهنجي ننهن بہ پنهنجو فرض پورو ڪرڻ لاءِ وڃي رهي آهي، مون کي لڄ جا ڏونگر گهيري رهيا آهن. آءُ اڃان ڏسان ويٺي.)

ليلي مُون پهلي پڙي ڪِيڏ اُتاون ڪائي،
وَالها ڪولا پاليو پڙ تو مُوجهہ پوگائي.

(جنگ جي ميدان ۾ فاتح ٿي موٽندڙ سُور وِير جي گهوڙي زخمن جا تاب نہ سهندي وچ رستي ۾ مري وئي. مرندڙ گهوڙيءَ سان مخاطب ٿي بهادر چوي ٿو تہ "اي منهنجي پياري گهوڙي! مون اڃا ويرگتيءَ جو جام نہ پيتو آهي، تون ان کان اڳ ڌرتيءَ تي ڪِري پئين، ڪجهہ گهڙيون صبر ڪرين

Gul Hayat Institute

ها، مون کي ڪنهن ٻي جنگ جي ميدان تي پهچائين ها. مون توکي انهن ڏينهن لاءِ وڏي لاڏ ڪوڏ سان پاليو هو.”

پهر چوٿي پوڙيو گهٽتو فوج گريب،
دوئي گهڙي جيب نون، بيري آڻ تڪليب.

(جنگ جي ميدان ۾ دهل وڄائيندڙاٻه پهر پنهنجي دهل ۽ زبان کي جهل، رات جي آخري پهر ۾ منهنجو سوروير (بهادر) ويرين کي ڪيرائي اچي ستو آهي، ڪيس ٻه گهڙيون ٽڪ پيچڻ ته ڏي.)

سروپ ڏان

لوڪ شاعريءَ جي سچ سان ٻهڪندڙ ۽ جڳ مڳ جرڪندڙ ريگستان جي پٽيءَ ۾ عمرڪوٽ جي ڪوي سروپ ڏان جو وڏو پورهيو آهي. سروپ ڏان 1801ع ۾ مصري ڏان جي گهر ۾ جنم ورتو هو ۽ 1863ع ۾ پر لوڪ پڌاري ويو.

“انسائيڪلو پيڊيا آف انڊين لٽريچر” جي جلد پنجين (انگريزي ڇاپي) ۾ ڄاڻايل آهي ته، سروپ ڏان جو ننڍپڻ جو نالو شنڪر ڏان هو. مصري ڏان، عمرڪوٽ مان لڏي اچي اجمير جي ڳوٺ بادلي ۾ رهائش پذير ٿيو جتي جوانيءَ جي ڏاڪڻ تي پهچندي سروپ ڏان دادوَ پنٿي ساڌُو ٿي ويو. لوڪ روايتن مطابق سروپ ڏان پنهنجي تعليم پنهنجي چاچي امرڏان کان ورتي. تاريخ جي ڪتابن ۾ سندس چاچي جو نالو پريمانند ڏنل آهي. اُستاد ۽ چاچي پريمانند کي سروپ ڏان جي دادوَ پنٿي ٿيڻ تي ڏاڍو ڏک پهتو سروپ ڏان کي علم ۽ ادب جي وڏي مقام تي پهچائڻ تي چاهيو.

ريگستاني لهجن سان گڏ سنسڪرت جو وڏو ڄاڻو هو پر ساڌو ٻڌجڻ کان پوءِ اڪثر “مون ورت” رکي ڏيان ۾ گم رهندو هو. باغ علي شوق

مطابق رتلا ۽ سيتا ماءُ جي راج درٻارن ۾ هن جي وڏي عزت هوندي هئي، اجمير جو ڪنور رتن سنگهه (ستياماءُ جو فرزند) هن جو مريد هو رتن سنگهه جي عقيدت جو عالم اهو هو ته رتن سنگهه پنهنجي ڪتاب “نٽ ساگرونود” جي شروعات سروپ ڏان جي ساراه سان ڪري ٿو. سروپ (6) ڪتاب لکيا، جن ۾: راسو رتنا ڪر، ويريني ڀُوڻ، ڪارڪا پربادنڏا پالنٻ ڪنٻن، پانڊو وشينر وجدرڪار مشهور آهن. پانڊو وشينر وجدرڪار جو وڏي وقت تائين ذڪر ٿيندو رهيو. سروپ ڏان ڪوتا ۾ فلسفي ۽ عقيدي تي خيال آرائي ڪئي آهي.

بانڪيداس آسيه:

ڪوي بانڪيداس چارڻي اتهاس جو اوچ ڪوٽي شاعر آهي. جنهن جو جنم ڳوٺ ڀاريه واس/ پانڌيا وس ۾ آسيه نک جي چارڻ فتح سنگهه چارڻ جي گهر ۾ ٿيو. بانڪيداس ننڍي ڪنڊ جي وڏي ريگستان جو وڏو عالم تاريخدان ۽ شاعر هو بانڪيداس ڪل 28 ڪتاب لکيا. تن ۾ عمرڪوٽ جي پسمنظر ۾ لکيل ڇتيهه دوهن وارو مختصر مجموعو ‘همروٽ ڇتيسي’ ڪلاسڪ درجي حيثيت رکندڙ آهي.

امراڻو امرا پُري ڏرُا سرنگي ڏات،
رهي جو سوڍو راجوي، پهه پنوارن پات.

(امراڻو ڌرتيءَ تي امراپُري (دلڪش ماڳ) آهي. ڏات جا هي دڙا، جتي پرمار سوڍن جي صاحبي آهي، ڏسندين ته اتي جي ريت سرڳ سمان آهي.)[57]

[57] شيخ اياز پنهنجي هڪ شعر ۾ ٿر جي فطري حسناڪي سرڳ سمان بيان ڪندي ائين چيو آهي ته :
ساٿي مون دنيا گهمي چونديو آهي ٿر،
جڻ ڪنهن سرڳ سمان آ واريءَ تي هي گهر،
سانجهيءَ وير امر، هي رتيءَ ريت تي

Gul Hayat Institute

ڪيهر لنڪي گوريا، ڍولا چتر سُجاڻ،
ٻڙ جهڪيا لانٻي سران، آيو گڊ امراڻ.

(جتي چيتي جي سنهڙي چيلهه واريون سُندر ناريون هجن، جتي مرد سياڻا ۽ ٻهادر هجن، جتي لانٻي جي تلاءَ تي ٻڙ جي وڻن جا جهڳٽا هجن، تہ پڪ ڄاڻجان اهي آثار امراڻي گڊ (قلعي) جا آهن.)

اُر چوڙي ڪر پاتلي، جيءَ ڪاري ري ٻاڻ.
جي سک چاهي جي رو تو ڏن ڍٽ ري آڻ.

(جنهن جي ڇاتي ويڪري، چيلهہ سنهڙي، جنهن جي وات ۾ جيءُ جيءُ جي ٻولي آهي. جيڪڏهن جيون ۾ پنهنجي من جو سک چاهين ٿو تہ ڍاٽ جي ناري سان شادي ڪري اچ

ڪوي بانڪيداس پنهنجي شاعري ۾ سچل سائين جيان ريگستان جي عوام کي انگريز جي نندي ڪنڌ تي قابض ٿيڻ خلاف پنهنجي مشهور چند 'آيو انگريز ملڪ ۾' اتساهيو آهي.

پروفيسر شڪتيڏان پنهنجي ڪتاب رنگ ڀني ۾ قابل ذڪر چارڻ ڪوين جو ذڪر ڪندي بانڪيداس جو نالو اهم شاعرن ۾ لکيو آهي. سنسڪرت جي ڪوي ڪاليداس جي خوش نصيبي هئي تہ جو هن کي ميليناٿ جهڙو نقاد مليو هو پر ريگستاني ٻولي جي هن مهان شاعر بانڪيداس کي اهڙو نقاد نہ ملي سگهيو آهي.

مهوڙ جي چارڻ:

بانڪيداس جي وڏي ڀاءُ ٻڌاجيءَ جي پُٽ مهوڙ جيءَ جو نالو ريگستاني شاعرن ۾ اهم آهي. ڊنگل جي بهترين ڪوين ۾ شمار ٿيندڙ مهوڙ جي سور وير ۽ ساڌو پابو جي رانوڙ جي ڪردارن تي ڪوتا سرجي آهي. پابو پراڪس ۾ 3000 کان مٿي دوها موجود آهن. جيڪي مهوڙ جي

چارڻ جي پڙپوٽي شنڪر سنگهہ چارڻ جي ڪوشش سان ويهين صديءَ ۾ ڪتابي شڪل ۾ ڇپيا آهي. "چند روپا" ۽ "ديپ مالا" ڪتاب سندس مشهور تخليق ۾ شامل آهن. اهڙيءَ طرح سندس شاعريءَ جي مجموعن ۾ "مهڪي پنچسي" ٺوٺ پچيسي" "سنڌل اتهاسڪ گيت" "جهولا پرتاب راءِ، آئينو آدم"،" بات سنگرام جي "." تخت ونود"،" ڀيوت سنگهہ ورلاپ" بہ شامل آهن.

آدو ڏراسو اوڏا:

هن چارڻ ڳوٺ چئتران ۾ 1538ع ڌاري جنم ورتو ۽ 1651ع ڌاري وفات ڪئي. آدو راسو چارڻ جو پيءُ اوڏا جي چارڻ سڏبو هو. آدو خوبصورت ڪوي هو، هن جي من جي ڪوتا ڦلواري سدائين سرهي رهندي هئي. راجا اڪبر جي درٻار ۾ هن جي وڏي عزت هوندي هئي. هن جي مشهور تخليق ۾ "ويردُ ڇاهتر" آهي" ۽ ٻين ڪتابن ۾ "جهولڻا را سُرطان را، "مرثيا راءِ سرطان را" جهولڻا راءِ مانسنگهہ را، جهولڻا روات ميگهارا"۽" ماتا جي را ڇند "شامل آهن.

آدوجي پنهنجي طبيعت ۾ سچو ۽ کرو هجڻ جي ڪري اڪثر اڪيلائيءَ م گهاريندو هو. راجائن مهاراجن کي سچ چئي ڏيندو هو آخري ڏينهن ۾ پنهنجي پُٽ" اوڏا ڪنسائو"جي گهر ۾ رهيو ۽ اُتي ئي 1651ع ۾ وفات ڪيائين.

پڳي ٻڙ نهين پاتشاه، جيوي ٻڙ جاچڪ ٽڻو،
سڻ او اڪبر شاه، مين ٻيٺا ٻيٺا ٻولسان.

(اي شنهشاهہ! (منهنجي) پيرن ۾ طاقت نہ آهي، (ان ڪري بيهي نہ ٿو سگهان) تون جاچڪ جي جيءُ جي ٻل کي ڏس، اي اڪبر بادشاه ٻڌ! آئون ويٺي ويٺي ڳالهائيندس.)

Gul Hayat Institute

بن ڦل چرڻ، چندن اگسڻ، پاپاسر پيونت
او ڏن چتاري ڪونجل ڪيون جيونت

(بن جو ڦل (گاهه وغيره) چرڻ، چندن سان پاسا گسائڻ (بدن مهٽڻ وغير) ۽ پاپاسر جي تلاءُ جو پاڻي پيئڻ جا ڏينهن ساري اجان هاٿي ڪيئن جيئي ٿو!.)

ڪونجليا ريوا نڏي، سپني سرڪ پري
ڪجلي بن را چسڙڪا، ڪجلي بن ۾ لي

(اي هاٿي!ريوا ندي مان پاڻي جي آس سپني ۾ سرڪ پري پوري ڪجان، ڪلجي بن جا مزا ڪجلي بن ۾ رهيا، اهي ڪجلي بن مان (ڪڍهن) ونجان.

ڪرشن جي چارڻ:

ڪرشن جي چارڻ ننگرپارڪر جي ڳوٺ ويڪاسر جو رهواسي هو. هن جي زندگيءَ جو پورو احوال نه ٿو ملي. پراڻي پارڪر ۾ منگهارام اوجها روجي سوڍي ۽ ڦول ستي متعلق سند س دوها ڏنا آهن:

ارڪ جانڪو ڪيئن اوگيو، ڪيئن جانڪو ڪرٽال،
مرد گجاوت موندري، پڙ پڙيو پُوپال.

(ڪهڙي نه نياڳو ڏينهن اپريو آهي، سج جي ڪرڻن ۾ ڪو شعاع نه آهي، چو ته هيءُ موندري جو رهاڪو شينهن جيان گجندڙ مجاهد ميدان جنگ ۾ سمهي رهيو آهي. اڄ سج ۽ چند ۾ تيج ان ڪري نه آهي، جو موندري جا ٻه روش تارا وسامڻ وارا آهن.)

آءَ ڪانتي ڏل اوهسڙيا، پوم ڏڙڪ سرپار،
روسي وچن ڪهيا روي، پاڙيا سو پرمار

(لڙائيءَ ۾ اهڙيءَ طرح سوروير گرجڻ لڳا، جو ڌرتي ٻه ڏڙڪڻ لڳي ۽ جيڪي وچن رويءَ چيا، سي برابر پرمار پاڙيائين.)

پتياٽي آگم باڪيو، جلني اُما جيم،
ڪوپ وچن ڪلياڻ ري، نشچيه ليڌا نيم.

(هن ڪلياڻ جي ڪنيا ڦول ٻائيءَ چارڻ کي جيڪي وچن چيا، سي ان ڏينهن کان نيم رکي، سچا ڪيائين.)

شام سڌارڻ مهاستي، جگت پلي ڪئي جوڙ
ارڌنگا ڦلان اُجلي، کهي تيترس ڪروڙ

(پنهنجي پتيءَ کي سڌارڻ وارو مهاستي، ڦلان جي ڏٽيءَ بهتر جوڙ ٻڌائي هئي. تيتيه ڪروڙ ديوتا ائين چون لڳا ته “ڦولان” رويجيءَ جي ارڌانگني، موندري جو ملهائتو موتي هئي.)

ڪيسري سنگهه ٻارٽ:

ڪيسري سنگهه ننڍي ڪنڊ جي تاريخ ۾ انقلابي ڪويءَ طور مشهور آهي. هن 21 نومبر 1872ع ۾ ديپورا جي رهواسي ڪرشن سنگهه جي گهر جي جنم ورتو. سنسڪرت بنگالي، مراٺي، گجراتي ۽ ڊاٽڪي (سنڌيءَ جي لهجي) جي ڄاڻو هن ڪويءَ وٽ علم فلڪيات ۽ علم جوتش جي پڻ وڏي ڄاڻ هئي. هن 1903ع ۾ چيتاوٽي چُگيتيا ڪتاب لکيو. جنهن تي راجا فتح سنگهه ڪاوڙ جي پيو. پر هن پرواهه ڪونه ڪئي. پنهنجي شاعري ۾ بغاوت جون ڳالهيون اڳي کان اڳريون ڪرڻ لڳو. هن جي هر شعر جي تاڃي پيٽي ۾ سونهن، سرهاڻ ڌرتي جي خوشحالي ۽ آڇپي جو رنگين ڏاڳو هو. هن جي اندر آس ۽ تمنا هئي ته ننڍي ڪنڊ جي ڌرتيءَ تي آزاديءَ جون هوائون گهلن 2 مارچ 1914ع تي پنهنجي ارڏي ڪردار ۽ باغي شاعريءَ جي ڪري 20 سالن لاءِ جيل ۾ واڙيو ويو. هن

Gul Hayat Institute

معافي نامو نہ لکيو. زندان جي ديوارن جي اوٽ ۾ لوهي زنجيرن جي ڇم ڇم تي روح جي رقص سان مٺي ماتا جا گيت ڳائيندو رهيو. 14 آگسٽ 1941ع تي لاڏاڻو ڪري ويو.

ٻُڏاجي:

ٻُڏاجي نامور ڪوي بانڪيداس جو پاءُ هو سندس تخليق "ديوي چريتا" نالي مشهور آهي، جيڪا نامور محقق ايچ سي. چتر ويديءَ ٻن جلدن ۾ 1968ع ۽ 1969ع ۾ سهيڙي آهي.

ڪوي رڻ ڇوڙ ڏان:

ڍاٽ جي ڪوين ۾ ڪوي رڻڇوڙ ڏان جو نالو اهم آهي. ڳوٺ ڏاهڪڻ جو رهواسي ڪوي رڻڇوڙ ڏان وٽ ائن جو وڏو وڳ هو. جهنگ ۾ اٺ چاريندي فطرت جي رنگن جا شعر چوندو هو. هن کي فطرت سُر ڏاڍا وڻندا هئا. راڳ جو ڄاڻو هو.

ڏيسان پت مرڌر، شهران پت اجيڻ،
راگان پت سورٺي، واجا پت بيڻ

(ڏيهن/علائقن ۾ مرڌر سهڻو آهي، شهرن ۾ اجين وڻندڙ آهي، راڳن ۾ سورٺي راڳ ۽ سازن ۾ پاوي جي وڄت پياري آهي.)

ڌڻ ٻڪري، ڪڻ ٻاجهري، اوٺني موٺي آس،
جي چاهين رهان ٿر ڏوري تو تينو رک پاس.

(چوپائي مال ۾ ڌارڻ جي لاءِ ٻڪري، کائڻ جي لاءِ ٻاجهري ۽ چڙهي جي لاءِ اٺ، ۽ اهي ٽئي ٿر ۾ رهڻ واري جي لاءِ ڪارائتيون شيون آهن. جيڪڏهن تون چاهين ٿو تہ ٿر جي پٽن تي رهان تہ اهي پاڻ سان گڏ رک.)

بابليا اِڻ گهر ڏيجو جڻ گهر هوئين سانڍڙيان،
اڑگان نا نيڙا ڪرين جکان رين لاٻين وکڙيان.

(هڪ ڇوڪري پنهنجي پيءُ کي چوڻ لڳي تہ: بابا سائين! مون کي ان گهر ۾ ڏجان جنهن گهر ۾ اٺڙيون هجن، اٺڙين جون ڍگهيون وکون آهن. پري رهندڙن کي ويجهو ڪنديون آهن.)

حقي سين جتو هيت، اتو جي هوئي هڙسين،
تو ڪيڙي جاجها ڪيت، ٻينو ڪائين ٻاجهري.

(حقي سين جيترو هيت آهي، ايترو جي هر سان هجي، تہ گهڻيون ٻنيون ڪيڙي وينو ٻاجهري ڪائين).

ڍاٽ نپجي ٻاجهري، موٺ مرڌر هوئي جوار.
ڪنٺي هووين تل مولڪا، مرڌر هوئي جوار.

(ڍاٽ جي علائقي ۾ ٻاجهري، موٺ، مڱ ۽ گوار سٺا ٿيندا آهن. ڪنٺي جي علائقي ۾ تر گهڻا ٿيندا آهن، مرڌر ۾ جوار بہ ٿيندي آهي)

پر پي پروا پي، پر پر پي باٽڪيان،
ٿانرو پور و هُون ڪريس، ڪر ڪر ڪاٽٺيان

(اوتارو/ اوطاق هلائيندڙ سخيءَ جي زال پورهائپ ۾ مڙس کي مايوس ڏسي، سندس حوصلو وڌائيندي چوي ٿي، اڳ جيئن تون اوتارو هلا، ڪاري غنودي ڪٽڪي جون وٽيون پري پيءُ. ساٿيءَ کان پرائي پيءُ، الکو نہ ڪر، (تنهنجي خرچ جو پورائو) آءُ مزدوريءَ تي ارٽ ڪتي بہ ڪنديس.)

شاميري کهيان ڏوٻري، ڪيون چنتا ڪري،
ڪا پرديس والمو ڪا سنپت نهين گهري

(اي شاميري تون ڏٻري ڇو آهي، تو کي ڪهڙي ڳڻتي اچي ڳاريو آهي، تنهنجو بالم پرديس آهي يا تهنجي گهر ۾ سنپت (زال مڙس جي هم آهنگي / سڪون) نہ آهي)

Gul Hayat Institute

سنپت جاجهي، ڪپت موتي، موتو پريا ڪو نام،
اس ڪارڻ هون ڏوبڙي، مانهنجو گهلي اوپر گام

(منهنجي گھر سنپت گھٽي آهي، پر ڪمائي گھٽ خرچو وڏيڪ آهي، منهنجي بالم جو نالو وڏو اهي، انهي ڪري آئون ملول آهيان، رستي تي اسان جو ڳوٺ آهي، مهمانن جي اچ وڃ وڏيڪ رهي ٿي.)

ٻارهي ٻڌ نہ اپجي، تيرهي تيج نہ هوءِ،
ٻيسي برسي نا بجيو بات رو مجو نہ ڪوءِ

(ٻانهن سالن جي ڄمار ۾ جنهن وٽ عقل نہ آيو. جنهن جو تيرنهن سالن جو تيج نہ ٿيو. ويهہ سالن جي ڄمار ۾ جنهن جو نالو نہ وڳو. هُن جي ڳالهہ جو مزو نہ آهي.)

چمن جي چارڻ:

ٿر جي لوڪ ادب کي مالا مال ڪندڙ صدين جي سرجڻهارن ۾ ڪوي چمن جي هڪ آهي. ڪوي چمن چارڻ ڳوٺ ٻرائي (ٻاراني) ۾ شوڏان چارڻ جي گوتر ۾ جنم ورتو. سندس پيءُ جو نالو لوڌر ڏان هو. ڪوي چمن چارڻ جي شاعري، ٿر جي تاريخ جو ماخذ آهي. ڪوي پنهنجي پيڙهيءَ جي حوالي سان هڪ شعر ۾ چوي ٿو:

شوڏان ڪُڙ ڪوبون سُجاڻ، واچيا جڻ ايسا وکاڻ،
جڻ پتا لوڌر ڏان، نام دادا نام، پر پتيو ڪرٽي ڏاڻ،

چمن جيءَ، مئو اڪيراج جي سوڍن وٽ رهڻ دوران ڪوتا سرجي، جنهن کي "سوڍائڻ" جي نالي سان ڪتاب ۾ پروفيسر شڪتيڏان چارڻ سوڍن بابت تحقيقي مواد سان گڏ ڇپائي آهي. پروفيسر شڪتيڏان جي ڪتاب جو ڪجھ حصو پروفيسر شيام داس جوشيءَ سوڍن جي تاريخ جي هڪ جهلڪ "جي نالي سان سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي. ڪوي چمن

Gul Hayat Institute

جِي سنبت 1633 ۾ "سوڍاڻ" جي ڪوتا سرجي ان ڪانسواءِ "سمارا جهولٽا" پڻ ڪوي چمن جي تخليق جو اڻ مٽ نمونو آهي.

داتا ني ڪوي ڪو ديا، ڪوي گيا سوڪائي،
ڪوي ني داتا ڪو ديا، جاتي جُگ نہ جائي.

(ڏاتار جيڪو ڪويءَ (چارڻ) کي دان ڏنو اهو ڪويءَ کائي کپائي ڇڏيو پر ان جي بدلي ۾ ڏات جي واهڙ مان ونڊ، جيڪا ڪويءَ ڏاتار کي ارپي، سا جُڳن تئين جيئري رهندي.)

سانپر ڪيرت ڏيس ۾، آوي ڪوي اپار،
سوڍي جالم سريکو، ڏوجهو نهين ڏاتار.

(ٿر جي سخي ڪردار جالم سنگھ (نانگڙ) جي علائقي ۾ سخاوت جي هاڪ ٻڌي ڪيترائي ڪيرتيا (ڀاٽ ڀاٽ ۽ چارڻ) روز اچن ٿا، سوڍي جالم جهڙو ڏاتار علائقي ۾ ڪو بہ نہ آهي.)

سگڙي واتان ساوَ جڻ ملتان آتو جرور،
اٽند واتاري آوَ مينگھاٽي ڏيوا مونگھت.

(اي آنند! رهاڻ رس جي ڪچهري ساري، مهمانن سان اوس ملڻ وارا، تون اوتاري اچ، مينگھاٽي پريوار جا مورا! تنهنجون ڳالهيون هينئڙي منجهہ هُرن ٿيون.)[58]

هن جي هڪ طويل ڪويتا هيٺ ڏجي ٿي:

راج سما ڪت، سامي نج ٿڙ نگر،
جي ڪُل انڙ جهڙا پڇماڻ انپر،
ننگر نتو نيپٽا ساسڻ دي صدر،
اٺ ڪروڙ دت آپيا، چڙهت ڏن پهر،

58 اٽند: اٽند سوڍو ڪيرتيءَ جو سخي ڪردار هو.

جي ڪل وڪئي جهڙا جنمين جورا ور،
پيلو ڏان سماپيا، ويرت پيران ور،
سما سپڙ سريڪا، پريت پال پرٿوي پر،
چاڙهي پنگا چارڻ، سڪپال ڪوبسر ،
جي ڪل راءِ ڪنگهار سا گرنار ٽٽي گر،
راوَ ڏياچ سريڪا جهونا گڏ شهر،
مٿا ڏينا منگيا، نهين ڪينا اُتر،
جي ڪُل گاهي جام سا سنڌو پت جبر...

(سمن جو ٺٽر نگر تي راڄ هو، سمن جي راجائي خاندان ۾ ڄام انڙ جهڙو داناءُ ۽ سخي پيدا ٿيو. ننگر ٺٽي ۾ مڪيہ راڄڌاني جوڙي. ڄام انڙ سڄ ايرڻ ٽاٽي اٺ ڪروڙ جو سوالين کي دان ڏنو. سمي جي ڪڙم ۾ ڄام وڪيئي جهڙي اڙينگ مڙس جنم ورتو. جنهن چارڻ جي گهرڻ تي اڻ منڌائتا پيرون دان ڪيا. هن ڌرتي تي پريت پال جهڙو سخي ڄام سپڙ ٿيو. سمي سپڙ ڄام چارڻن کي ڪلهي تي چاڙهي محلات ۾ وٺي اچي دان ڪيو. جنهن قبيلي ۾ گرنار گڏ جو ڏٽي راءِ ڪنگهار ٿيو. انهي ساڳي آکه ۾ جهونا گڏ شهر جو سورمو راءِ ڏياچ پيدا ٿيو. جنهن سر جي سوالي منگڻي کي جواب ڏيڻ جي بدران سُر جي صدا ۾ سر وڍي ڏنو. جنهن خاندان ۾ ڄام ڳاهي جهڙا سنڌو جا سپوٽ پيدا ٿا...)

پڙجاسي پاڪاڻ، حويلي ساٿ نہ هالي،
ڪايا رو ڪمناڻ، چار دن جُڳ ۾ چالي.

(سڀ ڪجهہ هتي رهجي ويندو، حويلي ساٿ نہ هلندي، ڪايا جون هي مالهائون چار ڏينهن جڳ ۾ چمڪن ٿيون.)

پاگونت مت سين پنو، نڙي سِڌ کي وات.
ڪوي چمن سپ تياگ ڪر، نرپيہ سمرو ناٿ،

(سچ جي ڳالهہ (واٽي) ڪري پنهنجي ڳلي کي پاڳونت مت سان پساءِ، اي ڪوي چمن! سپ تياڳ ڪري بي خوف ٿي مالڪ جي نالي جو ذڪر ڪر.)

ڪايا ڪاچو ڪوٽ، موج مستي تج من ڪي،
چلو سبڌ ڪي چوٽ، توٽ پڙ جاسي تن ڪي.

(ڪايا ڪچو ڪوٽ آهي، من جي موج مستي دور ڪري هر ڪنهن سان سبند سان هل، تن ۾ ڪنهن وقت بہ ٽوٽ پئجي ويندي.)

ڏياوي سوئي اُڏري نيچ ڪل ناهين،
ڪهان آس اڻ ديهہ ڪي، ملو ويگ ست ماهين.

(جيڪو ڏيان ڪري سوئي پائي" اونچ نيچ جو ڪو فرق نہ آهي، (اي انسان!) ڪڏهن آس ان ديهہ جي رک. جتي سچ سان ميلاپ ٿيڻو آهي.)

ڪِتائي بيت گيا ڪلپ ۾ چيتن نہ پيو سُچيت،
اوهون شبڌ اُت پت ڪيو ٻڙ گيا پاپ سر بيت.

(ڪيترين ڳالهين ۾ وقت گذري ويو پر چيتن من سچيت نہ ٿيو. پرجڏهن اهو هڪ شبڌ (نام) ذڪر ۾ آندو، تڏهن سپ (ويچار) ٻري ختم ٿي ويا.)

ڪرتا جگت ۾ شپ ڪِريا، پجت ايڪ پگوان،
او نر پاوت هئہ اوس، امر لوڪ استان.

(جيڪو جڳ ۾ سنا ڪم ڪري ٿو ۽ صرف هڪ پگوان جو پجن ڪري ٿو، اهو ماڻهو ضرور امر لوڪ استان کي پائي ٿو.)

ريوت ڏان:

ترقي پسند شاعرن ۾ ريوت ڏان چارڻ جو نالو نمايان آهي. سندس

شاعريءَ جو رنگ روپ پنهنجو آهي. هن جاگيردار طبقي سان نفرت ڏيکاري مسڪين ماڻهن جي دکن جي ڪوتا ۾ سرجيو آهي. ريوت ڏان ڪي ريگستان جو نياز همايوني چئي سگهجي ٿو. “چيت منڪان ” ۾ ڌرتي راگيت” جهڙا مجموعا ڏيندڙ هن ڪويءَ ڳوٺ متٿانيا ۾ 1901ع ۾ جنم ورتو. ريوت ڏان ڊراما پڻ ڪليا آهن. پر هن جي سُڃاڻپ ڪوتا آهي. جنهن ۾ مظلوميت جي پڪار ۽ پرماريت خلاف مواد آهي. هن جي ٻولي عوامي ۽ مناس پري آهي. هن گيتن ۽ دوهن سان گڏ پابند نظم پڻ چيا آهن.

شري ورجمل چارڻ:

شري ورجمل مهروجي، عمرڪوٽ لڳ ڪاروڙي چارڻ جو رهواسي هو. عمر ڪوٽ جي سوڍي حاڪم سان گڏجي جاڙيجا راجپوتن جي علائقي ۾ ڄام نگر ويو. جتي هن جاڙيجن راجپوتن جي تاريخ تي ڄام ويو جي اعزاز ۾ “ويو ولاس” ڪتاب لکيو ڄام ويو شري ورجمل ڪي جاگير ڏيڻ سان گڏ”ڄام نگر جي ڪويراج جو لقب پڻ ڏنو هن ڪي پنهنجي علائقي جا سوڍا ۽ جنم ڀوميءَ جو ماڳ ڪاروڙو ڪڏهن به نه وسريا.

ڪڇوا جهالا ڪم ڏڄ، جڳ سسوڏيا جو.
مڇري ڪو جادم ملي، سوڍي سمهو نا ڪو.

(ڪڇ جا جهالا، ڪم ڏڄ (هجن) يا جڳ جا(واڪاٽيل) سسوڏيا نهار، مڇري جا جادم ملن، پر انهن مان ڪو به (منهنجي عمرڪوٽ جي) سوڍن جو ڪڏهن ڪو مٽ نه ٿو ٿي سگهي.)

ڪاروڙي بابت گيت جا ٻول، ڪيسو ڏان چارڻ هن ريت ٻڌائي ٿو:

ڪوڪو ڪارڪ سريڪو پيپلو ڏاڙهم ڊاڪ،
هيڪ متيرو چاڪيو آنبا ٻاون لاڪ،
ڪڇ را ڪانهيا سيڪ ڏي، مني ڪاروڙو چت آيو

(ڪنڊيءَ جو ڪوڪو ڪارڪ ۽ چار جا پيلُو ڏاڙهون ۽ ڊاکن برابر آهن. هڪ چپڙ چڪيو جڻ ٻاونجاهه لک انب ڪاڏا. اي ڪڇ جا ڪانهيا! مون ڪي موڪل ڏي، مون ڪي منهنجو ڪاروڙو ياد آيو آهي.

جڏهن ته هاشم فقير (اصل ڳوٺ منڙيو چارڻ، حال مني) وٽ هن گيت جا ٻول آهن:

گران ڏيڏران، مور سر گيهڪيا،
گٽين اٽي راڳ ملهار گايو.
ابن مان مال ڏي آڄ ڏي سيڪ،
ڪانيا جي ڪاروڙو چيت آيو.

ڏرس ڏان چارڻ:

ڪوي ڏرس ڏان، ڳوٺ جهرڪلي جو چارڻ هو. هن جي شاعريءَ ۾ راجا نوگهڻ جي ڀيڻ جاسل ڪي همير سومري پاران سنڌ ۾ روڪڻ بابت دوها ملن ٿا.

ڪوئي ڪادو آويا، ندئي ڪتيا نير،
سورٺ سڙتالو پڙيو، ورتوا آويا وير،

(سورٺ (جي علائقي) ۾ اهڙو ڀيانڪ ڏڪار پيو جنهن ۾ ندين ۾ پاڻي ڪٽي ويو اي منهنجا ڀاءُ! اسين اهڙي مشڪل گهڙي ۾ لڏي اچي (سنڌ) آياسين.)

نهين موساڙي ماوڙو، نهين ماوڙي جايو وير
سنڌ ۾ روڪي سومري هالوا ڏي نا همير[59]

[59] هي دوهو مختلف پڙهٽي سان ائين به ملي ٿو ته:
1.سورٺ سٿر تالو پيو، ورتڻ آيا وير،
سنڌ ۾ روڪي سومري، هلڻ ڏي نه همير.
2.نا مامو ناماماسار، ناهي مائوڙي جايو وير،
سنڌ ۾ روڪي سومري هالوا ڏي نه همير

(مون وٽ نہ مال ملڪيت آهي، نہ وري پنهنجي جيجل ڄايو ڀاءُ آهي، مون کي سنڌ ۾ سومري حاڪم روڪي آهي، همير سومرو هلڻ نٿو ڏي.)

قابليان نجرون ڪري، مغل ني ميان،
آهيرڻ اُر پيان، نوگهڻ نڪلا هي نهين.

(همير سومري جي قيد ۾ مغل ميان ۽ قابليا (قابل مان آيل) پهريدار مون کي بري نظرن سان ڏسي رهيا آهن. آهيرڻ جي ٿڃ پيئندڙ اي نوگهڻ! تون (اڃان منهنجي سار لهڻ جي لاءِ) نڪتوئي نہ آهين!!؟)

تون آڏو مين آپيو، واهڻ مانهيلو وير،
سمجهيو مانهين سرير، نو گهڻ نو سورٺ ڏٽي.

(تو مون سان گڏ (منهنجي جيجل جي) ٿڃ پيتي، مون تون کي پنهنجو (سدائين جاڙو ڀاءُ) ڀانيو آهي. اي سورٺ جا ڏٽي! منهنجي جيجل توکي پنهنجي وجود جو حصو سمجهيو هو.)

تون نو تون جي نوئي، تون تو هيت هوئي،
ويرماسي جوئي، نوگهڻ نو سورٺ ڏٽي.

(اي منهنجا ڀاءُ نوگهڻ سورٺ جا ڏٽي! تون ٿورو ويچار ڪر. تو جهڙي بهادر ڀاءُ هوندي بہ اهڙي مشڪلات مان گذري رهي آهيان. ڏک اهو آهي تو اڃان تائين نہ پهتو آهين.)

ماڏوَ اماري مالتو ٻڏوا ڏيڏل ٻول،
ڪرڪاپڙ ري ڪور، جاهل نا جونا ني ڏٽي.[60]

(اي جهونا ڳڙھ جا ڏٽي! چونري جي منڊپ ۾ (منهنجي شادي وقت) ڀاءُ جي حيثيت ۾ مون کي جيڪو رکوالي جو وچن ڏنو هو، اهو ياد ڪري ان

---

[60] هي دوهوائين بہ ملي ٿو تہ:
ٻانڌو هتو هيڪ، ڏينو تمهاري ايوجي،
ڪر ڪاپڙ ري ڪور، جاهل ني جوني نا ڏٽي.

وقت پنهنجي ڀيڻ جاسل کي اوڍايل چني جي لڄ رک. جلد اچي جاسل جي واهر ڪر.)

چس ڏاري پاٽي چالي، نيڻ نا جهالي نير،
سٽج راءِ سڌير، جاسل ڪهي جوني نا ڏٽي

(اي جهونا ڳڙھ جا ڏٽي! منهنجي نيٽن مان ٽپ ٽپ لڙڪن جو پاٽي وهي رهيو آهي، هڪ پل بہ نيڻ پاٽي نہ ٿا جهلن. تون راءِ سڌير آهين منهنجي پڪار ٻڌ اڄ ۽ جلد اچي جاسل جي واهر ڪر.)

سورو چارڻ:

پارڪر جي پٽن تي ڪوي سوري چارڻ جي نالي پويان ڳوٺ سوراچند ۽ ڳوٺ جي ڀرسان سوريي جو تلاءُ آهي. چون ٿا تہ سينڌل سوڍن پارڪر تي پنهنجي صاحبيءَ دوران مختلف ڪاهن کان بچڻ جي لاءِ اعلان ڪيو تہ ماڻهو پنهنجا گهر ڪارونجهر جي اندر ٺاهين، تہ جيئن ڪوئي ويري حملو نہ ڪري سگهي. سمورن ماڻهن حڪم جي پوئواري ڪئي، پر سوري چارڻ جواب ڏيئي ڇڏيو مون وٽ گهڻو مال آهي آءَ اتي وينو آهيان. هن جي ذهن ۾ هڪ ڳالھ اها بہ هئي تہ آءَ چارڻ آهيان، منهنجو ڪير نالو نہ وٺندو ليکڪ مگهارام اوجها پنهنجي ڪتاب پراڻو پارڪر ۾ لکيو آهي تہ، پنراج سينڌل ساڙڏري جي مٿئين پاسي ڪارونجهر ۾ پنهنجو گڊ ٺهرايو. ان زماني ۾ گجرات جو حاڪم احمد شاه پارڪر تي چڙهائي ڪري آيو. پارڪر جي پٽن تي سوُري جي وانڊئي کان سواءِ ڪو ڳوٺ نظر نہ آيو. احمد شاه جي لشڪر سوري جي وانڊئي جو گهيرو ڪندي چيو تہ اوهان جو راڄ ڏٽي ڏيکار يا مرڻ لاءِ تيار ٿي. سُرو لشڪر کان اجازت وٺي پنراج وٽ آيو ۽ چيائين تہ راجپوت آهيو مون کي بچايو. مون سان گڏ هلي بادشاه احمد شاه وٽ حاضر ٿيو. پنراج چيو تہ

Gul Hayat Institute

چارڻ! ٿڏو ٿي هيٺ ويهه، بادشاه وٽ پيش پوڻ منهنجو شان نه آهي. تنهنجي سر جي بچاءَ ۾ پنهنجو سِر ڪپي ٿو ڏيان وجي بادشاهه کي ڏي جڏهن پنراج سوري کي سر وڍي ڏنو تڏهن چارڻ جو چت چُري پيو ته:

ڦگڻ ماس ورس اڻانو تٽ تيرس ٻڌ وار،
سينڌل سر سماپيو، پُڄ ڏاري پنراج.

(سال اڻانوي ڦگڻ مهيني جي تٽ تيرهين ۽ اربع جي ڏينهن سينڌل چارڻ کي سر وڍي ڏنو پنراج وڏو پُڄ ڏاري (رحم دل) آهي.

سينڌل نه هوي پڇڻا، وانڊي ڳام رو وير،
جنهن نمايو نيلوٿو ڪتيو ڪند ڪڙ هير.

(وانڊي ڳوٺ جو وير سينڌل ڪڏهن پڇڻو نه آهي، جنهن اڇل سان سر وڍي ڏئي گهڻن کي مات ڏئي ڇڏي، هن ڪند ڪڙ هير (جس) ڪٽيو.

هن وقت تائين سوري چارڻ جا صرف ٻه شعر ملن ٿا سوري تي تحقيق جي اشد ضرورت آهي.

جڳاجي چارڻ:

ڪوي جڳاجي چارڻ پنهنجي دور جو نمايان شاعر آهي. هن ٻه ڪتاب لکيا، جن مان ”رتن راسو هن جي شهرت جو ڪارڻ رهيو آهي. ”رتن راس“ پهريون دفعو ديوناگري لپيءَ ۾ 1809ع ۾ ڇپيو. جڳا جي شاعريءَ ۾ نصيت آميز قول ٻه آهن.

مايا جل اِتي وَمل، تاس ڪوئي پار نا پاوي،
لهر لوڀ اوتڻ، منن جهاج چلاوي
جڳ ٻوڊو جم هنسي، پاون ڪرکهنو نا لڳي لاڳي،
پيٺ پار نا ڪوئي، پار نه ڪوئي آڳي

(دولت نهايت نرمل پاڻي آهي، جنهن جو پار ڪوئي پائي نه سگهيو آهي، لالچ جي اڻندڙ لهرن ۾ غور ۽ فڪر سان جهاز هلايو جڳ ٻوڙهن جيان ڪلي رهيو آهي، ڪٽي هٿ پير نٿو لڳي، پشت تي نه ڪوئي ڪنارو آهي، نه اڳيان ڪوئي ساحل آهي.)

پريو ڏان چارڻ:

پريوڏان چارڻ، تعلقي ڇاڇري جي ڳوٺ ٻگهنو جو رهواسي هو. هن جي شاعري ۾ ٻه ٽپا گفتا ٻه شامل آهن، جن ۾ مزاح ۽ طنز ملي ٿي. هن سورٺا ۽ دوها ٻه چيا آهن. هن ڏٺ جا شعر ٻه ڏنا آهن. ٿر جي رهاڻ رس جي ڪچهريءَ ۾ لطف اندوز ٿيڻ لاءِ پريي جا دوها چيا ويندا آهن، جيڪي ڳوٺن جي بيهڪ ۽ ماڻهن جي سڀاءَ بابت جڙيل آهن. ٿر ۾ پاڻيءَ جي تڪليف جي حوالي سان مشهور دوهو پر پيي چارڻ جو آهي ته:

ساڪي رو سوڪان ڪري، بيڏمي رو وِس،
گلو سوڪو ٻاپڙا، تو جاسو ڪهي ڏِس[61]

(ساڪي جو پاڻي اهڙو ڪارو آهي، جو هڪ ڍڪ ٻه شوڪارا پرائي ڇڏي، بيڏميءَ جو پاڻي صفا زهر آهي، گلو اُڃ ۾ سڪي ويو ته ڪيڏانهن ويندو!؟)

هن دوهي ۾ ٿوري تبديلي پڻ ملي ٿي جنهن ۾ ساڪي جي جاءِ تي روهڙ ڳوٺ جو نالو آهي، شاهر چوي ٿو ته روهڙ جو پاڻي ڍڪ ڳلي ۾ هيٺ لهڻ جهڙو نه آهي. ٿر ۾ خاص طور تي ذات واري علائقي ۾ اونهاري جي ڏينهن پاڻي جي وسيلن تي پهرا ڏنا ويندا آهن. پريو انهيءَ درد جي عڪاسي ڪندي چوي ٿو ته:

[61] اهو دوهو ائين ٻه ڳوناٽين ڪچهرين ۾ ملي ٿو ته:
روهڙ رو رڙهي نهين، بيڏمي روو س،
ٻگهنو سڪو ٻاپڙا جاسو ڪهي ڏس

Gul Hayat Institute

جاڏا ڪيجڙ جوا گھٽا، ڪتا ڪرين ڪوڪاٽ،
پاٽي مٿي پوھورا ڏين، ڏن تنا جھوني ڏاٽ.

(ڪنڊيءَ جا ٽلھا وڻ، جن ھينيان چوپائي مال جي ويھڻ ڪري ڇور گھٽيون (جَوئا وغيره) آھن، ڪتن جو ن رڙيون آھن. ماٺھو پاٽيءَ تي پھرا ڏيئي رھيا آھن. پاٽيءَ جي پيڙا ھتان جي ماڻھن جي حياتي مشڪل ڪري ڇڏي آھي، انھن تڪليفن باوجود منھنجي جھوني ڏاٽ سدائين واڪاڻ لائق آھي.)

ستي ھتي جتي، ھاراڙا ٻولي ڪوڙ
پڪي روٽي پالي، ڏني ڪوڙاوي ڏوڙ

(سَتي سچ ورتا ھئي، پر ھاٽي صفا ڪوڙ ڳالھائي رھي آھي، پڪل ماني مون ڪان لڪائي رھي آھي اھا ڏني ڏوڙ ڪارائيندي؟)
ھن شعر ۾ ڏوڙ جو لفظ چئي ماني ڪارائڻ جي انڪار جي حد ڪي بيان ڪري رھيو آھي.[62]

مني ري ٻائي، روٽي ڏي آچي.
ساڪڙي پريو ڏيسي پاچي.

(مني جي ٻائي (ڏيئاري) سني ماني ڏي، سياٽي پريو اھڙي ماني واپس ڪري ڇڏيندو.)

ڏنجياٽيان ڏنو ڏامو ڪاسو ڪريو ڪوتي،
پرپيا ايھا اُني، ايٽ راٻ نه ڪو روٽي

(ڏنجياٽان دعوت ڏيئي ڇڳو ڪوتي ڪيو آھي. اي پريا ھتان اتي ھتي رب جو آسرو آھي نه روٽي (ماني) جو.)
ھڪ دفعو پريو ڪاروڙي آيل ھو. ھن اتي مڏي جي پٽ پرتاب

[62] ڏني ڏوڙ م اڏاڙ اونو جاسي اميدا ٽيئي.

ڪتري سان مخاطب ٿي شعر چيو ته:

ڪتري جس ڪاٽ، پارس مڏي پرتابا،
تانھنجا سھج ھوسين ناٽ، پڙج رمائيس پوترا.

(اي پارس مڏي پرتاب ڪتري جس ڪٽ، ھي تنھجو جس ڪٽڻ جو وقت آھي، تون پنھنجا پڙپوٽا رمائي(وندرائي) سمورا سک ماڻيندين)

جو جھاڏان چارڻ:

ڪوي جوجھاڏان چارڻ، اصل تعلقي ڇاڇري جي ڳوٺ ڪيسرار مڪان جو آھي. جو جھاڏان جا منڙيو چارڻ ۾ ناناڻا ھئا. جو جھاڏان جي ماءُ ڪوي ھيميڏان چارڻ جي جنم ڪان پوءِ ترت ئي منڙيي چارڻ ۾ اچي رھيو. جوجھاڏان جي پرورش منڙئي چارڻ ۾ ٿي ان ڪري ھن پنھنجي شاعريءَ ۾ ڳوٺ منڙي چارڻ ڪي ڳايو آھي.

منو ڪوي منڙيئي رو، ڏيٿو جوجھاڏان،
پريما ستن ٻڌاپرگھتو جينا راٺا ماني راوَ.

(پريمڏان چارڻ جو پٽ جو جھاڏان ڏيٿو چارڻ، منڙي چارڻ جو منڙو ڪوي آھي، جنھن جي سگھاري ڏاھپ ۽ منفرد ڏات ڪي راجا توڙي راڻا سڀ مڃن ٿا.

جو جھاڏان جي پيرن ۾ ترائين جو پلر پاٽي واپرائڻ سبب پيدا ٿيندڙ خطرناڪ بيماري "وارو" جا ڪيڙا (جراثيم) نڪتا ھئا "وارو" جي پيڙا ھن ڪي ڏاڍو تنگ ڪيو. ان وقت ھن موذي مرض جي علاج جي لاءِ ويجھڙائيءَ ۾ ڪا سھولت ميسر نه ھئي. ماڻھو جڙي ٻوٽين جي مقامي ڏَس واري علاج سان گڏ پنھنجي عقيدي مطابق باسون باسيندا ھئا. جوجھاڏان به حڪمت وارو علاج ڪرڻ سان پنھنجي عقيدي تحت سَتي جُومان جي آستان تي "واري" ڪان ڇوٽڪاري جي باس باسي ھئي.

Gul Hayat Institute

ڏکتا وهي ڏانگڙيان، پڳي وهي پاڙا،
جومان تون اي جاڻي، آئي ميٺي واڙا.

(اي جو مان! پيرن سان منڊڪائيندو، لٺ جي آڌار تڪليف سان هلان ٿو. ستي تون پنهنجي دعا سان منهنجا وارا (واڙا) ختم ڪر.)

ڪنگهار ڏان جي پنهنجي ڀاءُ جوجهاڏان سان تمام گهڻي محبت هئي. بيماريءَ واري عرصي ۾ هن جو جهاڏان جي وڏي چاڪري ڪئي. جو جهاڏان جڏهن صحتمند ٿيو ته هن جي اندر ۾ شوق جاڳيو ته هو پنگڙ ڪاليج مان شاعريءَ جي فن جو ڪورس ڪري. هن هِتان هُتان ڪري وڃي پنگڙ ڪاليج ۾ داخل ورتي. هڪ ٻه مهينا مس گذريا. ڪنگهار ڏان کي جو. جهاڏان کان سواءِ سک نه اچي. ڪنگهار ڏان بيماريءَ جو بهانو ٺاهي ڪوي جو جهاڏان کي خط لکايو ته، منهنجي طبيعت گهڻي نيڪ نه آهي. آءُ مرڻ ۾ آهيان، تون اچ ڏسي وڃ. جو جهاڏان پڙهائي اڌ ۾ ڇڏي موٽي آيو. پوءِ ڪنگهار ڏان جي پريم ۾ واپس وڃي نه سگهيو.

چارڻي عقيدي ۾ جنهن تي ڏات جي ديوي مهربان هوندي آهي، تنهن کي 'وردائي ڪوي' سڏيو ويندو آهي. جو جهاڏان 'وردائي ڪوي' هو. جوجهاڏان جي شاعريءَ جي موضوعن ۾ مالڪ حقيقي جي ساراهه. چارڻي ديوين جا گيت، تر جا سخي ۽ سور وير ڪردار شامل آهن. هن جي روح جي رامڪليءَ جي راهه تي هلي شاعراڻي گودڙيءَ ۾ اهڙا ته هنگلاجي هيرا هٽ ڪيا آهن، جن جي ڪن ڦاڙ ڪاپڙين کي سدائين تلاش رهي آهي.

جوجهاڏان سوڍن جي صاحبيءَ تي ڪيترا دوها، ڇند ۽ سورٺا چئي تاريخ کي قلمبند ڪيو آهي. خاص طور تي امراڻ، ڇاڇراڻ ۽ ڪاڻڙ جي ڪردان جون ڪٿائون سندس شاعريءَ جي سونهن آهن. ڌرتيءَ جي نوَ ڪنڊن ۾ ڇاڇري کي چمر ڇايا وانگر محسوس ڪري ٿو.

جوجهاڏان پرٿويءَ تي رهندڙ ماڻهو جي پر ۾ پنهنجي علائقي جي

ماڻهن کي معتبر ڏسي ٿو. تاريخ جي طوفان ۾ هن جي شاعري جا پنا گم نه ٿيا آهن. ديوناگري لپيءَ ۾ مختلف قلمي نسخن جي صورت ۾ هن جي شاعري ملي ٿي. هن جي شاعريءَ جو هڪ اڻ ڇپيل مجموعو ڪاروڙي جي ڪيسوڏان چارڻ کان اپياس ڪرڻ لاءِ مون کي مليو جيڪو ڇيلهار جي مهراج گوتم چند (رٽائرڊ پرائمري استاد) مون کي سنڌي ويس ۾ اتاري ڏنو آهي. جنهن ۾ ڪوي جوجهي جي ڪوتا جا موضوع "هنگولاج ديوي،" "ڏيول ديوي،" "پهوچرا ديوي"، "ڏني جي وڏائي"، "نرسي مهتو"، "عمرڪوٽ جو راٺو پيرڏان سنگهه سوڍو"، "سوڍو اڪيراج"، "ڪوي جا سوال جواب"، "سوڍا رتن سنگهه"، "سوڍا سونسنگهه"، " عقل چيتاوڻي" ۽ ٻيا موضوع شامل آهن.

رهاڻ رس جا ڪوڏيا پنهنجي محفلن ۾ هن سگهاري شاعر جي شاعري سڻائي هڪ ٻئي کي داد ڏيڻ سان گڏ سبق آميز سکيا حاصل ڪن ٿا. هن جي شاعريءَ ۾ انوکي لئي ۽ ترنم آهي پروفيسر شڪتيڏان ڪويا، ڪوي جو جهاڏان کي پيتا ڏيندي لکيو آهي ته :

موٽو تاڪو منڙيو، جوجهو ڏيٺو جاڻ،
پُج پڙيو ڪائب پلي، پرگهٽ ڏاٽ پهچاڻ

ڪوي ڪنگهار ڏان:

ڪوي ڪنگهارڏان، ڪوي جوجهاڏان جو ننڍو ڀاءُ هو. ڪوي جوجهاڏان وانگر ڪنگهار ڏان کي ٻه واري جي بيماري ٿي. ڪوي ڪنگهار ڏان کي واري جي بيماري پيرن سان معذور ڪري ڇڏيو هو. منڙيو چارڻ جي سوٿهڙ برادريءَ جي هڪڙي مسئلي ۾ چارڻن، ڏاهليءَ جي سوڍن جي گهرن اڳيان احتجاج (ڌرڻو ڏيڻ) ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. تڏهن ڪنگهار ڏان ٻه پنهنجي معذوريءَ باوجود سنيري تيار ٿيو ۽ احتجاجي ڌرڻي ۾ شعر چوندي

Gul Hayat Institute

شينهن وانگر گونجي اٿيو هو. چون ٿا تہ ڪنگهار ڏان ان موقعي تي سراپ وارا دوها چيا هئا.

جنهن وقت چارڻ ۾ سوٿهڙ منڙي چارڻ مان ڏاهلي وڃي رهيا هئا، ان وقت هن کي گڏ وٺي اچڻ لاءِ تيار نہ هئا. چاڪاڻ تہ هيءَ هڪ پيير سان معذور هو پر هن پاڻ کي حوصلو ڏيندي ان قافلي جو پاڻ کي رڪن بڻايو ۽ چيو تہ:

منڊا تنڊا ڪر مهل، تون ريڙو پائي رامسنگهہ رو،
او هاٿي ڏي حمل،[63] اي چارڻ پهچي ڏاهلي!

(منڊا تنڊا تون مهل ڪر، تون رامسنگهہ جو سڳو ياءُ آهن، اي منهنجا مالڪ! مون کي هاٿيءَ واري طاقت عطا ڪر، تہ هيءَ چارڻ ڏاهلي پهچي.)

ڪنگهار ڏان مختصر دوها(چو اڪريا) چوندو هو. لوڪ ڪردارن جي تعريف ۾ سندس بہ دوها مثال طور تي ڏجن ٿا:

مڏوا گهر منر هويو چاندان گهر سلطاڻ،
ڏيٿا گهر پونجل هويو چاندان گهر سلطان
ڏيٿا گهر پونجل هويو اٿي ڪڙوو مت جاڻ.

(مڏوا(راجپوتن) جي گهر منر، چاندن (نهڙين) جي گهر سلطان ۽ ڏيٿن (چارڻن) جي گهر پونجل جنم ورتو اهڙن نيڪ انسانن جي موجودگيءَ ۾ جڳ کي ڪڙو(ڪارو) نہ سمجهہ.)

انڌاري هيلو آيو ڪرچي نا راکي پلي ڪوءِ،
پونجو نت ڪا پيڇو لا ڪري، جو نا امل جوءِ

(انڌاري ۾ سڏ ٿيو پلي ۾ ڪرچي ڪير نٿو رکي، پونجو روز جي رهاڻ ڪري ڪاري غنودي ڪٽڪي ڏي ٿو.)

---

[63] حمل: طاقت، بار کڻڻ وغيره

ڪوي ڪمڏان چارڻ:

ڪوي ڪمان چارڻ پنهنجي دور جو ناميارو ڪوي رهيو آهي. سندس ڪيترائي شعر ٿر جي سگهڙ سياڻن کي ياد آهن. ڪوي ڪمڏان چارڻ پنهنجي هٿ اکرن سان ڪوتا جا گجراتي لپيءَ ۾ قلمي نسخا تيار ڪري پڏيلي جي سوڍن سورپ سنگهہ وارن کي ڏنا هئا. پر سندس ڪو بہ ڪتاب ڇپائيءَ هيٺ اچي نہ سگهيو. سروپ سنگهہ اهي قلمي نسخا گڏڙي چارڻ جي رهواسي هرڏان چارڻ جي پٽن گٽيس ڏان ۽ ڪرشن ڏان جي حوالي ڪيا. جتان مطالعو ڪرڻ جي لاءِ مون کي مليا.

ڪوي ڪمڏان چارڻي ڪوتا جو فن سکڻ جي حوالي سان منفرد حيثيت رکندڙ مشهور پنگڙ ڪاليج جو پڙهيل هو. هن شاعري جي ڇند/ ماترا وغيره جي فن بابت هڪ ڪتاب پڻ لکيو هو جيڪو اڻ ڇپيل آهي.

ڪوي ڪمڏان تعلقي ننگر پارڪر جي ڳوٺ پيماويريءَ جو رهواسي هو. ڪوي ڪمڏان جي والد جو نالو لانگي ڏان هو ڪوي ڪمڏان جو هڪ ڇند ڏاڍو مشهور ٿيو جنهن ۾ هو چوي ٿو تہ:

ڏيس ڏيوڙر ڏور رهيو آوڻ جاوڻ نهين هويو
ٿڙ ٿونبڙ ميگهہ بنا مرجهاٽي رهيو.

(ڏيوڙر جو ڏيهہ دور رهيو ، اچڻ وڃڻ نہ آهي، ٿر ٿوهر جو علائقو مينهن بنا مرجهائي رهيو آهي.)[64]

سماج تني رچنا ڪري، وهي پرش بڏوان،
يگج ستيہ تاهِي، پٽان، پاشت سپ پگوان

(جيڪي سماج جي شيوا ڪن ٿا، جيڪي علم وارن جي صحبت ۾ رهن ٿا، جيڪي سچ جو ساٿ ڏين ٿا ، جيڪي ڀڳوان جو نالو سمرن ٿا ، اهي سڀ اتم انسان آهن.)

---

[64] ڪوي هيمڏي مطابق هي ڇند ڪوي ڪيتي ڏان جو آهي.

Gul Hayat Institute

بنا رُت برسات هوءِ، بنا سميہ ڪي وات،
بنا پاتر ڏيج ڏيوي، ڪاج وئرت ڪهي وات

(بنا رت جي برسات ايتري فائديمند نہ آهي، بنا وقت جي ڳالھ اجائي آهي، بنا پاتر جي ڏيج ڏيڻ جو ڪاج وئرت آهي)

ڪوي ستيڏان چارڻ:

سگهڙ فقير هاشم (اصل ڳوٺ منڙيو، حال مٺي) مطابق ڪوي ستيڏان منڙيي چارڻ جو رهواسي هو. جڏهن تہ ڪوي هيمڏان چارڻ چوي ٿو تہ، ستيڏان منڙيو جو نہ پر تعلق ننگر پارڪر جو رهواسي آهي. چون ٿا تہ صدين پڇاڻان هي جاجڪ ڀيجل جي ريت روايت ۾ صدا هٽي ۾ سر وٺڻ جي جذبي سان پنهنجي ڳوٺان نڪتو هو. ٽر ۾ واري جا دڙا پٽي، جڏهن پارڪر جي پوٺن تي پوڙهي پد ماسر وٺ پهتو تہ تيجمل ويري جي رامجي ورڻ هن جي آس پوري ڪئي.

چارڻ آيو چيتوي، سوئي جويا سردار،
ڪوئي ايسو ڪڙ جگ مان، ڏي سيس ڏاتار

(چارڻ گهران اهو چت ۾ چيتاري نڪتو تہ هن ڪلجگ ۾ ڪو اهڙو سخي ڏاتار آهي جيڪو ڏان ۾ سر ڏي. ان آس ۾ هن سوين سردار نهاريا.)

نڪ ورڻ نيلي نڪٽ، پتا پاوَ پرمار،
جائي چارڻ جاچوا ڏي سيس ڏاتار.

(راجپوتن جي ناماياري نڪ ورڻ جي سپوٽ گهراڻي ۾ سخي ڏاتار (رامجي) جنهن جو پتا پاوَ پرمار آهي، چارڻ اهو پڇائي رهيو آهي، جيڪو سر ڏيندو.)[65]

[65] ذات ورڻ موٽي نڪتر، پتا پاوَ پرمار
چارڻ آيو چيتوي، منان ڏنو سيس ڏاتار.

آوي پاٽ اوپرا ڪڏو تلڪ ڪيو،
ماتا ٿاڙ مانڊيو، ڏاتا سيس ڏيو

(چارڻ جي صدا تي سخي ڏاتار رامجي ڏان ڏيڻ جي ريت رسم پوري ڪري تلڪ وغيره هٽي بيٺو، رامجي جي ماتا ٿال سينگاري اڳيان جهليو تہ اي سخي هن ۾ ڏان جو سيس رک.)

رامجي سيس سماپيو، پاڙي ڪوڪت پاڻ،
ڪيرت را ڪمڻاڻ، راڪيا امر جگ رامجي.

(سخي رامجي ڏان ۾ سرڪپي چارڻ جي حوالي ڪيو، ڪانئر ماڻهن ۾ ڪوڪارو پئجي ويو تہ سر ڪيئن وڍي ڏنو !؟، رامجي پنهنجي اهڙي سخاوت سان ناموس پريو نالو جڳ ۾ امر ڪيو)

وانڪا ڪاڍڻ وانڪ، ڪي ڪي نر چايا ڪري،
آوڙا ميٽي آنڪ، رانڪا پاڙگ رامجي.

(شهرت جي اُپ تي چمڪڻ جي لاءِ هر ماڻهو تمنا ڪندو آهي، پر جستجو ڪو ڪو ماڻهو ڪندو آهي، اي رامجي! تون روايتن مان نڪري پنهنجي منفرد سخاوت سان زندھ رهندين.)[66]

ڪوي روپ ڏان:

موسم جي ادائن تي شعر چوندڙ ڪوي روپ ڏان تعلقي ڇاڇري جي هڪ ڳوٺ ڏاهڪڻ جو رهواسي ۽ مشهور ڪوي رٽچوڙ ڏان جو پوٽو اهي. راٺيڏان جي پٽ روپ ڏان جو من پاوڪ شعر چوڻ جو انداز ساري

[66] ڪي ڪي نر گايڙ ڪري، توگو سمپي تاگ
سرساتي سوپاگ، راڪيا امر جگ رامجي.
تيجل سون تڪرار آريان ٿي اڙگا بسو،
پاٽوان پاڏڙ پاڙ ست ڏاتا رامجي ستن

Gul Hayat Institute

ڪاهوڙ جا سگهڙ سياڻا اڄ ٻه يادگيرين جا ريشمي تاڪيا کولي اکيون اشڪبار ڪندا آهن.

آيو چوماسو چٽ رنگ هُوئا،
انجس رنگ رنگ رڙلياڻو
ڏن ڏن ٿيو ڏن
ون ساوا پن
ليلا لاڳي لهر
شهر ڏيدي ساپڙيان
ڇم ڇم وسي ڇنڻيان
ڇم ڇم ويجا چمڪٽ
ڪرت ڪنوڙ ڪيل
مور پپيها ٻولي پيارا
ساٽ ڊڙڪنت ڊيل
گهم گهم گاج گهر اندر
آوي ڏر امبر ساڏو سر
هم هم ڪرتو مڪر
ڏم ڏم ڪرتو ڏاڪ وچت،
تجت ڪيهر ميهر
جهڙ منڌڙ اڪنڊ نو اڪنڊ
اندر چڙهي واڄ
حڪم هاٿ ۾ لي مينهان ور ساڙو

(چاماسي جي اچڻ سان من مهڪي پيو آهي، هر طرف وسڪاري جا رنگ روپ پڌرا ٿي پيا آهن. هر ڏينهن سياويڪ اپري ٿو سارو جهنگ سائو ٿي پيو آهي، هر ڏس ساوڪ جي لهر آهي. شهر جي رونق وڌي پئي آهي، ڇم ڇم ڪري مينهن جون ڦڙيون وسن ٿيون. چمڪندڙ وڄ جي

وراڪن ۾ نوان ڪيل آهن. مور پپيها پيارا ٻولن ٿا، ڊيلون ٻه ڊوڙي رمت ۾ گڏ ٿين ٿيون، اندر ديوتا جي گهر مان گاج گجگوڙ ڪري ڌرتي تي پڙاڏو پيدا ڪري رهيو آهي، گجگوڙ جو آواز ائين ٿي رهيو آهي، جيئن ڏاڪ وڄندي آهي، ڪيهر شينهن جي گجگوڙ جي آواز تي ڌرتي گونجي اٿي آهي، وڏ ڦڙي جي وسڪار ۾ ڌرتي جي نو ڪنڊن تي برسات جو ديوتا اندر مينهن وسڪاري جو حڪم هٿ ۾ کڻي نڪتو آهي.)

ڪوي جوو ۽ جالم ڏان:

ڪوي جوو پارڪر جي پٽ جو رهواسي ۽ نيهڙ جي ڪوي جالم ڏان جو ڀاڻيجو هو. هڪ ڀيري ڏڪار ورهيه ۾ ڪوي جوو چوپايو مال لوڏي پنهنجي ناناڻن جي ڳوٺ ويو. ٻي سال جڏهن چوماسي جا ڏينهن آيا تڏهن جوو سنيرڻ لڳو ته ان وقت مامي جالم ۽ جوو جي وچ ۾ شعرن ۾ ڳالهه ٻولهه ٿي جيڪا هن ريت آهي:

ڪوي جالم:

واجڻ لاڳا واهيرا، ڪيتي نه رکيا هڙ
جووا تون ڪني جيواڙاس، ٻه ڏوگا هيڪ ڏوڙ

(تيز هوائون لڳڻ شروع ٿيون آهن، ٻنين ۾ هر نه رکيا آهن. اي جووا! اهڙي موسم ۾ تون ٻه ڏڳا ۽ هڪ ڏڳي ڪٿي چاريندين!؟

ڪوي جوو:

ٿڙ ڏورا، سرنگي ڌرا، ماٿي جو ونا ميهه،
مين جائون مانري والمي ٿان ڪرو ٿيهه.

(ٿر جي ڏڙي واري خوبصورت ڌرتي ۽ ان جي مٿان پلر جي پالوٽ ٿي آهي، آءُ پنهنجي اهڙي محبوب وطن ڏي ويندس تون پنهنجو الڪو ڪر.)

Gul Hayat Institute

ڪيو جالم:

گامون گام سداورتا، مندر گامان مانهہ،
نيهڙ ماڻي ونو نهين، ٽڙ مان ڪيسو ٿانهہ

(هتي ڳوٺ ڳوٺ ۾ مندر ۾ سوامي ڀڳت آهن، نيهڙ تي اجان ونو ناهي، ٽر ۾ ڪيئن ونو هوندو!؟)

اٺ قطاري آدمي، ڏياڙي رو نہ جائي ڏک،
جوا مين ميهڙو پاڙي، جڏ ٽڙ ۾ ڏني بک.

(ٽر جا ماڻهو اناج جي لاءِ اٺ قطاريندا آهن ڏياري جي ڏن تي بہ انهن جو ڏک نہ ٿو وڃي. اي جوا! جڏهن آءَ ميهڙو چارڻن ۾ (راڻي جي ڳوٺ) پرٽجڻ آيس تڏهن بہ مون ٽر ۾ بک ڏٺي هئي!)

ڪوي جوو:

گهڻ ڏيٺا، گهڻ ڏاوا، گهڻو اهہ ٽڙ سک
ماڻسان ٿي منيا متي، جالمو ماري تو جک

(گهڻو ڏيٺو آهي، (ماڻهو) گهڻا ياڳيا آهن، ٽر گهڻو سک آهي. اي ماڻهوئان! اوهان نہ ميجو جالمو جک ماري (بڪواس ڪري) رهيو آهي.)

ڪوي جالم:

مات وڪاڻي ڏيڪرو، پُرک وڪاڻي نار،
جوو وڪاڻي ٽڙ نا، منان پوچا لگين پار.

(ماءُ پنهنجو پٽ واڪاڻي، مڙس زال واڪاڻي، (ائين) جوو ٽر کي واڪاڻي ٿو مون کي پوچا پار لڳن ٿا.)

ڪوي ڏيارام چارڻ:

ڪوي ڏيارام چارڻ نصيحت ۽ سبق آميز شاعريءَ جي حوالي سان مشهور آهي. ٽر جا سگهڙ، سياڻا ڪڇرين ۾ ڏيارام جا دوها پڙهائيندا آهن.

ڪيترائي دوها لوڪ چوڻين جو حصو ٿي چڪا آهن.

آڦي ڪوڻ آوي، پاڙو بهي پڻتيو
لاٺان پهل لاوي ڏاٽو پاٽي ڏيارما.

(پاڻهي پنڌ ڪري ڪير پانڌيڙو ٿي اچي ٿو لٺ جو زور پرڻ کان اڳ ۾ داٽو پاٽي ڏيارام ڇڪيو اچي ٿو.)

ڪيتي، پاتي، وينتي، چوٿا هري ڪا نام،
آپو آپ ڪريجيئي ڏوجهو نهين ڏيارما.

(اي ڏياراما! (چار ڪم) ڪيتي، استري جي چاڪري، وينتي ۽ هري جو نالو وٺڻ هي ڪم ماڻهو کي پنهنجو پاڻ ڪرڻ گهرجن ٻي جي ڪرڻ جو فائدو نہ آهي.)

گهر ۾ جاجهو هيم، بنا ٻيٽي لاڳي برو،
پتران جيسو پريم، ڏوجهو نهين ڏيارما.

(گهر ۾ گهڻو سون (هجي) پر پٽ (اولاد) کان سواءِ برو لڳندو آهي اي ڏيارام! پٽن جهڙو پريم ٻيو ڪو بہ نہ آهي)

ڪوڏي را سهي ڪام پئسي چاڪر پرٿوي
روپيا تين ۾ رام ، هون ڏيو ڪري پوجان ڏيارما،

(ڪوڏي (سڪي) جا سارا ڪم آهن، هن ڌرتي تي پئسي جو ڦيٿو ڦري ٿو. روپيا تو ۾ رام طاقت رکي آهي، ڪوي ڏيارمون چوي ٿو تہ آئون (دنياوي دستور ۾) ديو ڪري پوجان ٿو.)

ڪيو انچل ڏان:

تعلقي چاڇري جي ڳوٺ ڪيسراڙ جو رهواسي ڪوي انچل ڏان پنهنجي دور جو نامور ڪوي هو پر هن جي گهڻي شاعري محفوظ نہ رهي سگهي آهي. ڪوي انچل ڏان نظر سان ٿورو جهڪو هو. ڪانهاٽي جي مهوڙ

Gul Hayat Institute

چارڻن مان ٻه پيرا پرڙهيو هو. ذات جا سگهڙ چون ٿا ته انچل ڏان رهاڻ رس جو کو ڏيو هو. انچل ڏان وٽ سدائين ميڙو متل رهندو هو. ڏات هن تي گهنگهور گهٽا جيئن برسندي هئي.

کانهاڻو ندي کير کي، ساهر هنڌ سير،
ڪروڙ ڏج ڪوي وسي، وهي آنو هير.

(کانهاڻو کير جي ندي ۾ جادو ڪندڙ حسن جو ماڳ آهي، ڪروڙين ڳڻن وارا ڪوي وسن ٿا، جتي اٺ ئي پهر (ڏينهن رات) هير ڳهلي ٿي.)

ڏيتا مهوڙ مڙتي هينئي ڀهوڙو هيت،
جس ڪتڻ جيوٽهارا، کانهاڻو رهاڻان ڪيت.

(ڏيتن ۾ مهوڙن (چارڻن جي نکن) سان ملندي هانءُ ۾ وڏو هيت (پريم پيدا ٿئي ٿو. جيوٽهارا (جيوٽاٽي ڏيتا) سپوت جس ڪتڻ وارا آهن. کانهاڻو رهاڻ جي ٻني آهي.)

مين چاهت هون ملڻ ڪو ڪر ڪر ٻمڻ هيت
اشو چرڻ، مين گهر سو ملنت ڪو نهين ڏينت

(اي ساجن !تو سان ملڻ جي لاءِ آئون ٻيڻو هيت ڪري وينو آهيان پر چا ڪريان؟ (مقدر جو) داٽو پاٽي ملڻ نه ٿا ڏين.)

بيجڙيا هڙ وڙا هوي، وُسودا ڪيو وٽراهه
ڌر منڏڙ ڌر آيو گهر منڌر گهر آوهه

(وج وراڪا ٻڌا آهن. وٽڪار نئون ويس پهريو آهي. ڌرتيءَ جو سينگاريندڙ ڌرتي تي آيو آهي، اي منهنجي گهر جا سينگار گهر اچ.)

هاءِ ڏيهي ڪيسي پئي ، اڻ چاهت کي سنگ،
ديپڪ کي من ۾ نهين جلي مريو پتنگ

(هاءِ منهنجي هي ڏيهي ڳري کهڙي ٿي آهي، هڪ طرفي عشق جي واٽ تي هلندي چاهت نه ڪندڙ جي ساٿ جي لاءِ سُڪي آهي، جيئن ديپڪ جي من ۾ (محبت جو جذبو) نه آهي پر پتنگ ويچارو هُن جي لاءِ سڙي مري ٿو.)

ڌرتي تون سياڳٽي ٿانرو اندر جيسو پرتار،
پيهروا ليلو ڪانچورو، ڳلي ڦولن ڪيسا هار

(اي ڌرتي تون ڀاڳ واري آهين. تون ڀلن ڳڻن وار سندر آهين، اندر جهڙو پرتار آهي، تنهنجي پهرڻ جي لاءِ سائو ويس ۽ ڳلي ۾ ڦلن جا هار آهن.)

ڪوي ڪيتي ڏان:

ڪوي ڪيتي ڏان جو نالو پوري ٿر ۾ مشهور آهي. ڪيتي ڏان پارڪر جي ڳوٺ ڏيڏرائي جو رهواسي هو. ڪيتي ڏان شڪل صورت ۾ ٿورو اپرو هو. هڪ دفعي ڳوٺ ۾ شادي جي شپ موقعي تي رهاڻ ۾ ڪيتي ڏان تي ٺٺول ڪندي ڪنهن هلڪي طبيعت جي ماڻهو چيو ته هي ٻه سياڻي پنهنجي علائقي جو مها ڪوي ٿيندو. ڪيتي ڏان کي انهن لفظن وڏي چڙيو پر هن پاڻ سنڀالي ورندي ۾ ڪو لفظ نه چيو ماٺ ڪري اٿيو. اتان ئي پنگڙ ڪاليج ڏانهن سنيريو. ڪيتي ڏان جي معاشي حالت ڪمزور هئي . پر اٽل ارادو ڪري نڪتو هو ته مون کي ڪوتا جو فن سکڻو آهي. پوءِ هتان هُتان ڪري هن پڙهائي پوري ڪئي. قدرت واري هن جي من جي پڪار ٻڌي ڏات جو تحفو عطا ڪيو. سرسوتي جي مهر جا مينهن هن ڪارونجهر جي ڪوي تي اوڙڪون ڪري وسيا نئين ڏينهن نئون شعر چوڻ لڳو. ٻني جيّ خوشبوءِ جيان هن جي شاعري جي سڳنڌ صديون سرهيون ڪيون آهن.

Gul Hayat Institute

املِ، اري، اُڏارڻ، وهڻ تپن، ٻڪواد
نرپ تريا، سيج آسنگو، اي ٿوڙا ٿورا سواد.

(آفيم/نشو، دسمني، اوڏر، سفر، گرمي/ڪروڌ/ ڪاوڙ ٻولي (ڳالهائڻ راجا (سان تعلق)، ناري (جو ساٿ)، سيج جي رمت وغيره سڀ ٿورا ٿورا سواد وارا آهن.)

ڏيري ڏيري موري ٺاڪران، ڏري سڀ ڪا هوئي
ماڙي واڙي سينچري، رت آئي ڦڙ هوئي

(آهستي آهستي منهنجا ٺاڪرو، ڏيرج سان سڀ جو ڪارج پورو ٿيندو آهي، مالهي روز واڙي جي وڻن ۽ ٻوٽن کي پاڻي ڏيندو آهي پر رت اچڻ تي ڦل ٿيندو آهي.)

ساجن ايسا مُ جاڻيئي ، ٿان ٻڇڙي موهي چين
جيسي جل بن ماڇلي، تڙپ رهي ڏن رين

(ساجن ائين نہ ڄاڻجان تہ تنهنجي وڇڙڻ سان مون کي چين آهي. آئون آئين تڙپي رهيو آهيان جيئن پاڻي کان سواءِ مڇي ڏينهن رات تڙپندي آهي.)

ڏاڙهہ ڪتوڪي ڪاڪرو، جم رجي ڪتوڪي نيڻ
گيو ڪتوڪي والمو، موئي وسري نا ويڻ

(ڏاندن/ڏاڙهن ۾ جيئن ڪڪرو/ پٿر ڪتڪندو آهي، ائين اکين ۾ رائي/ واري جو ڪڻ بہ ڏکيو لڳندو آهي، وڇڙي ويل پيارو انسان سدائين ياد رهندو آهي. اهڙي طرح ڪنهن جو ڏنل ويڻ/طعنو /اوچوو لفظ مرڻ کان پوءِ بہ نہ وسرندو آهي.)

ساجن پر گهر جاوتان،ڏک نا وانٽيو ڪو،
پرم گماوين آپرو ساٿ نا ڏيسي ڪو

(منهنجا پيارا ٻين جي گهر وڃي پنهنجي ڏک جي وارتا نہ ڪڻ، پنهنجو پرم وڃائيندين ڪير ساٿي نہ ٿيندو.)

صدر الدين چارڻ:

ٺلٺيءَ جي پرسان رهندڙ وٽائي چارڻن سان تعلق رکندڙ صدر الدين پنهنجي دور جو بهترين ڪوي ۽ سگهڙ سياڻو ٿي گذريو آهي. سنڌ جا ٽالپر حڪمران هن جي قابليت ۽ ذهانت جي ڪري کيس وظيفو ڏيندا هئا، هن جو حيدرآباد اڪثر اچڻ وڃڻ ٿيندو هو. عمر جي آخري ڏينهن ۾ ميرن سان محفل ڪرڻ لاءِ حيدرآباد آيل هو. اُتي بيمار ٿي پيو. بيماريءَ سبب وفات ڪري ويو. کيس حيدرآباد ۾ دفنايو ويو. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ پنهنجي هڪ مضمون ۾ صدردين جو سُٺن لفطن ۾ ذڪر ڪيو آهي. ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي پنهنجي مشهور ڪتاب "وينجهار" ۾ صدر الدين جي شاعري ڏني آهي.[67] صدر الدين ڏهس[68] جو سٺو شاعر هو.

پٻ پاريهر پدمڻيون، دل دامڻيون ڏوراس،
اڳ اليهر اوپسر مُک، مَر مَر موچاراس،
ترنيءَ جا تجلو ڪري، پيا تہ پريان جي پاس،
اُهي سپئي سينگارياس، هو ٿيا سوايا صدر الدين چوي.

(اهي پدمڻيون، جن جا پير پاريهر جهڙا سهڻا. جن جي نظر وڄ جيان گهائيندڙ جن جا وار اليهر (نانگ) جيان ڊگها ۽ ڪارا ۽ منهن سنگ مرمر کان بہ وڌيڪ لسا، سي بہ محبوب جي حسن کي ڏسي، هڪدم (ڪنوڻ جيان) اچي پيش پيون صدر دين چوي هو تہ انهن سمورن سينگارن کان سپرين سوايو آهي).

---

[67] وينجهار ص. 171
[68] ڏهس: لوڪ ادب جي صنف جنهن ۾ ڏهہ تشبيهون، ڏهہ استعارا، ڏهہ ڪنايا وغيره ڏهہ دفعا ڪم هايل هجن.

سليمان چارڻ:

سليمان چارڻ دادو ضلعي جي ڳوٺ فتح پور جو رهواسي هو. سليمان چارڻ پنهنجي دو ر جو نامور ڪوي هو. هن جي شاعري سگهڙن، سياڻن جي ڪچهرين جو وڏو وکر رهي آهي. جلال دين ڪٽي، صدر الدين چارڻ ۽ سليمان چارڻ هڪ ٻي ڏي شعرن جون سوکڙيون موڪليندا هئا ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي پنهنجي ڪتاب"سنڌ جو سينگار". ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ پنهنجي ڪتاب" سنڌي ۽ هندي شاعري جو لاڳاپو " ۾ سيلمان چارڻ جو احوال ڏنو آهي.

سليمان چارڻ جي شاعريءَ ۾ تشبيهون سهڻيون ڏنل آهن.

جبهين گام گلال، ساجن ڪٽي سبيل مان
هنج هاٿي حيران ٿيا. دم تهين در حال
ائنگي ڪان عجيب جو آ قابو ڪر ڪمال
لئون لئون سينڌ صفا گهٽو، لب لاڪيءَ ڪان لال
اهو عينن ڪي ڏسي، پيا ڪُرمش منجهه ڪنگال
روَ ڪينچن، ماه، ڪنگور ون، ناهي جوڙ جمال
اَهه ڪارو، اودي ٿُڳي تہ ڪي موءِ مثال
قد قامت کهڙا پرين؟ صنوبر ڪان سوال
تن جي نام نهال، ڪيو هيءُ سر سليمان چئي

--

تليهر ترنگ، اُپي جهاري جهاڙ پر
ان جو ورن وساڙان وترو، الڊهہ جهڙس انگ
ڪنگو ڪونئر ڪرايون پرون پونر پونگ
ڪيسر لڪي ڪامٽي، ڪي انيچا نين ڪُرنگ
تنهنجو جلوو جوين روپ چڙ ماهہ ڪڙيو سر گنگ

سرتيون سليمان چئي جنهن سنواريا سارنگ
وڃون منجهه مهنگ، ڪنبي پيئيون ڪڪريون

--

هو جو پيتم سر پگهار تنهن ياقوتن ڪي ياف ڪيو
نڪري رخسارن تي احمر ٿيا اظهار
آءُ جوين جا جوهري، تون نرتون ڪر نهار
طرح تماشو تان ڏس، ويهي تون وينجهار
هڪ اڳ ساجن سان سينگار، ٻي وڏي جوت جڙاو ڪي

ڪوي ڪيلاش ڏان لاس:

ڪوي ڪيلاش ڏان وٺ ڪوتا جي روپ ۾ محبت جي ڪيتڪي گل جون ڪليون ۽ مگرن جون مکڙيون آهن. هن التجا پريل اکرن ۾ ڪڪوريل ڪڪرن جهڙي پريت ڪي ملاقات جي منٿ ڪئي آهي.

برس بيت گيا بات هوئي ني،
ٿان سُون ملاڪات هوئي ني.

(ورهيہ گذري ويا آهن، بات نہ ٿي آهي،
تو سان ملاقات نہ ٿي آهي.)

ٿانرو او برسان رو وادو،
پورو هو پڙ ري گيو آڏو
هوتان ميڙ رو پورو ارادو
ڪئي بيت گيا ساوڻ پادو
ٿان سون ملاڪات هوئي ني

(تنهنجو سالن جو واعدو هو
اهو اڌورو رهجي ويو،

Gul Hayat Institute

ملڻ جو پورو ارادو هو

ڪيترائي سانوڻ ٻڌو گذري ويا

توسان ملاقات نہ ٿي آهي.)

لر لر روڪ بلاوي ٿان ني
ڦرتو چاند چتاوي ٿان ني
سپنا مان لياوي ٿان ني
اونچ نيچ ري انديا ري ري
پڻ اڇي پرڀات هوئي ني

(وڻ ٽڻ هوا ۾ جهومندي توکي سڏي رهيا آهن.

اڀ ۾ ڦرندڙ چنڊ توکي چتاري رهيو آهي

خوابن ۾ ڪوئي توکي ڳولي رهيو آهي.

اونچ نيچ جي انڌياري ۾

چٽي پرڀات نہ ٿي آهي.

توسان ملاقات نہ ٿي آهي)

ليرا ليوي سمندر هلوري
نديان نالا هيت گلوري
نڀ ڌن ۾ وائرو گهوري
مڙڻ ري ميني بات هوئي ني
ٿان سون ملاڪات هوئي ني

(سمنڊ ۾ موجون لهرون هٽي رهيون آهن.

ندين نالن ۾ پيار پلٽي رهيو آهي.

گگن ۾ مست هوا گهلي رهي آهي.

پر ملڻ جي سهڻي ڳالهہ ٿي نہ آهي.

توسان ملاقات ٿي نہ آهي.

توسان ملاقات ٿي نہ آهي.)

پوٿيان لک اتهاس بنايا
ڪانون ڪائدا راج چلايا
ڪاري چڪر ري ڪيران لايا
اڍائي اکر گنڻ ري
گڙي ري اوڪات هوئي ني
ٿان سون ملاڪات هوئي ني

(ڪتاب لکي اتهاس بنايو

دستور ناهي راج هلايو

تاريڪي جو تحفو آندو

پر ڪجهہ لفظ

ڳلي مان اتارڻ جي اوڪات ٿي نہ آهي.

توسان ملاقات ٿي نہ آهن.)

ڪوي اجت ڏان چارڻ:

ڪوي اجت ڏان چارڻ، تعلقي ڇاڇري جي ڳوٺ منڙيو چارڻ جو رهواسي ۽ ڪوي ڪوج ڏان جو پٽ هو. تعلقي منيءَ جي ڳوٺ پاٻوهر مان پرڏيهو هو جڏهن تعلقي ڇاڇري ۾ چارڻن جا ڳوٺ خالي ٿي ويا تہ اتان اچي پاٻوهر ۾ رهڻ لڳو. اجت ڏان راڳ جو وڏو ڄاڻو ۽ منڙي آواز جو مالڪ هو. ڳوٺ پاٻوهر ۾ راجپوتي رنگ ۾ رهاڻ رس متل رهندي هئي، شام جو ڳوٺ جي ريل ۾ ميڙو مچندو هو اجت ڏان مهاسينگهہ ، لڇو ڏان، هيمڏان ۽ ٻيا چارڻي ادب جا موتي وسائڻ شروع ڪندا هئا. هر ٻڌندڙ املهہ هيرا ميڙي گهر ورندو هو. ڪوي اجت ڏان وٽ وڏي لوڪ ڏاهپ هوندي هئي، راڳ جو ڄاڻو هو. سندس آلاپ تمام منو هو.

Gul Hayat Institute

کاهوڙ هيرا ڪاڻ، نت گرڙٽي امل گڙيئي
رنگ هو سُگلي رهاڻ، رنگ جانو هاشماڻي

(ڪاهوڙ هيرن جي ڪاڻ آهي، جتي روز رهاڻ رس رچي ٿي، جس اهڙي رهاڻ ۾ ان جي مک جانو هاشماڻي ڪي آهي.)

مالڪ ست مٽاڌاري، پهچ موٽو پروين،
چاندان گهر چندر اوگو هاڪارو حسين.

(مالڪ جو اولاد مٽاڌاري ۽ وڏي پهچ وارو سپوت آهي، چاندن(نهڙي قبيلي جي هڪ نک) جي گهر چنڊ اڀريو هاڪارو حسين ٿيو)

سجڻاٽي شينهن نيپنا، ڪڏي ۾ اه خان،
منڙيئي مٽاڌاري وسي، جو آيا ڏي آڏرمان

(سجڻ جي ڳوٺ ۾ شينهن نپيا، تن مان هڪ ڪڏي ۾ خان آيو. منڙيئي ۾ مٽاڌاري وسي ٿو جو ايندڙ ڪي آڌر مان ڏي ٿو)

پروفيسر شڪتيڏان ڪويا چارڻ:

پروفيسر شڪتيڏان ڪويا چارڻي ادب جو تمام وڏو نالو آهي، خاص طور تي چارڻي ادب تي تحقيق جي حوالي سان شڪتيڏان جون خدمتون وساري نٿيون سگهجن. ڪوي چمن چارڻ جي ڪوتا ڪي ميڙي واڌارن ۽ سڌارن سان سوڍن جي صاحبي تي مشهور ڪتاب "سوڍائڻ" جو علمي ۽ ادبي پورهيو پروفيسر شڪتيڏان ڪيو آهي. پروفيسر شڪتيڏان تاريخ جو ڄاڻو سگهارو محقق، نرالو نقاد ۽ شاعر آهي. ديوناگري لپيءَ ۾ ڇپيل ڪويا جي پرڪاش گرنٿ ۾ "ڌرا سرنگي ڍاٽ"، "لاڪيٽي" "رنگ ريني"، "سنسڪرت ري سورم". " ڏنگل ڪي اتهاس" ۽ ٻيا ڪتاب شامل آهن.

17 جولائي 1940ع تي ڳوٺ ٻرائي ۾ جنم وٺندڙ پروفيسر شڪتيڏان جو ٿر ۽ عمر ڪوٽ سان خاص انس رهيو آهي، هن شادي ٻه ڪاروڙي چارڻ جي ڏيٽن چارڻن مان ڪئي آهي. "ڌرا سرنگي ڍاٽ" ٿر ۽ عمر ڪوٽ جي پسمنظر ۾ لکيل هن جي شاعريءَ جو مجموعو آهي.

گور سريکي گوريان، مرد جتي منموٽ،
پرهه نوڪوتان ۾ پرٿم، ڪيهجي امرڪوٽ،

(جتي جون ناريون سونهن ۾ شو جي استري گور جهريون خوبصورت آهن، جتي جا مرد وڏا سخي ۽ چتر آهن. اهو نوڪوٽن ۾ مکيه (پهريون نمبر) امرڪوٽ (عمر ڪوٽ) سڏجي ٿو.)

پروفيسر شڪتيڏان ڍاٽ جي درويش سوڍي بزرگ پير پٿوري ڪي ڪوتا جي پيتا ڏني آهي، جنهن مان پٿوري جي ماءُ پيءُ ۽ جنم جي سال جو پتو پوي ٿو.

آيو سونل ري اُدر، سوڍان ونس سڌير،
مانڊڻ سُت ڌر ڍاٽ، پرگهٽ پٿورو پير.

(ڍاٽ جي ڌرتيءَ تي سوڍاڻ ونس جي سلڇڻي خاندان ۾ سونل جي ڪُک مان مانڊڻ سوڍي جو پٽ پير پٿورو پرگهٽ ٿيو.)

پندري سو ڇپن پٽا، سُڌ مگسر ساتم،
هويو سوم ني ڀاڻ هر، جاڻ پٿوري جنم،

(پندرنهن سو ڇاونجاهه تي مگسر نکتر جي ستم تٿ تي سومر جي ڏينهن ڀاڻ جي گهر پٿوري جو جنم ٿيو)

ڪويا جي ڪوتا ۾ لوڪ ڪردار ڀاڀو راڻوڙ ڪي ٻه رنگ (جس) ڏنل آهي:

امر ڪوٽ پرٽيا ايئه مهه ٻانڌي موڙ
ڪنور رامسا پير تيون، رنگ ڀاڀو راڻوڙ.

Gul Hayat Institute

(اي پاپو رانوڙا تو کي جس آهي، تون ڪنور راما پيير جيان لاڏ ڪوڏ ڪري موڙ ٻڌي امر ڪوٽ (جي سوڍن جي گهر) پرڻجڻ آئين.)

ڪوي هيمڏان چارڻ:

ڪوي هيمڏان چارڻن جي شاعريءَ جي اتهاس سان گڏ ماٿهپي، مرياده ۽ حب الوطني جو منفرد مثال آهي. هن جي دل ٿر جي واريءَ جي ذرن سان گڏ ڌڙڪندي آهي. سندس خوابن ۽ خيالن ۾ وطن جو پورو ويڙهو مرڪندو آهي. سندس ڪچهرين مان معلوم ٿيندو آهي ته چارڻي شاعري ردم سان گڏ رمز پڻ آهي. هن جي ڳالهين جي ڳهر ۽ نينهن جي نيراڻ ۾ ٻڌندڙ زمان ۽ مڪان کان آجو ٿي احساسن ، جذبن، تصورن ۽ تخيلن جي ساگر ۾ ترندو آهي. هن ڪڏهن پنهنجن ٻڌندڙ جي نيڻن جا بيٽ لڙڪن سان ٻوڙيا نه آهن. هن سدائين حوصلي سان حالتن جا هماليه اڪرڻ لاءِ اتساهيو آهي. هيمڏان جو اصل ڳوٺ منڙيو چارڻ، تعلقو ڇاڇرو آهي، پر وڏي وقت کان ناناڻن سان گڏ تعلقي مٺيءَ جي ڳوٺ پاٻوهر ۾ رهي ٿو. 1955ع تي جنم وٺندڙ هيمڏان پرائمري تعليم پنهنجي ڳوٺ منڙيو مان حاصل ٻه سال انگريزي جا ڇاڇرو هاءِ اسڪول ۾ پڙهيو پوءِ گهرو مجبورين سبب پڙهائي اڌ ۾ ڇڏي ڏني، هن کي پڙهائي اڌ ۾ ڇڏڻ جو ارمان آهي.

هيما هينئون م هار، تين پيڙا شينهن سردار،
کيهر ناناٽا ڪارواٽي، مهاسينگهه مٽيادار.

(هيما هانءُ نه هار، تو سان شينهن سردار گڏ آهن. تنهنجا نانا ٽا ڪارواٽي کيهر (شينهن) آهن، ۽ مهاسنگهه تن ۾ مٽيادار آهي.)

سر گهڙو هاٿ ٻينگهڙي، هيءِ هيءِ ڪرتو آءِ،
او ڏر نا ڇڏين آپري، نا تو ڪڙ ڪپوتران ڪهاءِ.

(جبل تي رهندڙ مٽي تي گهڙو پاٽيءَ سان پريل هٿ ۾ ٻينگهر سان جانورن کي هڪليندو اچي ٿو اهو به پنهنجي ڌرتي نه ٿو ڇڏي، ڇاڪاڻ ته ڌرتي ڇڏيندڙ کي ڪپوت خاندان سڏيو وڃي ٿو.)

تاج ستن تيج گهڻو جو سدا تمهارو شان،
الگ اوطاق امير وسي، موتو ڏيسي مان.

(تاج محمد جا پٽ تون گهڻي تيج وارو آهين. سدائين تنهنجو شان مٿانهون رهيو آهي، تنهنجي (ونگي ۾) الڳ اوطاق وسي ٿي، تون آئي ماڻهو کي گهڻو مان ڏئين ٿو.)

هال هينئان هڙ سمها هال اوطاق ارباب ٽٽي،
ڪيڪاڻ ڏي ڪوڏ مان ونڪو ونگي ڏٽي

(اي منهنجا هانءُ وڏي شوق مان ارباب جي اوطاق ڏانهن هل، جتي ونگي جو ڏٽي ڪوڏ مان ڪيڪاڻ (گهوڙا) گهرندڙ کي ڏي ٿو.)

ٿڙ منڏڙ ٿانرو، سنڌ ۾ بهت شان،
رعيت ٽڻو راج ڏٽي، مانيو عربستان

(ٿر تنهنجو اباڻو ماڳ آهي، سنڌ ۾ گهڻو تنهنجو شان آهي، رعيت جا راج ڏٽي تو کي عربستان به مان ڏي ٿو.)

اڙسٺ رنگ امير حسن را، ميرل ڪڙ موڙ
سدا سوپاڙو ونگو وسي، جو اريان سالي اروڙ

(68 رنگ (جس) امير حسن کي جيڪو مير محمد جي خاندان جو شهزادو آهي، ونگو سدائين سوپارو وسي ٿو. دشمن جي لاءِ اروڙ جي بند وانگر آهي)

ڪوَ هيمو ڪيرت ڪري، هينئن جاجهي هام
سدا سخي امير حسن گيو ونگي رو جام.

(ڪوي هيمون ڪيرت ڪري ٿو هانءُ ۾ گهڻي هام آهي، ارباب

Gul Hayat Institute

امير حسن سدا سخي ونگي گڏ جو ڄام آهي.)

محمد حسن موج مان، ٻڙو آپ مختيار،
آيو تو آسري آپ ري، آپ ڪيجو اُپڪار.

(محمد حسن موج سان ملڻ وارو وڏو مختيار آهي، آءُ توهان جي آسري آيو آهيان، اوهان مون تي مهر ڪجو.)

ڪيت ڏيسي ڪرا، ڏيسي بوهت اپار،
چارڻ چوڻ چڳت هي، سدا وسي سردار

(سنيون ٻنيون ڏيندو پر ڏيندو بہ گهڻيون، اي چارڻ تون(پڪي وانگي) چوڻ چڱن وارو آهين. (تون الڪو نہ ڪر) سردار سدائين تو تي مهربان آهي.)

گڏ ونگو واس ڪهيجي، پڪڙيو پوپت گام
سدا سخي حسن، جو نو ڪوٽي چاوو نام

(گڏ ونگو سرهاڻ سڏجي ٿو پڪڙيو پوپت ڳوٺ آهي، (جنهن جو رهواسي) محمد حسن سدائين سخاوت ۾ نو ڪوٽن ۾ پنهنجو نالو ڳونجايو آهي.)

نهڙي سميجا، راهمان، چارڻ پائي چار،
سروري ڪي سريڪي، منڙئي لالي مختيار

(منڙيو ۾ رهندڙ نهڙي، سميجا، راهمان ۽ چارڻ چئن ذاتين جا پائر آهن، سمورن جي ٻنين جي لالا محمد حسن بهتر نموني سان برابر سروي ڪئي. ڪنهن سان ريا نہ ڪيو.)

منڙيئي ميگهواڙ ڪاگيو موتو ڏناٽي
تڙها ڪٽائي خاصا، ڍاٽ نا پايو پاٽي

(منڙيو جو ميگهواڙ ڪاڳيا نک جي موتو ڏناٽي آهي جنهن کوهہ کوٽائي ڍاٽ کي پاڻي پيياريو آهي.)

Gul Hayat Institute

عاشق دادوي:

عبدالغفور ولد عبدالڪريم چارڻ تخلص عاشق دادوي، دادو شهر جو آهي. هن 2 مارچ 1958 ع تي جنم ورتو. عوامي شاعر هجڻ سان گڏ سماجي ادبي تنظيمن سان سرگرم رهيو آهي. هي قومي نظم چوندو آهي. سندس شاعريءَ تي استاد بخاريءَ جو اثر آهي

محمد اسماعيل چارڻ:

محمد اسماعيل چارڻ 12 اپريل. 1950ع شاهاڻي محلي دادوءَ ۾ جنم ورتو. سندس پيءُ جو نالو عباس چارڻ آهي. استاد جي پيشي سان لاڳاپيل محمد اسماعيل چارڻ ادبي تنظيمن سنڌ ادبي سنگت دادو ۽ انجمن آفتاب دادو ۾ پنهنجو سرگرم ڪردار ادا ڪيو آهي. هن جي سگهاري ڪوتا جو عوامي لهجو آهي.

عبدالشڪور چارڻ:

عبدالشڪور چارڻ ولد عبدالڪريم 25 آگسٽ 1947 ۾ جنم ورتو استادي جي پيشي سان وابستہ رهيو آهي، شاعري ڪرڻ سان گڏ ڳائيندو آهي.

ڪوي پور ڏان چارڻ:

پارڪر ۾ هن وقت جي چارڻ ڪوين ۾ ڪوي پور ڏان چارڻ جي مک مان ڏات جي ديوي سرسوتي ٻولي تي مئين جي ڍائي جي رهواسي ڪوي پور ڏان پهريون شعر سروپ سنگهہ جي سخاوت تي چيو. ڪوي پور ڏان چارڻ ديوين جي مان ۾ بہ چند چيا آهن. 2001ع جي زلزلي تي چيل هن جو شعر ٻڌڻ وٽان آهي.

باب پنجون

چارڻ ڪوين جي شاعريءَ جا لوڪ ڪردار

ٿر جي هر لوڪ ڪردار ازل جي تازگي اندر ۾ سمائي حرس ۽ هوس کان مٿيرو ٿي ماٺيپي کي برقرار رکيو آهي، اڻ ٿڪ ڪاتار جيان ويساهه اٽيو آهي، لوڪ ڪردارن جي رنگ روپ تي چارڻ ڪوين انوکي شاعري سرجي عام جي روح ۾ رچائي ريتي ڪئي آهي. شاعري جي اهڙي ون واس تي ڪائنات جا نيڻ ننڍاڪڙا ٿيا آهن. بي رنگ جيون جو روح رنگين ٿيو آهي. صحرا جي سڏ پڙاڏي ويڙهيل ۾ لوڪ شاعري تاريخ ۾ آئيني وانگر چٽي رهي آهي. تعصب ۽ تفريق بازي کان آجن لوڪ ڪردارن ذريعي لوڪ ڪهاڻي، تمثيل، محاورن، استعارن ۽ تشبيهن ۾ بي پناهه تخليقي قوت سان صدين جا عڪس اُپاريا آهن.

رٺمل جا دوها:

ٿر جي چارڻ ڪوين ۽ ڏاٽ سرنگي گورين جي مڏر آلاپن سان جيڪي ڪردار امرتا پائي نسل در نسل دلين ۾ راحت جو جام ٻڻجي اُتريا آهن. انهن سون سريکن انسانن ۾ رٺمل راٺوڙ جو نالو نمايان آهي، رٺمل راٺوڙ تي جڙيل لوڪ ڪوتا رتن جڙوا رکڙي ٻڏل راٺين کي پيشانيءَ جي ٽيلڙي جيان پياري لڳندي آهي گهاگهرا ۽ پولڪا پاتل پدمڻيون هي ڪوتا حسرت ڀريل آسن سان ڳائينديون آهن. لوڪ ڪوتا رٺمل جي

Gul Hayat Institute

ڪردار ڪي صدين سان ملائي رکيو آهي، پر تاريخ جي صفحن ۾ وڏا الجهيل رايا آهن. جن مان اهو پتو لڳائڻ مشڪل ٿي پوي ٿو ته روح جي ريلي جهڙو لوڪ ڪوتا جو ڪردار رٽمل ڪهڙو آهي؟ ڪهڙي دور ۾ هو؟ هڪڙو رٽمل هويا هڪ کان وڌيڪ رٽمل ٿيا آهن؟

صحرا ٿر تي حاڪيمت جي حوالي سان سمن، سورمن ۽ سوڍن سان گڏ راٺوڙن جو به راڄ رهيو آهي. ڏيو ونس سان تعلق ۾ٻنديندڙ راٺورن جون 24 نکون آهن. قنوج جي راٺوڙ قبيلي سان واسطي رکندڙ سياجي ۽ سيتارام جلاوطن ٿيجي سنڌ آيا. جتي هنن ٿر جي ڪاهوڙ (ڪاٺڙ) واري علائقي ۾ ديرو ڄمايو. راٺوڙن جي اچڻ مهل عمرڪوٽ ۽ رتوڪوٽ سوڍن جي صاحبيءَ هيٺ هئا. راٺوڙن تعلقي ڪپري جي اڌ حصي کان وٺي منڊور تائين پنهنجو راڄ قائم ڪيو. ڪاهوڙ (ڪاٺڙ) ۾ راڄ ڪرڻ ڪري ڪين ڪاهوڙيا (ڪاٺڙيا) راٺوڙ سڏيو ويندو هو.

تاريخ جي صفحن ۾ هڪ رٽمل راٺوڙ راءِ چونڊاجيءَ جو فرزند هو. جنهن جا 13 پٽ ۽ هڪ ڀيڻ هئي. رٽمل جي پٽن ۾ سيتو، رنڌر، ارنڪوال، پونجو، باڪا، ڀيم، ڪانهو، راجو، رامديو ۽ شيوارام شامل هئا. اهو رٽمل 1488ع ۾ گادي تي ويٺو.

هڪ رٽمل پٽنا جي صوبيدار جعفر خان سان جهيڙيو. انهيءَ واقعي کي مارواڙي ادب جي پهرين دور جي شاعر شري ڌر ٻاٺ (1401ع ۾ 70 دوهن تي مشتمل رٽمل ڇند ۾ ڪوتائي رنگ ۾ آندو آهي.

هڪ رٽمل جو ذڪر شاه لطيف جي آڳاٽن رسالن ۾ سُر ڍول مارو ۾ ملي ٿو:

نگئو نرور سيرئين، راجا رٽمل مليو

—

ساڇي ٿيان سيگڙي، رٽمل هاٿ ڪري،
وڙهندي سر ويريين، ڪوڏ ڪسيسان ڏي،

هڪ رٽمل ڪاهوڙ (ڪاٺڙ) جي ڳوٺ ليلمي ۾ اچي رهندو هو. جتي تاريخ ريگستان جي مصنف رائچند هريجن مطابق رٽمل نئين ڏينهن نئون ڏندن کان استعمال ڪرڻ سان گڏ نئين کوهه جو پاڻي پيئندو هو. ليلمي ڳوٺ جي هڪ ٻنيءَ ۾ ڪافي کوهه آهن. جن جي لاءِ چيو وڃي ٿو ته اهي رٽمل جا کوٽايل آهن. تعلقي ڇاڇري ۾ رٽمل ڪوٽ جا آثار به مليا آهن. رٽمل ڪوٽ اڏائيندڙ رٽمل کي لوڪ دوهن ۾ ڪاهوڙ جو روپ جڳمال جو پوٽو، پوپتراءِ جو پٽ، ڪونپجي جو پائيٽو ۽ پارمل جو پاءُ به چيو ويو آهي. هڪ رٽمل سوڍو اهو هو. جنهن مخدوم بلاول سان گڏ ٽلٽيءَ ارغونن سان جنگ جوٽي هئي.

بهر حال تاريخ جي صفحن ۾ جيستائين رٽمل بابت چند ٻچاڻ ٿئي، ڪا حتمي راءِ اچي، تيستائين رٽمل راٺور ۽ نارنگ ديهه سوڍي جي پريم ڪهاڻيءَ متعلق سرجيل لوڪ ڪوتا جي حسناڪي روح اندر اتاريون ٿا. هي ڪوتا جيڪا صديون گذرڻ باجود نئين نڪور ڪوتا وانگر تازي تواني آهي. چارڻ ڪوي باڪمال فنڪار وانگر نارنگ ديهه جي من ۽ تن جي تونس چٽي آهي. ڪنهن سٽ ۾ سوڍي نارنگ ديهه سسئي وانگڙ ڪامان پچان پڄرا، لڇان ۽ لوچان" جي ڪيفيت ۾ آهي. ڪنهن سٽ ۾ مومل وانگر ڪتن تي ڪيهه ۽ پلنگ پراٽا ٿيندا ڏسي روئي ٿي. ڪنهن سٽ ۾ سوڍي، ريگستاني شاعره ميران ٻائيءَ وانگر پيا جي جوت کان سواءِ من جي مندر ۾ اونده ئي اونده محسوس ڪري ٿي. هي لوڪ ڪوتا عشق جي آڌوتين لاءِ جذبن جي گرمائش جهڙي جوت آهي.

اسان وٽ سنڌ ۾ لکت جي شڪل ۾ انهن دوهن تي تمام گهٽ ڪم ٿيو آهي، پر ٿر جي رهاڻ رس جي ڪوڏيلن، سگهڙن ۽ چوڙيلين هن لوڪ ڪوتا کي ياد رکيو آهي.

ماروا ڙي ادب ۾ پدم شري لڪشمي ڪماري چونڊاوات[69] ريگستاني پريم ڪهاڻين ۾ نارنگ ديهه رٽمل جي قصي کي به قلم بند ڪيو آهي، دوهن جي شروعات روايتي قصن جي بيتن وانگر آهي، پر ٻن دوهن کان پوءِ هر سٽ روح جي پاتار ۾ پيهي وڃي ٿي. اهڙي ريت رٽمل تي جڙيل گيت به نفيس جذبن جي عڪاسي آهي.)

جاجم ڍاڙي چوواتي، سائيٽا جوئين واٽ،
ايڪ رٽمل واهيرو، سهي سلوٽو ساٿ.

(ڪاهوڙ(ڪاٺڙ) جي راوت پارمل جي جڄ تيار ڪري ڳوٺ جي ريل ۾ چوواتي تي پال (گلم) وڇائي سڄو سٿ اچي گڏ ٿيو آهي، پارمل جي نندي پاءُ رٽمل جو انتظار آهي، نوجواني جي نينهن جهڙي شخص رٽمل جي اچڻ سان محفل ۾ چار چنڊ لڳي ويندا.)

ڪاهوڙيا (ڪاٺريا) رانوڙن جو وڏو سٿ راوت رانوڙ کي پرڻائڻ لاءِ امراڻي جي قلعي ۾ پهتل آهي، عمر ڪوٽ جي سوڍن پنهنجي روايت موجب چترائي ۽ سورهيائيءَ جو امتحان وٺڻ جي لاءِ انگ اچليا، راوت پارمل جو وس نه پڳو سندس ننڍو پاءُ سوڍن جي هر امتحان کي جيتي ويو.

سوڍي ماٿو ڌوئيو، گڙيان ماچيو ڪيچ،
پارمل پرڻيجي تروتي، رٽمل محلان بيچ.

(راجڪور (شهزادي نارنگ ديهه سوڍي پنهنجا وار سنواري رهي آهي. سندس سهليون گيت ڳائي رهيون آهن. ڏاهپ ۽ بهادريءَ سبب راجڪور رٽمل کي پرڻائي وئي ۽ راوت پارمل سوڍن جي وچولي گهر ۾ پرڻيو.)

شهزاديءَ جو وهانءُ رٽمل سان ٿيڻ تي پارمل کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي،

[69] لڪشمي ڪماريءَ جي قلم بند ٿيل دوهن کي سنڌي ويس ۾ آڻڻ توڙي سنوارڻ ۾ منگل سنگهه ڏاتڌل جو ساٿ وڏي وٿ وانگر رهيو.

پر هن اها ڪاوڙ عمر ڪوٽ ۾ محسوس ٿيڻ نه ڏني، جيئن واپس ڳوٺ پهتا، ته پارمل رٽمل کي اينڌر گڏ جي نوڪريءَ تي وڃڻ جو حڪم ڏئي ڇڏيو رٽمل جي وڃڻ جو ٻڌي سوڍيءَ جو هانءُ هيرڻ ٻن جيان ڦٿي پيو، چوڻ لڳي ته:

ڪيسريا واگا ڪيا، سُوڌن انگل گائي،
ٿهج واگي صاحبو، اُمنگان اوڙگ جائي.

(سوٽن سائن سان هار سينگار ڪري، مندپ (شادي جي رسم) لاءِ جيڪي ڪپڙا پاتا هئاسون، اُهي اسان ٻنهي جڻن اجا لاٿا نه آهن. ساڳين ڪپڙن سان منهنجو رٽمل امنگن، آسن کي اڌ ۾ ڇڏي مون کان پري وڃي رهيو آهي.)

گهر جي پيبدليءَ (چائنٽ) تي اکين جو ڪارو پاڻي پيئندي، سوڍي اينڌر گڏ ڏانهن ويندڙ رٽمل ڏانهن نهاري چوڻ لڳي ته:

ڦرهر ڦوندو پاگڙي، رٽمل اوڙگ جائي،
ايڪ گهڙي نهين ڪوليو اُر سين ار لگائي

(گهوڙي سوار رٽمل جي رنگين پٽڪي جو ٽُرو هوا ۾ ڪيئن لُڏي رهيو آهي، ڪاهوڙ جي ڏٽيءَ پرڻي مهل جيئن پٽڪو ٻڌو هو، ڪيس اجان تئين ٻدل آهي، هڪ وراڪو به کليو نه آهي، مون پريت جي راند اجان شروع به نه ڪئي سيني سان سينو به نه ملايو هو منهنجو رٽمل گهوڙي جي ڪيهه اُڏائي مون کي ڇڏي وڃي رهيو آهي.)

رٽمل جي فراق ۾ ڳرندڙ نارنگ ديهه جي لاءِ وسڪارا وهه تي پيا، ساوڻ سکن بدارن ڏکن جا ڏنپ ڪٽي آيو.

ٿيجس ڪيلين تيجڻي، ڪهه ڪهه ليل ولاس،
جيان را صاحب گهر نهين، سا نت رهي اداس.

Gul Hayat Institute

(پنهنجن پرين سان گڏ گهاريندڙ گوريون هار سينگار لاڏ ڪوڏ ڪري ٺهڪن سان ٽڙي تيج رمڻ لڳيون، پر سوڍيءَ کي وڇوڙي وڍي ڇڏيو هر بار چپن مان پٽڪو اپري رهيو آهي، تہ جن جا بالم گهر نہ هوندا آهن، تن جي مقدر ۾ اداسي لکيل هوندي آهي.)

ورسڻ لاڳو بادليو چمڪڻ لاڳي بيج،
جيان را صاحب نوڪري، وه ڪيون کيلي تيج.

(ساونڻ جي گهنگهور گهٽا ڇانئي آهي، ڪارن ڪارونڀارن سان ڪنوڻ رنگ لائي رهي آهي، اهڙيءَ مينهوڳيءَ رت ۾ ساونڻ تيج جي ڏينهن بہ جن نارين جا محبوب گهر نہ آهن، انهن ڪامڻين جي راند ۾ ڪهڙو رس هوندو، اهي تيج رمڻ جي لاءِ ڪهڙي دل سان وينديون.)

رٺمل لاءِ روح تڙپائيندي نارنگ ديهہ جي اندر ۾ هڪڙي جلي ٻي اجهامي، من جي سوَ ڪيفيتين ۾ ڪنهن مهل هن کي محسوس ٿيڻ لڳو تہ:

سانئوڙي ڪيان نہ سرجيان اوپي اينڊر جان،
واٽ واهنتي صاحبي اوپر ڇانءِ ڪريان

(آءُ پکي هجان ها تہ اڏامي پنهنجي پرينءَ وٽ پهچان ها. انهيءَ ڪيفيت ۾ چوڻ لڳي تہ منهنجا مالڪ مون کي سوئنڙي (پکيءَ جو هڪ قسم) چو نہ پيدا ڪئي؟ آءُ پکي هجان ها تہ پنهنجي پرن سان اينڊر گڏ جي واٽن تي محبوب تي ڇانوَ ڪريان ها.)

بادليان هي سرجيان، آپي لاگ رهنت،
واٽ وهنتي صاحبي اوپر ڇانءِ ڪرنت.

(رٺمل جي ياد ۾ من کي ريجهائڻ جي ڪيفيت ۾ سوڍي چوڻ لڳي تہ منهنجا خالق مون کي ڏور آڪاش جي بادلن جو وجود ڏين ها تہ ڇا ٿئي ها؟ آڪاش تي رهان ها ۽ اينڊر جي رستن تي منهنجي بالم تي ڇانءُ ڪريان ها.)

سوڍي نارنگ ديهہ اندر جي اولا ڪين ۾ وري ائين محسوس ڪرڻ لڳي تہ:

مالهڻ ڪاهين نہ سرجيان، اينڊر جائي رهنت،
باگان ميڙي ڦولڙا، حاضر جائي ڪرنت.

(اينڊر گڏ جي باغن جي رکوالي ڪندڙ مالهڻ هجان ها تہ ڪيڏو بهتر ٿئي ها مالڪ! مون کي مالهڻ پيدا ڪرين ها تہ اينڊر جي باغن مان ڦولڙا ميڙي، سون سريکي محبوب کي پيش ڪريان هان.)

رٺمل سان گڏ ويندڙ گهرو نوڪر نيلو جي گهر واري کي هار سينگار ۽ ٺهڪن سان ٽرندڙ ڏسي نارنگ ديهہ چوڻ لڳي تہ آءُ روز ٿي ڳرندي وڃان، تون ايتري خوش ڪيئن آهين؟

ڪڻ ڪڙي انجن ڪيو ڪڻ ڪڙي سينگار،
اهر اکڙيان ڪنڏيان، ڪهين ڪهڙي پرتار.

(روز هار سينگار سان تنهنجون ڪاريون ڪجريون اکيون تلوارن جهڙو گهاءُ وجهن ٿيون، انهن ڪنهن واٽ ويندڙ مسافر کي وڌو آهي يا پيو ڪوئي را ز آهي!؟)

نيلو جي گهر واريءَ کان معلوم ٿيو تہ نيلو رٺمل جي گهوڙي تي رات جو لڪيو گهر اچي ٿو ۽ پرهہ جو واپس هليو وڃي ٿو تڏهن سوڍي نيلو جي ذريعي رٺمل جي لاءِ نياپو ڏيڻ لڳي تہ:

نيلو رٺمل نا کهي سوڍي ٽٺو سنديس،
ٿي اينڊر گڏ ري نوڪري، سائيڊڻ ٻائي ويس.

(نيلو منهنجو هي نياپو رٺمل کي ڏجان تہ منهنجا بالم تون اينڊر گڏ جي نوڪريءَ ۾ مصروف آهين پويان سوڍي تنهنجي فراق ۾ بيواهن جهڙا حال ڪري ڇڏيا آهن.)

Gul Hayat Institute

سوڍي آخر ۾ نيلوءَ ذريعي اينڊر گڊ جي راڻين ڏانهن نياپا موڪلڻ لڳي تہ:

اينڊر گڊ ري راڻيان آپا ڪُڙليانهہ،
اوتِج رٹمل اوڙگي ويگهو موڪڙيانهہ.

(اوهين تہ منهنجو درد محسو ڪريو اوهين تہ مون وانگر عورت ذات آهي، منهنجي تڙپ کي سمجهو، منهنجو محبوب مون کان وڇڙي اينڊر گڊ آيل آهي، هن کي جلد مون ڏانهن موڪلڻ جي عنايت ڪريو.)

اينڊر گڊ جي راڻين نارنگ ديهہ لاءِ چوائي موڪيلو تہ اي سوڍي هي اينڊر گڊ جي بادشاهي آهي، ڪنهن ننڍي رجواڙي جي ڳالهہ نہ آهي:

اينڊر آنبا انبلي، اينڊر ڏارم ڊاک،
اينڊر گڊ ري نوڪري، رٹمل سو لاک.

(جيئن باغن ۾ انبن، انبڙيون، ڏاڙهون ۽ انهن جي داڻن کي ڳڻڻ ڏکيو آهي، تيئن هتي لکين رٹمل نوڪري ڪن ٿا، تون ڪهڙي رٹمل جي ڳالهہ ٿي ڪرين.)

ڪاڪو جيرو ڪونپجي، ڀائي ڀارمل،
گهوڙو وانرو نوَ لکيو راوتيو رٹمل.

(نارنگ ديهہ جواب موڪليو تہ اينڊر گڊ جي راڻي! منهنجو رٹمل سدا سهٹو سورمو لکن ۾ پڌرو آهي، جنهن جو چاچو مشهور بهادر ڪونپجي آهي، جنهن جو ڀاءُ ڀارومل آهي. رٹمل (جنهن جو) هوائن وانگر تيز هلندڙ نولکو گهوڙو آهي، اهو منهنجو محبوب رواتيو رٹمل آهي.)

جڳ پتي جڳمال رو پلو ٽيڙو پوپ
تان ڪو ڏينو رٹمل، مانري ڪاهوڙي رو روپ.

(جڳ مشهور جڳمال جو پٽ پوپٽ راءِ پلو انسان ٿيو اهڙي

خاندان ۾ جنم وٺندڙ منهنجو محبوب رٹمل توهان کو ڏنو؟ جيڪو منهنجي ڪاڻڙ جو روپ آهي.)

رت آئي بادل هويا، رت آئي برسنت،
اب رت آئي گورڙي پيو بن ڪيم رهنت.

(هر رُت پنهنجي مقرر وقت تي موٽي ٿي، وسڪاري جي رُت ۾ بادل برسڻ جون تياريون ڪري رهيا آهن. هن مينهوڳي رُت ۾ گوري پنهنجي محبوب بنا ڪيئن رهي؟

برس برس اي بادليا، برس پري جا مگ،
آج هي پوهنچي صاحبو، گوري ري لگ.

(ڪڪر ڪارونڀار ڪري وسو! هر طرف جل ٿل ڪريو سانوڻ من ڀانوڻ ڏسي اج منهنجو محبوب گهڙيءَ ۾ مون کي ڳل ڳراٽڙي پائڻ لاءِ پهچي وڃي.)

آج سُون بادليا اُمڙيا، واجڻ لاگو واءِ،
اينڊر گيد را اوڙگو پنجتو گهر آءِ.

(اڄ ڪان بادلن برج ڪيا آهن، هوائن بہ هوڏ ڪئي آهي، وڻ وڻ واجو ٿي ويو آهي، مون کان وڇڙيل اينڊر گڊ جا مسافر تون پلر سان پسندو پنهنجي گهر اچ.)

آنک ڦڙوڪي اي سکي، ڪس ڪانچوڙي چوٽنت،
ناب منڈر جُون ڦونٽي سنجها ناهين ملنت.

(اي سکي! منهنجي اک ڦرڪي ٿي. منهنجي ڇاتي پريم رس ۾ پرجي آئي آهي، منهنجو پولڪو اهڙو ڪاتو ٿيو آهي، جو انهي جي ڪس ٽٽي ٿي، منهنجي سونٽي (ڏُن) اٿين ڦلهجي ڇڪجي ٿي جڻ سنجها ٽيٽي نہ آهي.)

Gul Hayat Institute

ڏن ڏهاڙي ڏن گهڙي، ويڙا ڏن واس،
نيٽا سائيٽا نهاريا، ويڙا ڏن واس،

(پلو هي ڏنهن اُپريو سهڻي هيءَ گهڙي آئي، هوائن ۾ هڳاءُ ٽي ويو آهي، منهنجن نيڻن پنهنجو پرين ڏٺو منهنجي نيڻن جي آس پوري ٿي.)

صاحب آيا هي سکي، ڪجا سهي سريا.
پونم ڪي ري چندر جُون، دن چارون ڦريا.

(سکي منهجو بالم آيو آهي، منهنجا سڀ ڪاج ۽ پورا ٿيا آهن، ڏکن ڏينهن ڦري ويا، اڄ مون کي مقدر پونم جي چنڊ وانگر مڪمل ڪيو آهي.)

واڳهجي جا دوها ۽ سوٺا:

ريگستاني شاعري جي دلبر ڪردارن ۾ واڳهجي راٺوڙ به هڪ آهي. لوڪ شاعريءَ جي سهڻي صورت ۾ ريگستان جي قادر الڪلام شاعر آشانند عرف آسو جي چارڻ جا واڳهجي بابت سرجيل لوڪ دوها من جي پيڙا جا مجسما آهن. ٿر جي رهاڻ رس ۾ ڪنهن سگهڙ سياڻي جي پرڪ وٺي هوندي آهي ته هُن کان واڳهي جا دوها پڇيا ويندا آهن.

واڳهجي واريءَ جي دڙن جو نه راجا هو نه مهاراجا، نه راڻو هو نه راءِ، پر هڪ سادو سودو ڳوناٺو هو جنهن جي ٻانهن جي ٻل ۾ پرم هيو. راٺوڙڪي راج جي راءِ مالديو، جادم ونس جي ڀاٽين ۾ راجڪماري اُماديهه پٽياٽي سان پرڻي مهل ريگستاني رعيت ۾ نينگري پارملي کي ڏٺو ته هُن جي حسن کيس حيرت ۾ وجهي ڇڏيو. راءِ اڳتي وڌڻ جي بدران ٽڪ ٻڌي پارملي کي نهارڻ لڳو راءِ جي اهڙن پارن تي راڻيءَ اماديهه انهيءَ ويلي رُسي وئي، هن پرڻي کان ڪتو جواب ڏئي ڇڏيو. راءِ مالديو ڄڃ واپس وٺي موٽيو

ڪجهه وقت رکي هنن ويچاريو ته کيس اُماديهه نه ملي ۽ پارملي جو پتو پيو ته هو واڳهي جي ويڙهي وئي هلي، جتان پارملي کي ماڻڻ ۾ به وڏا جوکا آهن. راءِ ويڙهه جي راه اختيار ڪرڻ جي بدران وقت جي وڏي چارڻ ڪوي آسو جي چارڻ کي تيار ڪري موڪليو ته هُو دان ۾ واڳهي کان پار ملي گهري وٺي اچي. چارڻ کي رڳو پاڳوڙي ۾ پيير وجهڻ جي دير هئي. هن واڳهي کي نياپو ڪيو ته آءُ تنهنجي اوتاري دان وٺڻ اچان ٿو. ڪوتڙي پهچڻ تي پارملي ۽ واڳهي کي سواڳت ٿاٽي جوڙي ۾ ڏسي چارڻ جي زبان مان بي اختياري مان نڪري ويو ته اوهان جي جوڙي شال سلامت رهي. چارڻ نڪتو ڪهڙي نيت سان هو پر چئي چا ويٺو! پوءِ راءِ مالديو اتي ئي رهيو آسو جي واڳهي سان دوستيءَ جو وچن ڪري زندگيءَ جا باقي ڏهاڙا واڳهي جي صحبت ۾ گذارڻ لاءِ رهي پيو. ڪلتار جي پنهنجي ڪرڻي آهي ڪجهه وقت اندر پارملي پرلوڪ پڌاري وئي، پارملي جي وڇوڙي واڳهي جي وجود کي به ويڙهي ورتو. واڳهي جي موت چارڻ جي چت کي چوري ڇڏيو آسي جي رڳ رڳ جي آڳ ساري ريگستان ۾ صدين جا شعلي ٻڄي پڙڪڻ لڳي، جنون جي بي انتها جوش سان آسو جي چارڻ واڳهجي جي لاءِ اکين ۾ آس جا موتي ۽ پانڌ ۾ روهڙي جي گلن جون ٽاريون کٽي گهمندو رهيو. واڳهي جي وڇوڙي جي ورلاپن ۾ آسي چارڻ درد جا جيڪي دوها چيا، اهي "واڳهي جا دوها" سڏجن ٿا. جن ۾ اندر جي آڳ آهي ته ڳوڙهن جي ڳوڙهائي به آهي. وڇوري جا وڍ آهن ته پريت جي پيڙا آهي. زر جي زماني ۾ دوستيءَ جو دڳ آهي ته محبت جو مثال به آهي.

جهان ترو تهان موريا، جهان سرور تهان هنس،
جهان واڳهو تهان پارملي جهان دارون تهان مس.

(ريگستان ۾ جتي وڏا ۽ گهاٽا وڻ هوندا آهن اُتي مورن جا ٽڪاٽا هوندا آهن. جتي گهرا ۽ نيرا سمونڊ هوندا آهن، اُتي هنجن جي رهائش

Gul Hayat Institute

هوندي آهي، جتي ڪباب اتي شباب جي محفل رچندي آهي، ائين جتي واڳهجي وسي ٿو اتي ڀارملي جي سونهن ڀلي لڳي ٿي.)

واڳهي جي وڇوڙي تي آسي چارڻ جو اندر اڌ ٿي پيو. چارڻ جي دل وندرائڻ لاءِ وارث ڪيس سوداگرن وٽ وٺي ويا، پر سوداگرن کي ڏسي چارڻ جو چٽ چري پيو، چوڻ لڳو ته:

لاکان ٻڙد لائي ڪيرت رو سودو ڪريو.
ايڪر سوُن ڦر آئي، وڻجارو ٻڻ واڳهجي.

(واڳها تو لکين ڍرو ڍڳا ورتا، سوداگر جي حيثيت ۾ ٻه ڪو تنهنجي جوڙ جو نه آهي، واڳها تون سوداگر ٻڻجي ٻه هڪ ڀيرو ته اچ.)

واڳهجي جي وڇوڙي تي چارڻ جي ملول من ۾ صبر جي ساعت پيدا ڪرڻ لاءِ چارڻ کي بازار وٺي ويا پر چارڻ کي واڳهجي ڪٿي ٿو وسري؟ بازار ۾ هن جي دل ڀرجي آئي، آسو جي دڪانن جي درن ڏانهن نهاري چوڻ لڳو ته:

هاٽان پڙي هڙتال، همين مڏ سون گهاءِ هوئا.
ڪوڪين گهٽا ڪلال ، وڪرو پڳيو واڳهجي.

(هي دڪان سڀ بند پيا آهن، چا اهڙو ٻه ڪو ظلم ٿيندو آهي! ڪلالن جون رڙيون ڪير ٻڌي؟ سوم رس ٻه روح کي زخمي ڪري رهيو آهي، واڳهي کان پوءِ وکري جي واٽ سُڃي ٿي وئي آهي.)

ڪستوري جهنڪي پئي، ڪيسر گهٽيو آگهه.
سڀ وسٽو مونڊي پئي، گيو وٽاءُ واگهه.

(ڪستوري ۽ ڪيسر جا ٻه ڪهڙا اگهه!؟ هر شيءِ لاٽ ۾ اچي وئي آهي، هُو وٽڻ وارو واڳهجي هليو ويو آهي.)

ڪوڪي ڪوئليانهه، مينا ٻولين موريا.
راچي رنگ رڙليانهه، باگان وچ واڳهجي.

(باغن جي رنگ روپ ۾ موهت ٿي وڃڻ ٻدران آسي جو اندر واڳهري لاءِ اٿلي پيو. واڳها او واڳها! منهنجي دل جا واڳها ڪٿي آهين؟ هي باغن جا رنگ روپ ڏس، گل ڦل، ڪوئل جي ڪُوڪُو ، مورن جون مٺيون ٻوليون ته آهن، پر تون ناهين...!)

مارگ مڙهي ڪريهه، سُڏ پڇون سياڻان ٽڻي.
نيلو نيساسيهه، ٻن سهه ڏاجيا واڳهجي

(جهر جهنگ ۾ گهاڙو گهاٽ جهيلو هر ڪنهن کان ٽڏ ساه ڀري واڳهي جو ڏس پڇي رهيو آهي، ان واڳهي کان سواءِ هر گهڙي گهائي ٿي.)

هر راڄ ڀاڳ ۾ هي چوٻول ٿي ويو آهي ته" آسي جي چارڻ کي واڳهجي نه ٿو وسري، ڪو اهڙو راجپوت نه آهي، جو سخاوت جو دان ڪري چارڻ جي چت تان واڳهجي جو نالو ڪٽائي، اهڙن ٻولن جو پڙلاءُ آسي جي ڪنن تي پيو ته چوڻ لڳو:

نام رهندا ناڪران، ناٽا ناهين رهند.
ڪيرت انڏ ڪوٽڙا پڙيا ناهين پڙند.

(اي راجپوتو ! مايا ڇايا آهي، آئي وئي ٿي وڃٽي پر ناموس جو قلعو برقرار رهڻو آهي، تاجن وارا ڪيترائي مٽي ٿي ويا ، پر ڪي راڄن وارا صدين جي سونهن آهن.)

آسي چارڻ جي چت تان واڳهو لاهڻ راجپوتي کي للڪار ٿي پيو پرامرڪوٽ جي راڻي هام هڻندي چيو ته هي جس ٻه امرڪوٽ جو راڻو ماڻي سگهي ٿو. هن آسي جي پٽ کي تيار ڪيو ته پيءُ کي مجاءِ هڪڙي رات واڳهي کي وساري ته رات جي هڪ هڪ پهر جا لک رپيا ڏيندس. آسي جي پٽ وڏي ڪوشش ڪئي، پر رات جو پهريون پهر گذرڻ تي آيو ته آسو جي تڙپي اٿيو:

Gul Hayat Institute

واڳھا آ وڙي، ڏر ڪونڌڙي ٿُون ڏٺي،
جاسين قول چٽي، واس نہ جاسي واڳھجي.

(اي ڪونڌڙي جا ڏٺي واڳھا تون ڪٿي آهين!؟ موتي اڄ، اي واڳھجي هر گل قل تڙي چٽي وڃٺو آهي. پر تنهنجي خوشبوءِ ناهي وڃٽي، تو صديون سرهيون ڪيون آهن.)

بيو پهر پورو ٿيو تہ آسي جي پٽ چيو تہ بابا هاڻي خاموش رهجان پر آسي ڪي چين ڪٿي ٿو اچي؟ پنهنجي پٽ سان مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ:

نوڙہ نوڙہ پڳ ڊوڙ ڪر ليسان پيتج ڪارٽي،
رات دوس رانوڙ وسريا نهين واڳھجي.

(تون لالچ ۾ اچي ويو آهين هن پيٽ لاءِ در در پنداسين تہ پيٽ پرجي ويندو پر واڳھو ڪٿي ملندو!؟ رات ڏينهن جي ڪنهن بہ پهر ۾ واڳھو نٿو وسري سگهي.)

رات جي ٽئين پهر ۾ واڳھي جي اک لڳي پر ڪڪڙن جي آواز جاڳائي وڌو. بي اختياريءَ سان چوڻ لڳو تہ:

تون ڪوڪين ڪوڪڙا، گڙتي مانجهل جوڳ،
وهيگ تني وينتيو واڳھي ٽٺو وجوگ[70]

(اي ڪڪڙ تون گذرندڙ رات جي پوئين پهر ۾ چو ڪوڪي رهيو آهين!؟ چا تو کي بہ مون وانگر واڳھي جي وڇوڙي وڌيو آهي.

پرھ باکون ڪڍيون (آسو جي اٿي پنهنجي پٽڪي جا ور

[70] هي دوهو ٽر ۾ ائين بہ چيو ويندو آهي:
ڪڪڙيان تم ڪيان ڪراگيو مانجهم گڙتي رات
مين لاگو ٿان لاگسي، راٺي واگهل رو ويراگ.
(اي ڪڪڙ! تون چو ٽڏي مني گذرندڙ رات جو ڪوڪي رهيو آهين. مون کي راٺي واگهل جو ويراگ لڳو آهي، پر هاڻي تو کي بہ لڳندو.)

ٺاهيندي چوڻ لڳو تہ:

واڳھي بن ڪونڌڙو جاٽان ڏهاڳڻ نار،
امل ڪسونبا منگها هويا، ڪا ملاوڻ گيو هار.

(واڳھي ڪان سواءِ ڪونڌڙو ائين لڳي ٿو چن بيواهہ نار جو روپ هجي! منهنجو واڳھو ڪيڏانهن ويو آهي؟ رهاڻ رس جو سيڏو (آفيم) مهانگو ٿي ويو آهي يا منهنجي لاءِ هار خريدڻ ويو آهي.)

عمر ڪوٽ جي راٺي صبح جو اٿي اچي پيچا ڪئي تہ چارڻ جي چت تان رات جي ڪنهن پهر ۾ واڳھو وسريو يا نہ. آسي جي ڪنن تي اها پيچا پئي تہ وڏي آواز سان چوڻ لڳو تہ.

چوڏڻ چالويانهہ ڪيران ماهين ڪنڪيريان،
راٺا راڪ ٿيانهہ وسريا جڏ نہ واڳھجي.

(راٺا) ساهہ جو پکيئڙو اڏري وڃي، منهنجي ارٿي چکيا تي چاڙهي، منهنجو وجود کي ساڙي رک ڪيو وڃي تڏهن بہ مون کان واڳھو نہ وسرندو.)

ٽڙي مساڻان ٿيانهہ آتم پد پڳان الک،
گنگا هاڏ گيانهہ ويسريان جڏ نا واڳھجي.

(منهنجا پراڻ ڏٺي در پهچن ۽ منهنجي ارٿي مساڻ ۾ چکيا تي چڙهي، وارث هڏيون گنگا ۾ لوڙهين تڏهن بہ واڳھو نہ وسرندو) [71]

چارڻ راٺي کي چيو تہ راٺا هل تہ تلاءَ تي وهنجي اچون. تلاءَ تي راٺو ۽ چارڻ بئي وهنجڻ لڳا، چارڻ وهنجندي جلدي ٻاهر نڪري آيو ۽ اچي راٺي جا ڪپڙا پائڻ لڳو تہ راٺي هڪل ڪري چيس تہ هي منهنجا آهن.

[71] هي دوهي جي پڙهٽي ائين بہ ملي آهي تہ:
مڙهہ مساڻ گيانهہ، الل لي پونچيا الک،
(مانرا) گنگا هڏ گيانهہ، (هون) توئي پوُلون واگهي نا

Gul Hayat Institute

چارڻ موقعي جي تلاش ۾ هو موقعو ملڻ تي ٽڏو ساهه پريندي چوڻ لڳو ته:

ڪي ڪهي ڪي ڪهون، ڪي ڪهي ڪرون واڪاڻ،
ٿانري مانري نا ڪري، او واگهي را اهناڻ.[72]

(راٺا چا چئي چا چوان، ڪهڙن لفظن ۾ واگهي جي تعريف ڪريان"تنهنجي منهنجي" نه ڪرڻ وارا واگهي جا اهڃاڻ آهن.)

چال منا ري ڪونڙي پگ ڏي پاوڙيان،
واگهان سون واتان ڪران، گل ڏي ٻانهڙيان.

(اي منهنجي دل! واپس واگهي جي ڪونڙي ڏانهن هل، واگهي جي اوٺي جي پيدلين تي ڏيري ڏيري پير رکي واگهي سان ڳل ڳراٽڙي پائي روح رهاڻ ڪريان.)

لوڪ ساگر جي ڏاهن وٽ هي دوهو هيئن به ورجايو ويندو آهي ته:

من ڪهي ميڙي چڙهان پگ ڏي پاوڙيان،
واگهل سون واتان ڪران ڳل ڏي ٻانهڙيان.

(منهنجي دل چوي ٿو پيدليلين تان پير رکي ماڙيءَ چڙهي وڃان، اتي واگهي سان ڳل ڳراٽيون پائي هانءُ جون حال اوريان.)

ڏن ڏوهيلو ڏوڏا هرا، ريڻ ڏوهيلي راج،
واگهه بن ڪوٽرو، ڪارو لاڳي آج

(ڏوڏي جي پٽ ڪانسواءِ ڏينهن ڏک ڏيئي گذري ٿو ته رات به پوري راج کي رنج ڏي ٿي، واگهي بن ڪوٽڙو مون کي اڄ ڪارو لڳو آهي)

[72] هي دوهو هن ريت به ٿر ۾ ملي ٿو ته:

واگهو نا واگهجي نه واگهل رو جوڙ،
ٿانري مانري نه ڪرتو، واگهجي رانوڙ.

(عمرڪوٽ جا راٺا تنهنجي واگهي سان ڇا ڀيٽ ڪريان! تون هن جي هوڏ ڇا ڪندين؟ هتي ڪو واگهو آهي نه واگهجي، نه وري واگهل جي جوڙ جو ماٺهو آهي. واگهجي رانوڙ تنهنجي منهنجي نه ڪندو هو.)

واگهو واگهو ڪري رهي، واگهو چٽ نه ٻارهو ماس
آنکيئي ڪاجل چوڙيو پر هينئون نه چوڙي آس

(آئون واگهو واگهو ڪري رهيو آهيان، واگهو ڇهين، نه ٻارهين مهيني اچڻو آهي، اکين ته ڪاجل پائڻ ڇڏي ڏنو پر هينئون واگهي جي آس نٿو ڇڏي)

ٻڙ ٻاوڙي ٽٽانهه، نماٽا نيلو ٿيوهه،
واگها وڇڙتانهه، شاخ ٽٽو سڪو نهين.

(آسو جي چارڻ انهيءَ ترائيءَ جي ٻڙ هينيان اچي شوڪارا پري اچي وينو جتي واگهي سان روز ڪچهري ڪندو هو ورلاپ ڪرڻ لڳو ته، ٻڙ جا وڻ تون اسان جي ساٿ جو ساکي آهين. آءُ واگهي جي فرق ۾ ملول ٿي ويو آهيان، تون واگهي جي وڇوڙي ۾ هڪ ٿاري ۾ به سڪو نه آهين.)

لاکي ڦلاڻي جي جنم ڏينهن جو دوهو:

سخي ۽ سورهيه ڪردار لاکي ڦلاڻي کي چارڻ ڪوين وڏي چاهه سان ڳايو آهي، سمنگ چارڻ جي لاکي ڦلاڻي بابت شاعري اسان وٽ مشهور رهي آهي. ٻين چارڻن جي چت ۾ لاکو سدائين چرندو رهيو آهي، انهي شاعر کي ميڙڻ جي ضرورت آهي.

سنبت نوَ سؤ چاهتر، ٻيج تٿ ڪارڪت ماس
اِڻ ڏن لاکو جنميو، سورج جوت پرڪاش.

(سنبت نوسو چاهتر ڪتي مهيني جي ٻيج تٿ تي سج جي روشن ڪرڻن جهڙو لاکو ان ڏينهن ڄائو.)

لاڇان لاکو جنميا، ٻارس ٻڌ وار
لاکو پوت سمندر ڪو ڦل گهر اوتار.

Gul Hayat Institute

(لاچان لاکي کي ٻارس تٿ جي اربع ڏينهن تي جنم ڏنو. لاکو سمنڊ جو اولاد آهي، ڦل جي گهر اوتار ٿيو آهي.)

جيسي قادواٽي جا دوها ۽ سورٺا:

جيس قادواٽي، راهمن جي ڏيٽا پاڙي سان تعلق رکندڙ سخي، سورهيه ۽ چتر ڪردار هو. جنهن جي نالي پويان ڪاهوڙ جو ڳوٺ جيسي جو پار سڏجي ٿو. جيسي جي اولاد ۾ ڇهين پيڙهي وڏيرو ابن راهمون پيدا ٿيو.

سهه باتان را ناٺ، اتري مک بانکيو نهين،
جيسا جس ري رات، قادواٽي جايو پلين.

(سمورين ڳالهين جا جنهن وٽ سک آهن، هُن ڪڏهن منهن سان ڪنهن کي جهڙپ نہ ڏني، سواليءَ لاءِ ڪڏهن انڪار لفظ هن جي چپن تي نہ آيو. اي جيسا ! تنهنجي جنم جي رات جس پري هئي، اهڙي سڀاڳي رات قادواٽي ! تو پلي جنم ورتو.)

گائي سگهان نہ وڃائي سگهان آٽي بيٺو هان ٺونٺ،
جي هوئين جيسو قادواٽي تو تاٽي ڏي رو اونٺ.

(هڪ چارڻ سوالي جيسي وٽ اچي چوڻ لڳو تہ. آءُ ڳائي سگهان ٿو نہ. وڄائي سگهان ٿو. مون وٽ ڪو فن نہ آهي، آءُ ڏڏ اچي بيٺو آهيان، جيڪڏهن تون جيسو قادواٽي آهين تہ مون کي اُٺ مهار سميت سخاوت ۾ تاٽي ڏي.)

ٻيجا پوڄين پير، هون تين لگ آويو جيسا،
هينئڙي آوي هير، ڪروڙ پوترا قادواٽي.

(ٻيا پيرن کي پوڄين ٿا، پر آئون وٽ جيسا آيو آهيان، منهنجي هينئڙي ۾ هير آهي تہ اي قادواٽي تنهنجا ڪروڙ پوٽا ٿيندا)[73]

[73] هيڪي مان ايڪويس، ڪروڙ پوترا قادواٽي

چندر راڻ جا دوها ۽ سورٺا:

راڻو چندن گووند راءِ جو پٽ هو. نامياري ليکڪ منگهارام اوجها پنهنجي ڪتاب "پراڻو پارڪر" ۾ لکيو آهي تہ : "راڻو چندن، مها اُپڪاري ۽ ملڪان ملڪ مشهور ٿي گذريو آهي."[74]

هوڏ نہ ڪئي هندن، سمو نمايو سيس،
ڪروڙ ڏيئي ڏندڻ ڪري چندن ورس چوويس.

(چندن جي سخاوت اڳيان ڪنهن هندوءَ هوڏ نہ ڪئي، سمي ٻہ هُن جي ميجتا ۾ پنهنجو سيس نمايو. راڻو چندن چوويهہ ورهيہ روز اٿي ڪروڙ پساهہ دان ڪري پوءِ ڏندڻ ڪندو هو.)

ايڪ چندر ڀاڻ، جانکو ڏيسي جو وتوان،
ٻيجو چندر راڻ، اوگي اجوارو ڪريو.

(هڪ چنڊ، جنهن کي سج روشني ڏئي چمڪائي ٿو ٻيو چندر راڻ ٿيو جنهن اپرندي روشني ڪئي.)

ڏيسڙ جاڙيجي جا سورٺا:

اسپت را ڏڙ اپڙيا، ڏمڙ روپ ڏري،
مين ڏيکيو ڏيسڙا، او ڪاڇو سمندر ڪري.

(اميدن جا ڪڪر، گهنگهور گهٽا ٿي ڇانئيا آهن. ڏيسڙا ! مون (سخاوت ۾) ڪاڇو سمنڊ جو روپ ڏٺو.)

ساڪر روٽي سار، جاڙيجي پاسڙ جڙي،
او ڏيسڙ را ڏيڏار، ڪوبڻ پرياتي ڪري.

(جاڙيجو وڏو مهمان نواز آهي هر آئي وئي کي مان مرتبي سان

[74] پراڻو پارڪر ص 45

اوتاري ۾ مصريءَ جهڙي مني ماني ملندي اهي. ڏيسر جي پرجهلي جاڙيجي جي سخاوت جي ساراهه، پرياتيءَ ۾ ڪري ٿو.)

هل هينئان چڙهه پاڪڙي ڏيکان ڪاچو ڏيس،
ڪايون جيماڙي ڪيڪوئان نرمل پريو نريش.

(اي منهنجا من تيار ٿي! اٺ جي پاڪڙي تي ويهي هلي ڪاڇي جو ڏيهه ڏسون، جتي ڪايون جاڙيجو وڏي نوڙت ۽ نهٺائيءَ سان گهرجائن کي ڪارائي ٿو.)

لڇي سوٿهڙ جا دوها ۽ سورٺا:

لڇو سوٿهڙ تر جي سخي ۽ سورهيه ڪردار تي گذريو آهي. جنهن جي رهاڻ رس مشهور رهي آهي. هنرمند قبيلي جي هن لاڪيٽي لڇي کي ڳائيندي چارڻ ڪوين جي تخليق جو تجلو صدين کي روشن ڪري ٿو.

سوتراڙان سم وڙيان، مانڊي راجويان ني ريت،
پني راٺي پردي وسي، ڳائجي گڍ پٽيان گيت.

(سوٿهڙ جي پرمپرا راجوي ريت آهي، پني راٺي (گهرجي استري) پردي ۾ وسي ٿي. انهن جا گڻ ڳائجن ٿا جيئن گڍ ڏٽين جا گيت ڳائجن ٿا.)

مهور ڪري منوار، ڪسڙات پڇي پوڇي،
سانفڙتي سُوتراڙ ڪهان لاڪو ڦلاٽي لڇا.

(پهرين منوار ڪري (ڪارائي، پياري) پوءِ ڪسترات (خوش خيرت) پڇي ٿو اي لڇا تو کي "لاڪو ڦلاٽي" چوان!؟)

بانڪا تي بنڪو ڏنڪو ٿانرو ڏيس ۾
ساهوُ ماني سنڪو وشوپتر ويس ۾.

(اي لڇا ! تون وڏو سورهيه آهي، ڏيهه ۾ تنهنجي ناميا چاري آهي، اي

وشوڪرما جا پٽ تنهنجي اڳيان ساهُو(جاڳيردار) سنڪو (حجاب) محسوس ڪري ٿو.)

ڪاپڙي خان ۽ جلال خان جا دوها:

جلال خان ڪوسو ننگر پارڪر جي ڳوٺ ڪبڙي جو رهواسي هو انگريزي دور جي اڏول انسان ڪاپڙي خان ڪوسي جو فرزند هو. ڪاپڙي خان کي تروٺ جون آچون ۽ اٽڪلون جهڪائي نه سگهيون هيون. پارڪر جي پٽ ۾ ڪاپڙي خان جي بهادري ۽ جلال خان جي سخاوت مشهور رهي آهي.ڪاپڙي خان جر سخاوت ۽ بهادري تي چارڻ ڪوي چوي ٿو ته:

ڪوَ ورتايا ڪاپڙي، شولو ڪيڏي سنڌ،
هاڪي ڪوسو هڙان، ڪانئران پانجي ڪنڌ!

(ڪپڙي خان ڪوي (چارڻ) جي اهڙي خدمت چاڪري ڪئي، جو شولي جو ڳوٺ سنڌ (بئراج) جو علائقو (سکيو ستابو) ڪري ڇڏيو آهي، (اناج جا انبار ڪنهن به شيءِ جي ڪوٺ نه آهي) وڏي هاڪ وارو ڪوسو ڪانئرن جا ڪنڌ پيچي ٿو)[75].

چارڻ ڪوين جلال خان جي سخاوت کي جس ڏيندي چيو آهي ته:

نانو جي رو شيرسنگهه، ڏاڏو خان ڪمال،
موتي سيپان مانهلو جس ڪنڻ جلال.

(جنهن جو نانو شير سنگهه ڏاڏو ڪمال خان آهي، اهو سپن ۾ سرجيل موتين جهڙو مٽيادار ماڻهو جس ڪنڻ وارو جلال آهي.)

---

[75] ڪاپڙي خان (پهرئين) جي ڪردار کي چِٽيندي استاد بخاري "ڪرنل ٽائر وِٺ Colonel Tyrr Whit عرف عام ۾ تروٺُ سان مخاطب ٿي چوي ٿو ته:

تون پلين خيمن جا دَر هيٺ ڪر،
مان به ڪوسا ڪاپڙي ڳوليان پيو.

Gul Hayat Institute

اونچو ٻيسي ڪيھر جون، گينور چالي چال،
موتي سيپان مانھلو جس ڪٿڻ جلال

(جيڪو مٿانھو ڪيھر جيان ويھي ٿو ھاٿي جھڙي جنھن جي ھلڻي آھي، اھو سپن ۾ سرجيل موتين جھڙو مٽيادار ماڻھو جس ڪٿڻ وارو جلال آھي.)

جوجھار سنگھ جا دوھا ۽ سورٺا:

چيلھار جي ساڏور سوڍن ۾ جھُوجھار سنگھ نالي وارو سخي ٿي گُذريو آھي، جنھن جو نالو پُوري صحرا ۾ ڳائجي ٿو. پروفيسر شڪتيڏان جي لکيل ڪتاب"سوڍائڻ" ۾ ان جو چڱو ذڪر ڪيل آھي. جُوجھار سنگھ جي پيءُ جو نالو مانسنگھ ھو. جونجھار سنگھ جو پُٽ ڇھنسنگھ ٿيو جنھن جو پٽ آپنجي ھو.

جُوجھار سنگھ تي سِرجيل لوڪ ڪوتا مان ڪوي چمن چارڻ جي شاعري لوڪ ۾ مقبول رھي آھي. اھڙيءَ ريت ٻين چارڻ ڪوين بہ جوجھار سنگھ کي ڳايو آھي:

جاچڪ پالتو جوجھو امر مڇ پالتو مھراڻ،
ڪوَ آيا ريجھان ڪرين، انجسي گيد امراڻ.

(جوجھو جاچڪ ائين پالي ٿو جيئن مھراڻ دريا مڇ پالي ٿو ڪوي(چارڻ) اچي ريجھي رھاڻيون ڪن ٿا. گيد امراڻ(پنھنجي سپوت سوڍي تي) فخر ڪري ٿو.)[76]

ھل ھنئان ڪر ھام، ھلي جوجھو جانچسان،
منگتا ٹو وسرام، موتو سُت مھاسينگھ رو.

76 سوڍو سورج سريکو انجسي گيد امراڻ

(اي منھنجا جيءَ! ھلڻ جي ڪر، اُتي ھلي صدا ھڻ جتي جوجھي جي جوءِ آھي. اھا جوءِ ڳولي جوجھي کي ڏسنداسين. جُونجھار سنگھ، ماسينگھ جو سَپُوت پُٽ، ڏاتار ۽ گھرندڙن جو وڏو آسرو آھي.)

ڪوٽان اوپر ڪوٽڙي، ڪوٽڙي اوپر جاڙ
جوجھا ٿاني ذات، جايو نہ جنمسي.

(ڪوٽن کان جونجھار سنگھ جي ڪوٽڙي (اوطارو) مٿي آھي، اوطاري کان وري اھا ڇار مٿي آھي، جنھن جي ھينيان جوجھار سنگھ سخاوت ڪري ٿو جوجھا تنھنجي ذات مان اڳ نہ اھڙو سخي جنميو آھي، نہ وري اھڙو پيدا ٿيندو.)

ٿي ڏھي وڙ ٿاٽ، نت گرٽي امل گڑٽي،
رنگ ھو سگلي ڍاٽ، تنان رنگ جوجھا راجوي.

(جوجھار جي اوطاري ۾ ڏھي جون وٽين پري ماڻھو پيئن ٿا، روز ڪاري غنودي ڪٽڪي ڳري ٿي. اي ڍاٽ تنھنجي سياڳي ڌرتي کي جس آھي، جس جوجھا راجوي توکي آھي.

رامي ٻوچيئي جو سورٺيو

چارنور جي رھواسي ٻوچيئي نک جي رامو مينگھواڙ سخت ڏڪار ۾ غريب ماڻھن کي رٻ پياري ورھيہ ڪٽايو ويو. چارڻ ڪوي رامي جي مھمانوازي کي ساراھيندي چيو آھي تہ:

ٻيتاليھہ ۾ ٻوچيئي رامي پياڙي رٻ
سيري ري سمتول، راٻ ٿاني راميا

(سخت ڏڪار ۾ رامي ٻوچيئي(ماڻھن کي) رٻ پياري، اي راميا! تنھنجي رٻ سيري(حلووي) جي برابر ھئي)

جئھليو سمي جو دوھو

راڄ ڀارو سمو تعلقي ڏيپلي جي ڳوٺ ڪاروڙي مان پرڏيو ھو ھُن جو

Gul Hayat Institute

پٽ راءِ جئهليو وڏو سوروير ۽ سخي هو. چارڻ ڪوي ساک ڏيندي چوي ٿو ته:

جئهليان پاري ٽٽان، جگ ڦري جوئي،
ذات سموڙ سيڪو، رات سموڙ نه ڪوئي

(سارو جڳ ڦري ڏسجان پر پاري سمي جي پٽ جهليئي جي جوڙ جو ڪوئي نه آهي، هن جي ذات جا سوين ملي ويندا پر هن جي جنم جي رات پنهنجي آهي.)

لاڏو ۽ لکمڻ ڪولهي جو دوهو

پارڪر جي پٽ جا رهواسي لاڏو ۽ لکمڻ وڏا بهادر ۽ اوطارو هلائيندڙ هئا. چارڻ ڪوي سخاوت ۽ مهمان نوازي ڳائيندي چيو ته:

مڪواٽي ني ڪوٽڙي، آئي ورڻ ٿانري آڏار
لاڏو لکمڻ ورچي نهين، ڪولهي ساک ٽٽا سردار

(مڪواٽي ڪولهي جي ڪوٽڙي (اوطارو) اي آئي (شڪتي) ورڻ تنهنجي آڏار آهي. (اوطاري ۾ مهمانن جي آڌر مان ڪندي) لاڏو ۽ لکمڻ ڪڏهن ورچيا نه آهن، هي ڪولهي ذات جا سردار آهن)

ڪيسر ڪولهڻ جو دوهو

پارڪري ڪولهين ۾ ڪيسر ٻائي جو نالو مهمان نوازي ۾ مشهور آهي، ٻائيتاليهه جي ڏڪار ۾ ڪيسر ٻائي چارڻ ڪوين جي سار لڌي هئي:

ڪيسر ٻائي ڪوبان ني پترو جيم پالي،
مامسال پيئر آن ساسرو، ترٽيئي اجالي

(ڪيسر ٻائي ڪوين(چارڻن) کي (ڏڪار ۾) پٽن جيان پالي رهي آهي، ناناڻا، ڏاڏاڻا ۽ ساهراڻو گهر تنهي کي هن (پنهنجي سخاوت سان) اجاري ڇڏيو آهي)

مدي ڪتاب ۽ ماڻهو:

1. تاريخ ريگستان(سنڌي) رائچند هريجن، سنڌي ادبي بورڊ ڄام شورو، 1956ع
2. راجستاني زبان و ادب (اردو) باغ علي شوق، ڇاپو پهريون، چوهاڻ پبلشرز چوهاڻ بلڊنگ گز درآباد، ڪراچي، 1992ع
3. سوڍائڻ(هندي: ڪوي چمن چارڻ جي ڪوتا)، تحقيق ۽ ترتيب: پروفيسر شڪتي ڏان ڪويا.
4. جُونجهڻو منڊل ڪا اتهاس"(هندي) ڪنور رگهناٿ سنگهه
5. ويرونود(هندي) شيامداس
6. چارڻون رين واتان (هندي) ٺاڪر نارسنگهه جسول
7. پراڻو پارڪر ليکڪ مگهارام اوجها سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو 2006ع
8. تاريخ راجستان حالات مارواڙ ليکڪ ڪرنل جيمس ٽاڊ، انڊس پبليڪيشنز فريد چميبرز عبدالله هارون روڊ ڪراچي. 1991ع
9. شاهه جو رسالو هوتچند مولچند گربخشاڻي، ثقافت کاتو حڪومت سنڌ، 2012ع
10. رنگ پني (هندي)، پروفيسر شڪتي ڏان ڪويا.
11. ڏر مجلان ڏر ڪوسان(هندي): ظهور خان مهر
12. ڇهه ماهي تحقيقي جرنل ڪارونجهر ايڊيٽر ڊاڪٽر عنايت حسين لغاري جلد 8، شمارو: 15، ڊسمبر 2016ع سنڌي شعبو وفاقي اردو يونيورسٽي آف آرٽس، سائنس ۽ ٽيڪنالاجي، عبدالحق ڪيمپس، باباءِ اردو روڊ، ڪراچي.
13. لوڪ ساگر جا موتي، پارومل "پريم" پارڪري، پارڪري آڊيوويزل، ميرپورخاص. 2000ع
14. سنڌي لوڪ ادب مضمون ۽ مقالا، ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو، ثقافت کاتو حڪومت سنڌ، 2013ع
15. سنڌ جي سوڍن راجپوتن جي اتهاس جي هڪ جهلڪ، پروفيسر شيام داس جوشي. سندر رليجس بڪ ٽرسٽ مٺي، 2011ع.
16. ڪڇ جو رڻ، محمد سومار شيخ، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، 2006ع
17. هري رس، مهراج مولچند منسڪداس، مفيد پرنٽنگ پريس، رشي گهاٽ روڊ،

قليلي حيدر آباد. 1968ع

18. وينجھار. ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو آزاد ڪميونيڪشز ڪراچي. 1992ع

19. سڏونت سارنگاھ(سنڌي) محمد عثمان ميمڻ"اديب" سال 1978ع. پاپولر پرنٽر س، عبرت بلڊنگ گاڏي کاتو حيدرآباد سنڌ

20. ڍولامارو/ڍھولا مارو(سنڌي/اردو) آغا سليم. اپريل 1985ع. لوڪ ورثا اشاعت گھر اسلام آباد.

21. 'In the praise of Death' Writer Janet kamphorst Leiden University press 2008

22. Asian Folklore Studies, Volume 59,2000

23. مهراڻ رسالي جا مختلف پرچا. سنڌي ادبي بورڊ. ڄامشورو

24. ڪاوش دنيا مئگزين جا مختلف پرچا.

25. هفتيوار ٿر نيوز مٺي(مضمون:"عمرڪوٽ" 10 فبروري 2003ع). ليک: حليم باغي

26. هيمراج سوٿهڙ ۽ سترام داس سوٿهڙ ; هي لوڪ ڏاهپ جا وينجھار چيلهار جا رهواسي ۽ رقم الحروف جا چاچا آهن. هيمراج 2003 ۾. سترام داس 9 فيبروري 2016 ۾ وفات ڪري ڪيو آهي. هيمراج سگھڙ 7 سترام داس ڀڳتي راڳ ڳائيندو هو. خاص طور ڏونگر پري، ڪبير ڀڳت ۽ روحل فقير جو راڳي هو.

27. نارائڻ ڏان چارڻ، گڱيس ڏان چارڻ ۽ ڪرشن ڏان چارڻ، گڊڙي چارڻ جا رهواسي آهن جن مون کي پنهنجن ڀائرن جيان ڀانيو هر وقت منهنجي رهنمائي ڪئي.

28. ڪيسو ڏان چارڻ ڪاروڙي چارڻ جو رهواسي آهي. عمرڪوٽ جي هن ناميارى سگھڙ سان ڪڏهن ڏيول ديوي جي آستاني ته ڪڏهن سندس اوطاري تي ڪچهري ٿي. سائين ڪيسوڏان جو پٽ، پورڏان هر ويلي مون کي آڌر مان ڏيندو رهيو.

29. جڳت ڏان چارڻ ڪوي ڏيسر جو فرزند آهي. هن وقت نيو ڇور رهي ٿو.

30. منگل سنگھ ڏانڌل رانوڙ 16 مارچ 1955ع تي تعلقي مٺي جي ڳوٺ ڪڪراڙيو ۾ جنم ورتو ۽ ريگستان جي تاريخ، ثقافت ۽ لوڪ ادب جي وسيع مطالعي ۽ مشاهدي جي ميدان جو شهسوار آهي. چارڻ جي دوهن توڙي جيون خاڪن کي هندي ڪتابن سان ڀيٽڻ ۽ انهن تان اُتار ڪري ڏيڻ ۾ هن پنهنجي اوتاري جا در منهنجي لاءِ کولي رکيا. منگل سنگھ جي تعليم ايم اي ۽ ايل ايل بي آهي. سماج سڌارڪ سرگرمين سان گڏ ڪتاب گڏ ڪرڻ سندس دل گھريو ڪم آهي.

31. ڪيتو جو سوٿهڙ جي گھر ۾ 12 آگسٽ 1935ع تي جنم وٺندڙ سائين گرڌاري لال ٿر جو ناميارو استاد ۽ ترجمي نگار آهي. سائين گرڌاري لال 1950ع ۾ فائينل پاس ڪيو. 1مئي 1951ع تي پرائمري استاد طور پڙهائڻ شروع ڪيو. 12 آگسٽ 1982ع تي سرڪاري ماستر طور رٽائرمينٽ ڪئي پر ذاتي طور تي اڄ به هڪ استاد جي حيثيت ۾ ٻاڙي جي ٻارن کي پڙهائيندو رهي ٿو. هندي، مارواڙي، گجراتي مواد کي ترجمو ڪرڻ ۾ هر وقت منهنجي لاءِ پنهنجي اوتاري جو در کولي رکيو.

32. ڪوي هيمڏان چارڻ جو هن ڪتاب ۾ ڪافي تذڪرو ٿي چڪو آهي، پاٻوهر وچڻ ڪان پوءِ وڪيل راءِ سنگھ سوڍي جو اوطارو اسان جي آجيان ۾ رهيو. راتين جون راتيون هيمڏان سان ڪچهريون ڪيون آهن. رائسنگھ ۽ پريم سنگھ جو پيارو ساٿ وڏي وٿ رهيو.

33. هاشم فقير، ٿر جو سگھڙ ۽ شاعر آهي. سندس اصل ڳوٺ منڙيو چارڻ آهي، پر هن وقت مٺي ۾ رهي ٿو. هن نوجوان سان منهنجي ملاقات نرسنگھ سوڍي ڪرائي.

34. مهراج آتم چند ولد سروپ چند اوجها چيلهار جو رهواسي آهي. هن ماناڻتي استاد هندي ۽ گجراتي مواد کي سنڌي ويس ۾ آڻڻ ۾ مدد ڪئي.

35. ماستر جمال دين مڱڻهار، ٿر جو ناميارو سگھڙ ۽ استاد آهي. اصل ڳوٺ جيسي جو پار آهي. هن وقت عمرڪوٽ لڳ پنهنجي نالي سان"جمال دين جي ڍاڻي" نالي ڳوٺ آباد ڪري رهي ٿو. ملير جي مهڪ ۾ رچيل جمال دين سان ملڻ ۾ مون کي دير ٿي وئي. آئون جڏهن مليس فالج جي حملي سبب هن کي ڳالهائڻ ۾ تڪليف هئي. پر پوءِ ڊاڪٽر عبدالعزيز جي اوطاري ۾ هن سا ڀرپور ڪچهري ٿي. هر دوهي تي گوندر ڳنگهرو ٿي هن جي زبان تي وڃي رهيا هئا.

Gul Hayat Institute